

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MİLLİ MÜCADELE’DE BİR VALİ: SİVAS VALİSİ
MEHMET REŞİT PAŞA (1868-1924)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Filiz GEMİCİ

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Enis ŞAHİN

TEMMUZ 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MİLLİ MÜCADELE’DE BİR VALİ: SİVAS VALİSİ
MEHMET REŞİT PAŞA (1868-1924)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Filiz GEMİCİ**

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Bu tez 31. 07. 2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Jüri Üyesi	Jüri Üyesi
Doç. Dr. Enis ŞAHİN	Doç. Dr. Haluk SELVİ	Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Filiz GEMİCİ

10 Mayıs 2007

ÖNSÖZ

Türk Tarihi ismi Sivas Kongresi ile bütünleşmiş ve zor günlerin idarecisi Mehmet Reşit Paşa'yı, Sivas Valiliği sırasında bağlı bulunduğu İstanbul Hükümeti'nin emirlerine rağmen, Mustafa Kemal Paşa safında ve millî harekete dâhil olması ile tanıtmıştır. O'nu farklı kılan ise İstanbul Hükümeti ve M. Kemal Paşa arasında yaşadığı yoğun tereddüt ve endişe ortamı olmuştur. Ki bu durum yıllar sonra Nutuk'ta "Sivas Valisi'nin Endişeleri" başlığında sunulmuştur. Bu kararsız tutumu Sivas Kongresinin toplandığı günlerde gelişen olaylar ile yerini ömür boyu bağlı kalacağı Millî Mücadele davasına bırakmıştır.

Bu bilgiden yola çıkarak Reşit Paşa'nın Sivas'taki faaliyetlerinin yanı sıra, hayatının daha önce araştırılmamış olan kısımlarını da elverdiğince ortaya koymak ve bu vesileyle çağının olaylarına ışık tutmak amaçlanmıştır.

Bu noktada tezin konusunun belirlenmesinde beni çalışmaları ile yönlendiren danışman hocam Doç Dr. Enis ŞAHİN'e her türlü yardım ve anlayışı için teşekkür ederim. Ayrıca çeşitli fikir ve araştırmalarından istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Mehmet ALPARGU, Doç. Dr. Haluk SELVİ ve Arş. Gör. Mustafa SARI başta olmak üzere bugünlere gelmemde emeği geçen tüm hocalarıma minnettarım. Çalışmalarımı yakından takip ederek birçok fedakârlıkta bulunan arkadaşlarım Mehmet ÇETE, Tufan TURAN, Dilek TÜRKDEMİR ve Zafer ATLI'ya da teşekkürlerimi sunuyorum. Bu uzun ve yorucu süreçte her zaman yanımda olan ve maddi-manevi desteklerini esirgemeyen ailemin tüm fertlerine ayrı ayrı şükran borçluyum.

Filiz GEMİCİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: SİVAS VALİLİĞİ'NE KADAR M. REŞİT PAŞA.....	4
1.1. Doğumu, Ailesi ve Eğitimi	4
1. 2. Valilikten Önceki Vazifeleri ve II. Meşrutiyet'in İlanı.....	5
1. 2. 1. İlk Görevi: Şurâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi Mülazımlığı	5
1. 2. 2. 1. Öğretmenlikleri	6
1. 2. 3. Mutasarrıflık Vekâletleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeliği.....	9
1. 2. 4. Siroz Sancağı Mutasarrıflığı ve II. Meşrutiyet'in İlanı.....	11
1. 2. 4. 1. Mutasarrıflık Görevine Getirilmesi.....	11
1. 2. 4. 3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve M. Reşit Paşa	16
1.3. Valilik Görevleri	19
1. 3. 1. Edirne Vilâyeti Valiliği	19
1. 3. 2. Cezayir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları) Valiliği.....	20
1. 3. 3. Manastır Vilâyeti Valiliği	23
1. 3. 4. Ankara Vilâyeti Valiliği	25
1. 3. 5. İlk Kastamonu Vilâyeti Valiliği	27
1. 4. M. Reşit Paşa'nın Mebusluğu Meselesi	30
2. BÖLÜM: SİVAS VALİLİĞİ VE MİLLÎ MÜCADELE'DE M. REŞİT PAŞA	34
2. 1. Sivas Vilayeti Valiliği	34
2. 1. 1. Sivas Vilâyetinin Konumu, İdari Yapılanması, Nüfusu ve Sosyo- Ekonomik Yapısı.....	34
2. 1. 2. Millî Mücadele Başlarında ve M. Reşit Paşa Döneminde Sivas.....	36
2. 1. 2. 1. İşgallere Karşı Sivas'ın Tepkisi	39
2. 1. 3. M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği'ne Tayini ve Göreve Başlaması.....	41
2. 1. 4. M. Reşit Paşa'nın Sivas'taki İlk Çalışmaları	43
2. 2. Millî Mücadele ve M. Reşit Paşa	46
2. 2. 1. Amasya Genelgesi ve İstanbul Hükümeti Karşısında M. Reşit Paşa.....	46

2. 2. 2. 1. Ali Galip'in Sivas'a Gelişi ve M. Reşit Paşa'nın Tutumu	51
2. 2. 2. 2. M. Kemal Paşa'nın Kongre Öncesinde Ali Galip Olayına Müdahalesi	54
2. 2. 3. Erzurum Kongresi Günlerinde M. Kemal Paşa-M. Reşit Paşa-İstanbul İlişkileri	58
2. 2. 3. 1. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Geçişi ve İstifası	58
2. 2. 3. 2. Mustafa Kemal Paşa-M. Reşit Paşa İlişkileri.....	60
2. 2. 3. 4. Erzurum Kongresi'nde Alınan Kararlar	66
2. 2. 4. Sivas Kongresi Öncesinde Son Gelişmeler.....	68
2. 2. 4. 1. Kongre Hazırlıkları ve Vali M. Reşit Paşa.....	68
2. 2. 4. 2. Mösyö Brunot'un Sivas'a Gelişi ve M. Reşit Paşa İle Teması	72
2. 2. 4. 3. İstanbul ile İlişkiler ve Hürriyet İtilaf Fırkası'yla İlgili Gelişmeler.....	75
2. 2. 4. 5. M. Reşit Paşa'nın Azli Meselesi	82
2. 3. Sivas Kongresi ve Vali M. Reşit Paşa.....	84
2. 3. 1. Kongrenin Toplanması ve Çalışmaları.....	84
2. 3. 1. 1. Delegeler	84
2. 3. 1. 2. Kongrenin Gündemi ve Görüşmeler	86
2. 3. 2. Vali M. Reşit Paşa'nın Kongre'ye Yaklaşımı ve Katkısı	93
2. 3. 3. Sivas Kongresi'nin Sona Ermesi ve Kongre Beyannamesi	95
3. BÖLÜM: SİVAS VALİLİĞİ'NDEN ÖLÜMÜNE KADAR M. REŞİT PAŞA	115
3. 1. İkinci Kastamonu Vilâyeti Valiliği	115
3. 1. 1. Millî Mücadele'de Günlerinde Kastamonu'da Genel Durum.....	115
3. 1. 3. Vali M. Reşit Paşa'nın Kastamonu'daki Çalışmaları	122
3.2. M. Reşit Paşa'nın Valilikten Ayrılışı ve Emekliliği	130
3. 2. 1. Valilik Görevini Bırakarak İnebolu'ya Gidişi.....	130
3. 2. 2. İnebolu Bombardımanı ve M. Reşit Paşa.....	132
3. 2. 3. Emekliliği.....	135
3. 3. Hastalığı ve Ölümü	136
3. 4. 1. Evlilikleri ve Çocukları	137
3. 4. 2. Ölümünden Sonra Ailesi'nin Durumu	138
3. 5. M. Reşit Paşa'nın Aldığı Nişan ve Madalyalar.....	139
3. 6. M. Reşit Paşa'nın Şahsiyeti ve Eserleri	139
3. 6. 1. Şahsiyeti	139

3. 6. 2. Eserleri	143
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	145
KAYNAKÇA	149
EKLER.....	158
ÖZGEÇMİŞ.....	185

KISALTMALAR

A.	:Arşiv
ABE.	:Atatürk'ün Bütün Eserleri
ASVD.	:Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ARMHC.	:Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ATAMER.	:Atatürk Araştırma Merkezi
ATBD.	:Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
ATTVB.	:Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
Bkz.	:Bakınız
BCA.	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMKA.	:Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
D.	:Dosya
DH. EUM. AYŞ.	:Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş
DH. MB. HPS.M.	:Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti
DH. MUİ.	:Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
DH. İ-UM.	:Dâhiliye İdare-i Umumiye
DH. KMS.	:Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH. SAİD.	:Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval
DH. ŞFR.	:Dahiliye Şifre
DİE.	:Devlet İstatistik Enstitüsü
ESA.	:Emekli Sandığı Arşivi
G.	:Gömlek

HTVD.	:Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İ-HUS.	:İdare-i Hususi
K.	:Klasör
MV.	:Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MMZC.	:Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
ŞAMHC.	:Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
TBMM.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE.	:Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
V.	:Vesika
Y.EE.	:Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.	:Yıldız Müteferrik Evrakı
Y.PRK.ASK.	:Yıldız Parekende Arşiv Tasnifi
YA.	:Yurt Ansiklopedisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1890 Yılı Trabzon Merkez Sancağı Eğitim Durumu.....	7
Tablo 2: Trabzon Ortaöğretim Kurumları.....	8
Tablo 3: Selanik Vilâyeti'nin Ortaöğretim Kurumları.....	8
Tablo 4: 1893 Sayımında Siroz Sancağı Nüfusu.....	12
Tablo 5: 1906 Sayımında Edirne Vilâyeti Nüfusu.....	20
Tablo 6: 1914 Sayımında Sivas Vilâyeti Nüfusu.....	35

Tezin Başlığı: Millî Mücadele’de Bir Vali: Sivas Valisi M. Reşit Paşa (1868-1924).	
Tezin Yazarı: Filiz GEMİCİ	Danışman: Doç. Dr. Enis ŞAHİN
Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2007	Sayfa Sayısı: viii (ön)+157 (tez)+28 (ek)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Bu tez çalışmasında 1868-1924 yılları arasında yaşayan ve Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında önemli devlet hizmetlerinde bulunan “Mektubîzade M. Reşit (RONABAR) Paşa”nın hayatı incelenmektedir. Yaşadığı dönem ve bulunduğu görevler bakımından pek çok tarihi olaya şahitlik etmesine ve birçok eserde anılmasına rağmen; hayatının büyük bölümü karanlıkta kalan M. Reşit Paşa’nın kapsamlı bir şekilde araştırılması tarihi olaylara ışık tutması bakımından faydalı görülmüştür. 1900’lü yılların başında devlet hizmetine giren M. Reşit Paşa eğitimci, idareci, siyasetçi kimliği ile çeşitli Vilâyetlerde farklı görevlerde bulunmuştur. Onu meşhur eden olay ise II. Meşrutiyet’in ilanında Siroz Sancağı’ndan padişaha gönderdiği ültimatom telgrafı olmuştur. Balkanlar, Edirne, Kastamonu, Ankara, Akdeniz Adaları ve Sivas gibi önemli merkezlerde valilik ve mutasarrıflık yapan M. Reşit Paşa özellikle Sivas Valiliği sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu hareketini başlatması ve Sivas Kongresi’nin toplanması gibi önemli olaylara müdahil olmuştur. Osmanlı Meclis-i Mebusanı I.Türkiye Büyük Millet Meclis’inde milletvekilliği yapmış olan M. Reşit Paşa, 31 yıl 9 gün süren görev hayatında faydalı çalışmaları ve başarılı idareciliği ile Türk Millî Kurtuluş Mücadelesi’ndeki onurlu yerini almıştır. II. Meşrutiyet’in İlanı, I. Dünya Savaşı, Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya geçişi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Heyet-i Temsiliye çalışmaları, Meclis-i Mebusan’ın açılması ve feshi, TBMM’nin açılışı, İnebolu Bombardımanı ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu Onun dönemine ait ve etrafında gelişen olaylardır. Araştırma sırasında çeşitli arşivlerin dokümanları, zabıt cerideleri, kitap ve makaleler, gazete ve süreli yayınlar ile hatıralar incelenip konuyla ilgili bulgulara ulaşılmıştır. Anahtar Kelimeler: M. Reşit Paşa, Millî Mücadele, M. Kemal Paşa, Sivas Kongresi, Kastamonu.	

Title of Thesis: As A Governor In Turkish War Of Independence The Governor of Sivas; M. Reşit Pasha

Author: Filiz GEMİCİ

Supervisor: Associate Professor Dr. Enis ŞAHİN

Date: 31 July 2007

Nu. Of Page: viii (pre)+157 (main body)+28 (app)

Department: History

Subfield: History of Turkish Republic

In the thesis, Mektubîzade M. Reşit Pasha's life has been examined. He who lived in the period of 1868-1924 had a state-post both in last term of Ottoman Empire and in the early period of the Turkish Republic.

Although he was treated in many works of art and he was a witness to the events in terms of the period and the duties he had, most of his life was unclear. The research on M. Reşit Pasha in detail is better to flash history.

In 1900, having a post in the state he was well-known as a tutor, a governor and a politician in different Provinces such as; the Balkan, Edirne, Kastamonu, Ankara, Island in Mediterranean and Sivas. What made him famous was a telegraph which he sent to Sultan as a ultimatum in the second announcemend of contitutional monarchy. As a governor in Sivas he helped Mustafa Kemal be Pioneer in the movement of Anatolia. He took part in the organization of Sivas Congress.

As a parliament both in Ottoman and in the first Turkish Great National Assembly he served his administrative term took 31 years and 9 days with honour. His successfull administration is known in Turkish War of Independence.

In his term many events took place this are;
2nd Announcement of Constitutionals Monarchy
1st World War
Mustafa Kemal Atatürk's initiative to Anatolia
Congress in Erzurum and Sivas
Opening and Closure of Ottoman Parliament
The Opening of Turkish Great National Assembly
Bombing in İnebolu
The Foundation of Turkish Republic

Lots of archival documents, written proceedings of TBMM, newspapers, the books and articles, newsletters and recollections were taken into consideration to do the best during the study.

Keywords: M. Reşit Pasha, , National Combat, M. Kemal Pasha, Sivas Congress, Kastamonu.

GİRİŞ

“Tarih; millet adına ve millet hesabına hareket edenleri küçültmeye çalışan devlet adamlarını daima hüsrana mahkûm etmiştir” (M. Reşit Paşa).

Türk Tarihi de bu söze ilham olan birçok şahsiyeti sayfalarına kaydetmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü devlet ve milletin hizmetinde çalışarak geçiren, devrine ışık tutan pek çok şahsiyet, yeni nesillerin tarih bilincini güçlendirecek ve kendi adını yaşatacak araştırmaları beklemektedir.

Tezin konusu ve önemi:

Bu tez çalışmasında, Hicri 1285 Miladi 1868 yılında Şam’da doğan ve 1924 yılında İstanbul’da vefat eden, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında 33 yılı aşkın süreyle devlet hizmetinde bulunan ve pek çok tarihi olaya şahitlik edip bazılarında da müdahil olan, eğitimci, idareci ve siyasetçi kimliği ile Türk Tarihi’nde onurlu yerini alan “Mektubizâde M. Reşit (Ronabar) Paşa”nın hayatı ele alınmıştır.

İyi bir eğitim aldıktan sonra 1900’lü yılların başından itibaren görev hayatına atılan M. Reşit Paşa, idarecilik mesleğinden önce Balkanlar ve Anadolu’da uzun süre Eğitim Teşkilatı’nın çeşitli kademelerinde hizmet vermiştir. O’nun asıl tanınmasına vesile olan olay ise Siroz Sancağı’nda Mutasarrıflık yaptığı dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin etkisiyle, Padişah’a II. Meşrutiyet’in ilanını isteyen ilk telgrafi çekmesi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de çeşitli bölgelerde mülkî idareci olarak çalışan M. Reşit Paşa, sırasıyla Edirne, Akdeniz Adaları (Cezayir-i Bahr-i Sefid), Manastır, Ankara, Kastamonu, Sivas ve tekrar Kastamonu Valiliklerine bulunmuştur. III. Dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ergani ve I. Dönem TBMM’de Kozan (Adana) Milletvekilliği’ne seçilmiş olan M. Reşit Paşa, M. Kemal Paşa’nın Anadolu’ya geçmesi ile başlayan Millî Mücadele günlerinde, üzerinde bulunan Sivas Valiliği nedeniyle O’na en yakın kişilerden biri haline gelmiştir. Araştırmanın ulaştığı sonuç da O’nun Millî Mücadele’ye olan katkısı ve gösterdiği samimiyeti vurgulamaktadır.

Amacı:

M. Reşit Paşa hakkında yapılan araştırmalar maalesef sadece hayatının belirli dönemlerini yansıtan, zaman zaman birbiriyle çelişen ve farklı bilgiler ihtiva eden makalelerden meydana gelmektedir. Bu konuda yapılan en ayrıntılı inceleme, danışman hocam Doç. Dr. Enis ŞAHİN'e ait olup Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulan ve 2005 yılında basılan, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşit Paşa" isimindeki makaledir¹. Bu çalışma tezimin çıkış noktasını oluşturmuş ve M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği dönemini incelerken başvurduğum önemli kaynaklardan biri olmuştur. Ancak, M. Reşit Paşa'nın hayatının geneli söz konusu olduğunda, kapsamlı bir çalışmaya rastlanılmamış olması, bu konunun araştırılmasını mümkün kılmıştır. Tezin amacı da kendiliğinden belirmiş, ulaşılabildiğince ayrıntılı bilgiler verilerek, derli toplu bir çalışma ortaya koymak asıl hedef olmuştur.

Araştırma Yöntemi ve Sınırlamalar:

M. Reşit Paşa'nın hayatını, bulunduğu hizmetler göz önüne alınarak üç bölüm halinde inceleyen bu tez çalışmasının araştırma safhasında birçok Resmi Arşiv ve Kütüphane'den faydalanılmıştır. Özellikle Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (BOA.) ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE.) Arşivlerinde konuyla ilgili orijinal belgelere ulaşılmıştır. Ayrıca Emekli Sandığı Arşivi (ESA.)'nde bulunan M. Reşit Paşa'nın Emeklilik Dosyası içindeki belgeler sayesinde kısa özgeçmişi, bulunduğu görevler ve ailesine ait bazı bilgiler ile TBMM Arşivi'ndeki mebusluk dosyası tezin yapılanmasında son derece önem kazanmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.)'nde yapılan incelemelerde tarih aralığı nedeniyle az sayıda belgeye ulaşılmıştır. İçişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı Arşivleri'nde olması umulan dosyalara kayıtlarda yer almasına rağmen, tasnif problemleri ve/veya saklama konusundaki ihmaller nedeniyle, maalesef ulaşamamıştır. Bu durum araştırmamız açısından bir sınırlama doğurmuşsa da elde edilen belgelerin ve diğer dokümanların yeterliliği sayesinde bu sıkıntı en aza indirgenebilmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra,

¹ Bkz. Enis Şahin, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşit Paşa", Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu 2-3 Eylül 2004- Sivas, Yayına Hazırlayan: Nilgün İnce, Sivas Valiliği ve ATAMER Ortak Yayını, Ankara, 2005 s. 183-214.

Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivi, TBMM Mikrofilm Arşivi'nde bulunan Yerel ve Ulusal Dönem Gazeteleri, çeşitli kütüphanelerin Araştırma Eserleri, Meclis Zabıt Cerideleri, Makaleler, Süreli Yayınlar, Hatıralar ve İnternet kaynakları incelenmiş ve kullanılmıştır. Ayrıca M. Reşit Paşa'nın oğlu Cevdet R. Yularkıran tarafından 1939 yılında Tan Matbaası'nda basılmış olan "Reşit Paşa'nın Hatıraları" kitabı, belirli bir dönemle sınırlı kalmış olsa da araştırmamıza ışık tutan en önemli eser olmuştur.

1. BÖLÜM: SİVAS VALİLİĞİ'NE KADAR M. REŞİT PAŞA

1.1. Doğumu, Ailesi ve Eğitimi

Bulunduğu görevler ile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde isminden söz ettiren, önemli devlet adamlarından biri olan M. Reşit (Ronabar) Paşa¹, Hicri 1285, Rumi 1284, Miladi 1868 yılında babasının görev nedeniyle bulunduğu Suriye sınırları içerisindeki Şam'da² doğmuştur (BOA. DH. SAİD. D: 112 V: 297, 298, D: 180 V:157).

Babası, Makkeme-i Temyiz (Yargıtay) Ceza Dairesi Üyesi Kazasker İzzet Molla'dır. Annesinin ismi ise Dürriye'dir. Amcası Baha Molla Dr. Adnan (Adıvar)'ın babasıdır. Ailesi “Mektubîzâde” ler namıyla tanınmaktadır³.

M. Reşit'in çocukluğu ve gençliği İstanbul'da geçmiştir. Tahsil hayatına İstanbul Nuru Osmaniye Sıbyan Mektebi (İlkokul)'nde başlamış, bu okuldan 15 Temmuz 1879 tarihinde birinci dereceden başarı ile mezun olduktan sonra, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'nde orta öğrenimini tamamlayarak, 21 Haziran 1883'te diplomasını almıştır. Daha sonra, 143 sayılı okul numarası ile⁴ Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin İdadî (lise) ve Âli (yüksek) kısımlarına devam ederek, mertebe dersleri tahsil eden M. Reşit, İdadî kısmından 29 Ocak 1887, Âli kısmından 16 Ekim 1888 tarihlerinde âla (iyi) derece ile mezun olmuştur. Öğrenimi sırasında yabancı dil olarak Fransızca tahsil etmiş, konuşma ve yazma konusunda bu dile hâkim olmuştur (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157).

¹ M. Reşit Paşa'nın ailesi, Soyadı Kanunu'ndan sonra “Ronabar” soyadını almış daha sonra “Yularkıran”a dönüşmüş ve son olarak “Lağas” şeklinde karar kılınmıştır. Kızı Nimet Paşakay'ın Mehmet Aldan'a göndermiş olduğu mektup bunu doğrulamaktadır (Aldan, 2001: 27). Nüfus kayıtlarında ve Mecliste sadece “Reşit” ismini kullanmışsa da sicilinde “M. Reşit” olarak kayıtlıdır. Yazışmalarda ve kaynaklarda isminin yaygın kullanımı ise “Reşit Paşa” şeklindedir (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157; TBMM Arşivi D: 295; Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (1916–1918)).

² Sicil-i Ahval Defteri'nde “...1285 sene-i hicrisinde, Şam-ı Şerif Karyesinde tevellüd ettiği...” ibaresi vardır. Gün ve ay olarak tam tarihi hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

³ Sicil-i Ahval Defteri'nde ve Hizmet Cetveli'nde “...Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Âzâsı ve İstanbul paye livalarında müteveffa İzzet Efendi'nin mahdumudur. Mektubîzâde denmekle müşardır...” şeklinde geçmektedir (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157; Emekli Sandığı Arşiv Dosyası: M0622993–14993).

⁴ Ali Çankaya Reşit Paşa'nın Mülkiye Mektebindeki numarasının 143 olduğunu belirtmiştir (Çankaya, 1968–69: 154).

1. 2. Valilikten Önceki Vazifeleri ve II. Meşrutiyet'in İlanı

1. 2. 1. İlk Görevi: Şurâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi Mülazımlığı

M. Reşit, 16 Ekim 1888'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den iyi bir derece ile mezun olduktan sonra ilk görevi olan Şurâ-yı Devlet Muhakemât Dairesi Mülazımlığına¹ tayin edilmiştir. İşe giriş tarihinin 1889 yılının ilk ayları olduğu çeşitli belge ve bilgilerden anlaşılmaktadır². Böylece devlet hizmetine girmiş olan M. Reşit Bey, o dönemde aday memur olarak çalışanların aldıkları cüz'i bir miktar maaşla bir buçuk sene kadar bu görevine devam etmiştir (ESA D: M0622993–14993).

Şurâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi Mülazımlığı ile memuriyet hayatına atılmış olan M. Reşit Bey, bu görevden ayrıldıktan sonra uzun yıllar görev yapacağı Maarif Nezareti'ne geçiş yapmıştır.

1. 2. 2. Maarif Teşkilâtı'ndaki Görevleri

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde eğitimin temelini teşkil eden medrese sisteminden, Batı tarzında modern eğitime geçiş çabalarının başladığı Tanzimat'la birlikte, devletçe; okul yapma, vergi yoluyla eğitime mali kaynak temini, maarif merkez ve taşra teşkilatları tesisiyle tüm vilayetlere öğretmen ve maarif müdürü tayin etme gibi olumlu teşebbüslerde bulunulmuştur.

Tanzimat döneminde İstanbul dışına götürülemeyen maarif hizmetleri, devletin; vilayetlere -özellikle Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelere- modern eğitim ve öğretimi yaymayı, İmparatorluğun yaşaması için zaruri olarak gördüğü XIX. yüzyılın

¹ Şûra-yı Devlet, 1284 (1868) tarihinde, Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye'nin lağvedilmesinden sonra Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ile birlikte teşkil edilmiş olan istişarî, icraî ve adlî bir teşekküldür. Şûra-yı Devlet'in, yalnızca bugünkü Danıştay gibi idarî bir mahkeme olmadığı, Meclis-i Vâlâ'nın en önemli görevi olan kanun yapmaya da yetkili olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar faaliyetini devam ettiren Şûra-yı Devlet, başlangıçta beş daire olarak teşekkül etmiş bunlardan biri de Muhakemat Dairesi'dir (www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/098_4_c.htm - 5k - 04.05.2007). „Mülazımlık, bugün stajyer memur veya aday memur olarak kullanılmaktadır. Nitekim Fahri Çoker bu görevi „...aday memur olarak devlet hizmetine girdi” şeklinde ifade etmektedir (Çoker, 1995: 690).

² Reşit Paşa'nın İçişleri Bakanlığı'nda bulunan Arşiv dosyası'na ulaşamadığından (Gayr-i Faal Sicil No: 512; (Çankaya, 1968–69: 155) memuriyete başlama tarihi, Tercüme-i Hal'indeki“...mezun olduktan sonra evel bir buçuk sene kadar Şurâ-yı Devlet Muhakemât Dairesi'ne devamdan sonra 6 Temmuz 1306 (18 Temmuz 1890)'da Siroz Mekteb-i Mülkiyesi'ne tayin olunarak...” ibaresine istinaden 1889 yılı sonu olarak tahmin edilmektedir. Mehmet Aldan ise, bu tarihi Ocak 1888 şeklinde vermektedir; (Aldan, 2001: 25). Reşit Bey'in Mülkiye'den mezun oluş tarihinden daha öncesini işaret ettiğinden bu tarihi kullanmayı uygun bulmuyoruz.

son çeyreğinde hızla yaygınlaşmaya başlamıştır (Albayrak, 1987: 30). İşte bu yükseliş döneminde Maarif Nezareti'ne dâhil olan M. Reşit Bey, üstlendiği öğretmenlik ve müdürlükler ile meslek hayatının önemli bir bölümünü eğitim teşkilatında geçirecektir.

1. 2. 2. 1. Öğretmenlikleri

18 Temmuz 1890¹ tarihinde Maarif Nezareti'ne geçen M. Reşit Bey, *Siroz*² *İdadisi'nin* müdüriyeti ile Coğrafya ve Fransızca öğretmenliğine tayin edilerek, 7 Eylül 1890'da göreve başlamıştır (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). Bu görevlerden aylık toplam 1650 krş. maaş almıştır (ESA D: M0622993–14993).

O dönemde, öğretmen ihtiyacı tam olarak karşılanamayan, Rumeli Sancağı'na bağlı *Yanya Vilâyeti İdadisi'ne* nakil edilen M. Reşit Bey, 13 Kasım 1890'da göreve başlamıştır. İdadi müdüriyeti ile birlikte Kimya ve Tarih-i Umumî (Genel Tarih) derslerinin öğretmenliğini de yürütmüştür (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). *Yanya İdadisi'nde*³ kısa bir süre görev yaptıktan sonra, ilk görev aldığı okul olan *Siroz İdadisi'ne* geri dönmesi uygun görülmüştür.

15 Aralık 1890 tarihinde *Siroz İdadisi'ne* dönerek, 10 Eylül 1307 (1892)'de bu okulda tekrar göreve başlayan M. Reşit Bey, dönemin lise müfredatında yer alan İlm-i Servet (iktisat), Malumat-ı Fenniye (fen bilgisi), Usul-ü Defterî (muhasabe), İnşa ve Kitabet (yazma tekniği) derslerini okutmuştur. Önceki dönemde okuttuğu Fransızca ve Coğrafya derslerinin ve müdürlük maaşının icra kılınan tadilatla kesilmesi sonucunda maaşı 1450 krş.'a düşmüştür (ESA D: M0622993–14993).

M. Reşit Bey, 11 Mart 1893 tarihinde, *Siroz ve Yanya İdadîleri'nden* daha kapsamlı ve büyük bir İdadî olan *Selanik Mekteb-i İdadisi'nin*, 1800 krş. maaşlı müdürlüğü ve öğretmenliğine atanmıştır. Burada ise kendisine, Hikmet-i Tabîîye (tabiat bilgisi-fizik) ve Kimya dersleri öğretmenliği verilmiştir. Göreve başlamasından kısa bir müddet

¹ Bu tarih kaynaklarda farklılık göstermektedir. Hizmet Cetveli'nde 26 Temmuz 1306 (7 Ağustos 1890) (ESA D: M0622993–14993), Sicil-i Ahval'de ve Tercüme-i Hal'inde 6 Temmuz 1306 (18 Temmuz 1890) atama, 26 Ağustos 1306 (7 Eylül 1890) göreve başlama (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157; TİTE Arşivi K: 16 G: 82), Fahri Çoker'in çalışmasında 8 Ağustos 1890 (Çoker, 1995: 690) olarak geçmektedir. Buna göre Ali Çankaya'nın belirttiği 1891 yılı ise kesinlikle yanlıştır (Çankaya, 1968–69: 154). Nitekim Maarif Salnâmesi de Reşit Paşa'nın 1890 yılı içinde göreve başladığını belirtmektedir (Maarif Salnâmesi, 1898: 1344). Milli Eğitim Bakanlığı Arşivi'ndeki araştırmalara rağmen Maarif Hizmet Dosyası'na ulaşamadığından burada ağırlıklı olan tarihi kullanmayı uygun gördük.

² Siroz; Selanik Vilayeti'ne bağlı merkez sancak idi. Bugünkü adı Serez'dir (Akbar, 2003: 146).

³ Bu okulda girdiği ders saati azaldığından maaşı 1550 kuruşa inmiştir (ESA D: M0622993–14993).

sonra, eğitim alanındaki üstün hizmetleri ve başarılı çalışmaları dolayısıyla Maarif Müdürlüğü'ne terfi etmiştir (Maarif Salnâmesi, 1898: 1344).

1. 2. 2. 2. Maarif Müdürlükleri

9 Mayıs 1893'de Trabzon Vilâyeti İdadi öğretmenliğiyle birlikte *Trabzon Maarif Müdürlüğü*'ne terfian tayin edilen M. Reşit Bey, 18 Mayıs 1893 tarihinde görevine başlamıştır. Trabzon İdadisinin, Usul-ü Defteri (muhasabe) ile Ahlak ve Edebiyat derslerinin öğretmenliğini yaptığı bu dönemde aylık toplam maaşı 2450 krş.'a yükselmiştir (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298).

Devletin, eğitim reformuna bağlı olarak, vilayetlerin tümüne maarif müdürleri atama çabası, bu dönemde eğitim adına atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Nitekim M. Reşit Bey'in tayin edildiği tarihlerde Trabzon dâhil 25 vilayette¹ maarif müdürü bulunmaktaydı. Maarif müdürlüğü yetkisi gereğince Trabzon Vilâyetindeki tüm okulların denetim ve idaresinden sorumlu olan M. Reşit Bey'in görev yaptığı dönemde, başta idadîler olmak üzere yeni okulların açılması ve müfredatın geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.

Trabzon Vilâyeti'nin diğer vilayetlere oranla eğitimde oldukça iyi bir potansiyele sahip olduğu salnamelerden anlaşılmaktadır. Trabzon merkez sancağının XIX. yüzyıl sonlarındaki (1890) okul, öğrenci ve öğretmen durumu şu şekilde idi:

Tablo 1: Trabzon Merkez Sancağı Eğitim Durumu (1890)

	Müslüman	Ortodoks	Ermeni	Toplam
Okul	753	136	29	918
Öğretmen	765	159	38	962
Yıllık Gider	11.470	3.140	920	15.530
Erkek Öğrn.	22234	7.106	895	30.235
Kız Öğrn.	700	330	275	1.305
Toplam	22934	7436	1170	31.540

(Kaynak: Albayrak, 1987: 112).

1892–1893 eğitim-öğretim yılında Trabzon'da 2619 adet ilköğretim veren okul bulunmaktaydı. 1898 Maarif Salnâmesine göre, bu dönemde Trabzon Merkez Sancağı'ndaki ortaöğretim kurumları ve öğrenci sayısı ise şöyleydi:

¹ Vilayetlerin isimleri için bkz: Albayrak, 1987: 30.

Tablo 2: Trabzon Ortaöğretim Kurumları

Okul Adı ¹	Müslüman	Gayr-i Müslim
Trabzon İdadîsi	102	7
Trabzon Muallimin İptidası	7	-
Trabzon Kız Rüştîyesi	67	-
Trabzon Askeri Rüştîyesi	297	-
Akçaabat Mekteb-i Rüştîyesi	20	-

(Kaynak: Albayrak, 1987: 112).

M. Reşit Bey, maarif müdürlüğü ve idadî öğretmenliğinin yanı sıra 2 Ocak 1894 tarihinde Trabzon Meclis-i İdare-i Vilâyet Müstantikliği'ne² seçilerek bu görevi fahri olarak yürütmeye çalışmıştır (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157).

3 Ekim 1894³ tarihine kadar Trabzon'daki görevine devam eden M. Reşit Bey aynı tarihte *Selanik Maarif Müdürlüğü*'ne terfien tayin edilmiştir. 1898 yılı Maarif Salnâmesi'ne göre M. Reşit Bey, yaklaşık on sene kadar görev yaptığı Selanik Vilâyeti'nde, Kavanin-i Osmaniye (Osmanlı kanunları), İlm-i Servet (iktisat), Hıfz-üs-sıhha (sağlık), Kitabet-i Resmiyye (resmi yazışma dili) ve Kimya dersi öğretmenliklerinde bulunmuştur. Aynı salnameye göre, M. Reşit Bey'in maarif müdürlüğü döneminde Selanik Vilâyeti'nin ortaöğretim kurumları ile öğrenci ve öğretmen durumu ise şöyleydi:

Tablo 3: Selanik Vilâyeti'nin Ortaöğretim Kurumları

	Rüştîye			İdadî		Toplam
	Müslim	G.Müslim		Müslim	G.Müslim	
Adet	23	16		3	7	49
Öğrenci	1.278	2.558		332	1.488	5.656
Öğretmen	74	?		23	?	97
Ecnebi Okul	Alm.	Fran.	Rom.	Fransız	İtalyan	
Adet	1	4	1	1	1	8
Öğrenci	183	499	72	118	35	907

(Kaynak: Maarif Salnâmesi, 1898: 1355–1374).

Selanik gayrimüslim nüfusu oldukça yüksek bir bölge olduğundan, eğitim alanında da

¹ Bu okullar dışında, Rum Ortodoksların; 3'ü kız öğrenciler için olmak üzere 4, Ermenilerin; 140 erkek öğrencinin bulunduğu 3 ortaokulu vardı. Ayrıca Fransızlar'ın 137 erkek öğrencili bir ortaokulu ile İranlı'ların Mekteb-i Nasiri Rüştîyesi de eğitim vermekteydi (Albayrak, 1987: 112).

² Müstantik, bugünkü anlamda sorgu hâkimi ile aynı görevi ifade etmektedir (Devellioğlu, 1998: 745).

³ Ali Çankaya bu tarihi 1896 olarak vermektedir (Çankaya, 1968–69: 154) . Biz burada Sicil-i Umumi ve Hizmet Cetveli'ni esas almak durumundayız.

bu dağılım açıkça görülebilmektedir. M. Reşit Bey'in görevi sırasında 1903 yılı istatistiklerine göre 1.028.432 kişilik nüfusa öğrencilerin oranı %9.58 olan Selanik Vilâyeti, genel eğitim sıralamasında, daha önceki yıllara göre gelişme göstererek vilayetler arasında dokuzuncu sıraya yükselmiştir (Alkan, 2000: 117, 118).

Başarısı ile dikkat çeken M. Reşit Bey, bu görevini yürütürken bazı dönemler mutasarrıflık vekâletlerinde de bulunmuş, bu vesileyle meslek hayatına, yıllarca eğitimini aldığı mülki idarecilik safından devam etme kararı almıştır. 15 Aralık 1904 tarihine kadar resmen bağlı olduğu Selanik Vilâyeti Maarif Teşkilatı bünyesindeki on sene üç ay boyunca başarılı çalışmaları ve halkın memnuniyeti nedeniyle birçok nişana layık görülmüştür. “Rütbe-i Rabia (30.01.1895), 4. Rütbeden Nişan-ı Âli Osman (10.02.1897), Mütamayız (20.04.1898), 3. Rütbeden Mecidi Nişanı (01.11.1900)” bunlardan bazılarıdır (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157).

1. 2. 3. Mutasarrıflık Vekâletleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeliği

M. Reşit Bey, Maarif Müdürlüğü'nde bulunduğu sırada, Selanik Vilâyeti'ne bağlı Siroz Sancağı Mutasarrıfı Cemal Paşa'nın görevinden ayrılması nedeniyle boş kalan Siroz Mutasarrıflığı'na vekâlet etmesi uygun görülmüş ve 13 Ekim 1901 tarihinde görev devir teslimi için Siroz'a çağırılmıştır (TİTE Arşivi K: 15 G: 36). Ertesi gün yani 14 Ekim 1901'de vekâleti devralarak göreve başlamıştır (TİTE Arşivi K: 16 G: 82).

Vekâlet görevine kısa bir süreliğine getirilmiş olan M. Reşit Bey, Siroz Sancağı'ndaki başarılı idaresi ile halkın takdir ve beğenisini kazanmıştır. Nitekim bu beğeni, Siroz halkından ve ileri gelenlerinden oluşan bir grup tarafından imzalanarak, Padişah'a ve Selanik Valisi'ne gönderilen arzuhal mektubunda açıkça görülmektedir. 23 Ekim 1901 tarihli bu uzun mektupta; “...livamız mutasarrıflık vekâletine tayin buyrulan vilayet-i celile maarif müdürü Reşit Paşa kullarının on iki sene mukaddem şehrimiz idadi müdüriyetinde gösterdiği hüsn-ü idare ve gayreti ve ahiren bir kaç kere burada tahkikat ve teftişat hizmetinde memuren gelip ibraz eylemiş olduğu feraset ve muvaffakiyeti... Binaenaleyh evel ve ahir cümlemizce meşhud olan sadakat ve istikamet-i iktidar ve faaliyeti, derhal gelir gelmez şehrimizi cidden bir şuhra-yı tertib ve saadete isâl için... Adilane ve fedakarane vukuu bulan icraat-ı ciddiye ve teşebbüsat-ı cedidesinin halen ve istikbalen... umum ahalimiz kullarınca sadakatle

meşhun olan kalplerimize bir hüsn-i şükr-i şâdi bırakmış olduğunu arz... Müşarünileyha kullarının asalet-i me'muriyeti hususunda irade-i seniyye-i padişahanelerini müslim ve gayr-i müslim ahalimiz kullarına bir lütf-u mahsus-ı padişahî olmak üzere istirhama cür'et eyleriz. Ol babda emr-ü ferman..." ifadeleri ile M. Reşit Bey'in asaleten Siroz Mutasarrıflığı'na tayin edilmesi isteği yer almaktadır (TİTE Arşivi K: 15, G: 37). Ancak, Selanik'teki maarif görevi bu dönemde birinci planda tutulduğundan bu istek hemen kabul edilmemiş, 21 Aralık 1901'de Siroz'daki iki buçuk ay süren vazifesini tamamlayarak Selanik'e dönmüştür (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). M. Reşit Bey, ileride belirtileceği üzere, bu sancağa üç yıl aradan sonra Mutasarrıf olarak geri dönecektir.

Kısa bir süre sonra, yine Selanik Vilâyeti'ne bağlı Drama Sancağı'na¹, Mutasarrıf Mustafa Rıfkı Paşa'nın vefat etmesi nedeniyle, yerine biri atanıncaya kadar vekâlet etmesi uygun görülmüş, 6 Şubat 1902 tarihinde bir an önce Drama'ya hareket etmesi Selanik Valisi tarafından kendisine bildirilmiştir. Ertesi günkü trenle Drama'ya hareket eden M. Reşit Bey, 7 Şubat'ta görevine başlamıştır (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157).

Drama Sancağı'na, geçici memuriyet için gelen M. Reşit Bey, bir buçuk ay bulunduğu vekâlet hizmetinden, 16 Mart 1902 tarihinde ayrılarak, asıl görev yeri olan Selanik Vilâyeti Maarif Müdürlüğü ve İdadi öğretmenliğine dönmüş ve 15 Aralık 1904 tarihine kadar aynı göreve devam etmiştir (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). Eğitim alanında verdiği hizmetlerin yanında, bu dönemdeki idarecilik deneyimleriyle de Selanik halkının takdirini kazanmıştır.

M. Reşit Bey Selanik'teki vazifeleri sırasında, dönemin siyasi cereyanı içindeki yerini almaktan da geri kalmamıştır. 3 Haziran 1889'da İstanbul Askeri Tıbbiye öğrencilerinden İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukuti ve Kafkasyalı M. Reşit tarafından kurulan, sonradan İttihat ve Terakki ismini alacak gizli İttihad-i Osmanî Cemiyeti'ne (Özdemir, 2000: 8) Selanik şubesinin açılması ile birlikte üye olmuştur. Üye sayısını artırmak ve güçlü görünmek amacıyla, onuncu numaradan sonra yüz sayı atlayarak numara dağıtan cemiyete, M. Reşit Bey 387

¹ Drama Sancağı; Drama Merkez Kaza, Kavala ve Sarışaban Kazaları'ndan oluşan bir Sancak'tır. 1893 sayımına göre 78.806'sı Müslüman olmak üzere nüfusu 96.982'dir (Karpat, 2003: 176–177).

numara ile kayıt olmuştur (Karabekir, 1995: 179).

İlk muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan cemiyetin amacı özetle, ülkeyi içinde bulunduğu şartlardan kurtarmak için Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyup meşrutî idareyi geri getirmek, padişahın yetkilerini sınırlandırmaktı (Tunaya, 1952: 174, 175). Değişik din ve mezheplerden üyelerin bir arada bulunduğu İstanbul, Mısır, Paris ve Selanik gibi önemli merkezlerde etkili bir teşekkül haline gelmiş olan cemiyet, zaman zaman fikir ayrılıkları ile sarsılsa da ülkedeki baskı ve bunalımlar nedeniyle kısa sürede üye sayısını artırmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanı için özellikle Selanik'te III. Ordu zabıtlarının de katılımıyla önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Selanik'teki cemiyetin çalışmalarına bir dönem aktif olarak katılan M. Reşit Bey, ileride görüleceği gibi, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce Yıldız Sarayı'na gönderdiği telgrafla cemiyete olan bağlılığını kanıtlamıştır. M. Reşit Bey, daha sonraki hizmet hayatında da İttihat ve Terakki ile olan bağını koparmamış, bu siyasi akımın etkilerini taşımıştır.

1. 2. 4. Siroz Sancağı Mutasarrıflığı ve II. Meşrutiyet'in İlanı

1. 2. 4. 1. Mutasarrıflık Görevine Getirilmesi

M. Reşit Paşa, belirtildiği üzere 1901 senesinde vekâlet ettiği Siroz Mutasarrıflığı'ndan sonra maarif bünyesindeki görevine geri dönmüştür. Bu dönemde, 1904 yılının Ekim ayında, Siroz Mutasarrıfı Hıfzı Paşa'nın Dersaadet'e nakledilerek yerine Cavit Bey'in vekil olarak atanması söz konusu olmuştur. Ancak, kendisi çeşitli nedenlerle bu memuriyet için yetersiz bulunduğu¹, 11 Ekim 1904 tarihinde Yıldız Baş Kitabet Dairesi'nden Siroz'a verilen emirle, acilen başka adaylar arasından bir seçim yapılarak ehil ve sadık birinin vekil tayin edilmesi istenmiş, aday olarak eski Prizen Mutasarrıfı Rauf Paşa ve Hakkı Efendi'nin isimleri de önerilmişti (BOA. İ-HUS. D: 122 V: 4).

Siroz'a daha önce vekil olarak gelen ve halkın beğenisini kazanan M. Reşit Bey, bu görev için akla gelen en bariz aday olduğundan, Selanik Valiliği'nce kendisine tekrar müracaat edilerek Mutasarrıflık vekâletine tayin edilmesi düşünülmüştür. Nitekim 12 Ekim 1904 tarihinde Selanik Valiliği'nden Siroz Mutasarrıflık Vekâleti'ne çekilen

¹ Belgeye göre, Cavid Bey Siroz Sancağı'nın ehemmiyetli idaresi için ehliyetli ve iktidar sahibi olmadığı gerekçesiyle görevden alınmıştır (BOA. İ-HUS. D: 122 V: 4).

telgrafla, yeni vekilin Maarif Müdürü M. Reşit Bey olduğu belirtilmiş ve görevini teslim etmesi için eski vekilin hazır bulunması istenmiştir (TİTE A K: 15 G: 47). Böylece yeniden atandığı Siroz Mutasarrıflığı vekâletinde iki ay kadar hizmet vermiştir. Kısa sürede idarecilik mesleğindeki başarısını ortaya koyan M. Reşit Bey, gerek bölgenin genel durumuna vakıf görülmesinden, gerekse önceki yıllardan beri halkın bilinen isteği neticesinde, Maarif Müdürlüğü'nden ayrılarak, 15 Aralık 1904'te¹ 5.400 krş. maaşla, Siroz'a Mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Kendisine asaleti hakkındaki irade-i seniyye 1 Aralık'ta ulaşmıştır² (TİTE A K: 15 G: 51). Osmanlı Devleti'nde her dönem Rumeli yönetimine daha fazla önem verildiği için burada bulunan yerlere daha güvenilir ve başarılı memurlar tayin edilirdi. M. Reşit Bey'in bu özelliklere sahip olduğu ve daha önceki memuriyetlerinden zimmetinde para olmadığı hakkında 28 Ocak 1905'de Şura-yı Devlet Mazbatası yayınlanmıştır (TİTE A K: 15 G:56).

1. 2. 4. 2. Siroz Sancağı'nın Genel Durumu

M. Reşit Bey'in görev yeri olan Siroz, Selanik Vilâyeti'ne bağlı merkez sancağı idi. Siroz; merkez kaza, Cumaibâla, Zihne, Nevrekop (Nevrakop), Demirhisar, Petriç, Menlik ve Razlık kazalarından oluşmaktaydı. 1893 genel sayımına göre nüfusu şöyleydi:

Tablo 4: 1893 Sayımında Siroz Sancağı Nüfusu

	Müslüm.	Rum	Bulgar	Yahudi	Protes.	Ermeni	Yab.Uyruk	Top
MerkezKaza	31.210	31.148	19.494	995	-	5	647	83.499
Cumaibala	6.124	116	16.103	31	-	-	-	22.374
Zihne	7.228	21.803	4.451	27	-	-	66	35.575
Nevrekop	56.485	1.153	30.063	53	-	-	-	87.754
Demirhisar	15.686	13.469	10.691	-	-	-	-	39.846
Petriç	9.623	71	16.617	6	-	-	6	26.323
Menlik	7.709	2.699	10.944	-	-	-	6	21.358
Razlık	9.795	-	15.074	-	283	-	-	25.152
Toplam	143.860	70.459	123.437	1112	283	5	725	339.881

(Kaynak: Karpas 2003: 176-177).

¹ Bu tarih, Sicil-i Ahval'de 16 Aralık, Hizmet cetvelinde ise 15 Aralık 1904 olarak geçmektedir. Ali Çankaya ise kitabında "1906'da Serez Mutasarrıflığına tayin edilmiştir" ifadesini kullanmaktadır (Çankaya, 1968-69: 154). Biz belgelere göre kullanmak durumundayız (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157; ESA D: M0622993-14993).

² Belge şu şekildedir: "Siroz Mutasarrıfı Reşit Bey Hazretleri'ne; Siroz Mutasarrıflığı'na asaleten icra-yı me'muriyetiniz 9...1322 tarihinde İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî şerefsâdır olduğu tebliğ olunur. 5 Kânun-ı Evvel 1320".

Bu verilerden de anlaşıldığı gibi, Siroz Sancağı gayrimüslim nüfusu bakımından oldukça yoğun bir bölgeydi. Etnik unsurların çeşitliliği, tüm vilayetlerde olduğu gibi bu bölgede de idarî açıdan güvenlik sorunlarını da beraberinde getiriyordu. M. Reşit Bey'in atandığı dönemde, Balkanlar ve Rumeli'nin genelinde (Vilayât-ı Selâse: Kosava, Manastır, Selanik) olduğu üzere Siroz'da da anarşi ve katil hadiseleri baş göstermekteydi. Bulgar ve Rum çeteleri ile Sırp ve Ulahlar arasında sürekli çatışmalar meydana geliyor, her gün artan eşkıya tecavüzleri bölgedeki en önemli sorunu teşkil ediyordu.

Siroz bu dönemde, Selanik'te bulunan III. Ordu Hümayun bölgesine dâhil ve 9. Nizamiye Fırkası Kumandanlığı'na bağlı bulunuyordu. Fırka Kumandanı ise Müşir İbrahim Paşa idi. Rumeli'nin polis ve jandarma teşkilatını ıslah için, 21 Şubat 1903 tarihinde padişah II. Abdülhamid'den izin alan Avrupalı devletler, Siroz bölgesini Fransızlara, Drama bölgesini İngilizlere, Kosava'yı Avusturyalılara, Manastır havalisini İtalyanlara ve Selanik'i ise Ruslara bırakmışlardı (Şapolyo, 1943: 64; Uçarol, 2000: 387, 388). Siroz'daki jandarmaları düzene sokmakla görevlendirilen, dört Fransız zabitanı ile Miralay Verand, 1905 ilkbaharından itibaren sık sık 9. Fırka mevkilerini teftiş ederek kumandan Müşir İbrahim Paşa ile görüşmelerde bulunmuştur (BOA. Y. PRK. ASK. D: 220, G: 114). Ancak bu girişimler pek başarılı olmamıştı. Çünkü teşkilatın başına getirilenler, "*Balkanlar'da Hristiyanlara zulmediliyor, bunun önüne geçmeliyiz*" düşüncesi ile hareket ediyorlardı.

Eşkıya faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu dönemde, denize kıyısı olan Siroz'un sahil güvenliğini sağlamak da başlı başına bir mesele haline gelmiştir. Özellikle, Çayağzı nahiyesi civarında geceleri, yabancı bandıralı gemilerle, Yunan fesat komitesinden bazı şahısların karaya silah ve cephane taşıdıkları gözleniyor, tersad kuvvetlerinin yetersiz kalması nedeniyle birçoğu yakalanamıyordu. Bu nedenle sahil güvenliğinin karadan olduğu kadar denizden de desteklenmesi için valilikten yardım isteniyordu (BOA. Y. MTV. D: 269, G: 69; Y. PRK. ASK. D: 244, G: 45). Ayrıca bölgede bulunan hastanelerin yetersiz olması nedeniyle askeriye'nin ihtiyacını karşılayacak bir yenisinin yapılması istenmiş, maddi imkânsızlıklar nedeniyle inşaatı uzun süredir devam eden 220 yataklı askeri hastane, M. Reşit Bey döneminde tamamlanarak,

mülkiye memurları ve askeriye mensuplarının katılımıyla, 20 Mayıs 1905 tarihinde hizmete açılmıştır (BOA. Y. MTV. D: 286, G: 165).

9 Ağustos 1905 tarihinde, Selanik Vilâyeti'nden Dersaadete gönderilen bir yazı ile, *“Siroz Mutasarrıfı Saadetli Reşit Beyefendinin müşahid olan mesaî-i ruyet-mendânesine mebni, sezevar-ı atıfet-i seniyye olduğundan rütbe-i haliyesinin Rumeli Beyler Beyliği'ne terfî hakkında irade-i seniyye layihası hazırlanması”* rica edilmiştir. Sadrazam Ferid Paşa imzasıyla padişaha sunulan ve 16 Eylül'de¹ kabul edilen bu taltif hakkındaki irade-i seniyye layihası şöyleydi:

“Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki, Reside- dest tanzim olup manzur-u âli buyrulan iş bu tezkere-i seniyye-i Sadaretpenahileri üzerine mucibince İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Hilafetpenahi şeref müteâllık buyrulmuş olmağla ol-babda emr-ü ferman Hazret-i menlehü'l-emr'indir” (BOA. İ. TAL. İrade No: 36 T: 16. B. 1323 (16 Eylül 1905)). Rumeli Beylerbeyliği payesi, Osmanlı'da “Paşa”, “Mirmiran” anlamına geliyor ve M. Reşit Bey bu tarihten itibaren Paşa unvanıyla anılmaya başlanıyordu.

M. Reşit Paşa'nın mutasarrıflığı sırasında tüm Rumeli'de olduğu gibi Siroz'da da milliyetçilik cereyanı şiddetlenmiş olduğundan, Rum ve Bulgar çeteleri tarafından yapılan katliamlar bölgeyi yönetimi çok zor bir konuma getirmiştir². 5 Kasım 1907'de Sadareten Rumeli Vilâyetlerine gönderilen ferman dolayısıyla, Siroz Askeri Komisyonu tarafından bölgede alınacak önlemler hakkında bir mazbata hazırlanarak, askeri ve mülki idarecilere gönderilmiştir. Buna göre; asayişin sağlanması için, herhangi bir bölgede meydana gelecek olayı askeriye haber vermekte geciken memurların bu olaydan sorumlu tutulacakları, başarısı görülen memurların ödüllendirileceği, mülki idarecilerin bölgelerinde bulunan asker kaçakları ve bakayaları tespit ederek askeriye teslim etmeleri beyan edilmiştir (BOA. Y. MTV. D: 303, G: 87).

Alınan karar gereği, M. Reşit Paşa ile 9. Fırka Kumandanı İbrahim Paşa arasında eşkıyanın faaliyetleri ve takibi üzerine ayrıntılı yazışmalar yapılmıştır. Durumun

¹ Fahri Çoker bu tarihi 1 Eylül 1906, Ali Çankaya ise 1907 olarak vermektedir (Çoker, 1995: 690; Çankaya, 1968–69: 155). Burada arşiv belgesine öncelik vermek uygun olacaktır.

² Öyle ki, 1907 senesinin Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Siroz'da meydana gelen katil ve yaralama olayları şu şekilde kaydedilmiştir: *Merkez:* Rumlar tarafından 13, Bulgarlar tarafından 8 toplam 21, *Diğer Kazalar:* Rumlar tarafından 21, Bulgarlar tarafından 15 toplam 36 kişi zarar görmüş, faillerin ise bir bölümü yakalanabilmiştir (BOA. TFR. 1 A. 34/3382).

hassasiyetini göz önüne seren, 1907 ve 1908 senelerine ait yazışmalardaki bazı gelişmeler şunlardı; Rum eşkıyasının Siroz'daki Bulgarları Rumlaştırmaya çalıştıkları, Siroz merkez kazasına bağlı Karlıköy ahalisinden ve Bulgar cemaatinden Angeli ve arkadaşlarının Bozdağı'na kar almak için çıkarken Rum eşkıyası tarafından yollarının kesildiği, Rum olmaları için tehdit edildikleri ve Angeli'nin dövüldüğü, ayrıca Rum metropolitinden Rum olduklarına dair pusula almadıkça kar almak için Bozdağı'na çıkmamalarının istendiği (BOA. TFR. 1 SL. 150/14916), Zihne kazası Klebuşte köyünden olup, Rum eşkıyası tarafından saldırıya uğrayan on bir Bulgar'dan altısının bilinmeyen kişilerce öldürüldüğü, dördünün kaçmayı başardığı ve birisinin de yaralı olduğu; yine Siroz kazası Lagos köyünde saldırıya uğrayan iki Bulgar'dan birinin katledildiği; bu tür olaylar ile ilgili gözaltına alınan Rumların tahliye olmalarının eşkıyanın cesaretini arttırdığı ve olayların tırmanma gösterdiği; Rum eşkıyasının merkezlerinden biri durumuna gelen Şilor köyü ile nüfusu otuz üç binden fazla olan Zihne kazasında ek askerî tedbirler alınması gerektiği (BOA. TFR. 1 SL. 163/16240). Siroz Yunan Konsolosu Mösyö Safnoris'in de eşkıyalarla irtibat kurduğu ve son katil olaylarının failinin Siroz'da bir mektep muallimi olduğu yapılan incelemelerden anlaşılmış, adı geçenler hakkında gereken muamelenin yapılacağı bildirilmiştir (BOA. Y. PRK. KOM. D: 15, G: 50).

Siroz'da pek çoğu Abdullah Zühdü Efendi ve Rokal Ayastado tarafından işletilen kurşun, çinko ve manganez ocakları mevcuttu (BOA. MV. D: 116, G: 111). Siroz İngiliz Konsolosu Kasım 1907'de bu civarda 15 gün süren bir keşif gezisine çıkmış, seyahat nedeni olarak da bölgedeki maden cinsini kontrol etmeyi göstermiştir. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, asıl amacının bölgede yaşayan gayrimüslim unsurların miktarını kaydederek İngiltere'ye bilgi sızdırmak olduğu anlaşılmıştır (BOA. Y. PRK. ASK. D: 251, G: 69). İngiltere yıllardır bu topraklardaki milliyetçilik akımlarını körükleyip kendi menfaatine kullanmayı amaç edindiğinden, bölgenin karışıklığından faydalanarak, Hristiyan nüfusu ön kontrole çalışmıştır.

Nitekim bir yıl geçmeden 8–10 Haziran 1908 tarihlerinde, İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Reval (Talin-Estonya) görüşmelerini yaptılar. Bu buluşmada, Makedonya'nın geleceği ve Boğazlar meselesi görüşülmüş, Balkan sorununda ortak bir karar aldıklarını açıklayan iki devletin yakınlaşması, Balkanlar'da paniğe neden

olmuştur (Uçarol, 2000: 404).

1. 2. 4. 3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve M. Reşit Paşa

Siroz'da ve Balkanlar'da genel durum bu şekilde devam ederken, iç ve dış sorunlar özellikle son gelişmeler, Meşrutiyetin ilanı için çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni körüklemiş, Selanik ve Manastır civarında, cemiyetin askeri kanadı tarafından yönetime karşı radikal eylemler ortaya koyulmaya başlanmıştır.

1908 Temmuz ayı başında, Manastır'daki konsoloslara bir bildiri göndererek amaçlarının Meşrutiyet'i ilan etmek olduğunu açıklayan İttihatçılar, bu şekilde mutlakiyet yönetimine karşı ilk açık girişimde bulunmuşlardı (Uçarol, 2000: 204). İlk fiili hareket ise, 3 Temmuz günü, Rumeli'de bulunan III. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey'in, İttihat yanlısı bir grup asker ve sivil de yanına alarak Manastır civarındaki Ohri dağına çıkmasıyla başlamıştır. Meşrutiyet ilan edilmediği sürece vazgeçmeyeceğini söyleyen Niyazi Bey isyanını bastırma görevi, Metroviçe¹ Fırkası Kumandanı Şemsi Paşa'ya verilmiş, ancak kendisi 7 Temmuz'da Manastır'a gelerek Saray'a telgraf çekmek üzere girdiği postane çıkışında öldürülmüştür. Saray en güvendiği paşalarından birini kaybettiği gibi Niyazi Bey'in isyanı da bastırılmamış ve Makedonya'ya genişleyerek hızla büyümüştür. Şemsi Paşa'nın yerine Müşir Osman Paşa tayin edilmiş ve 12 Temmuz'da Manastır'a gelmiştir. Ancak oda askerlerin mukavemeti karşısında etkisiz kalmıştır (Ahmad, 2004: 22, 23; Şapolyo, 1943: 63, 64). Artık olaylar sarayın denetimi dışına çıkmış, bölgede kendi sözünün geçtiğini gören İttihat ve Terakki amacına en uygun ortamı yakalamış bulunuyordu.

20 Temmuz'da Manastırlı Müslümanlar meşrutiyet istedikleri için ayaklanarak askerî silah depolarını basmışlar, akabinde her taraftan isyan haberleri gelmiştir. Artık cemiyet padişahın her türlü karşı koymasına rağmen meşrutiyeti ilan etme kararı almış, bunun için 23 Temmuz'da Osman Paşa'yı da dağa kaldırtmıştır (Ahmad, 2004: 26, 27).

23 Temmuz günü, yurdun çeşitli yerlerinden halk, Yıldız Sarayı'na meşrutiyetin ilanı için telgraflar yağdırmaya başlamıştır. Bunlardan biri ve hatta kabul gördüğü üzere

¹ Metroviçe, Kosova Vilayeti'ne bağlı Priştine Sancağı'nın bir kazası idi (Karpat, 2003:180–181).

ilki, telgraf dairesini basan Siroz halkı tarafından M. Reşit Paşa imzasıyla çekilen ve sarayda büyük yankı uyandırarak padişah II. Abdülhamit'i Meşrutiyet'i ilan etmeye zorlayan telgraftır. Öteden beri İttihat ve Terakki, dolayısıyla Meşrutiyet hareketi safında yer alan M. Reşit Paşa bu telgrafı ile meşhur olacaktır. Ard arda çekilen telgrafların bir kısmı şöyleydi:

“Tarih: 10 Temmuz 1324 Mahreci: Siroz Saat: Ruz (gündüz) 05.10

Mabeyn-i Hümayun-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi vasıtasıyla Atabe-i seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahiye;

Millet ve memleketi müstevli sunuf ve felaketi büsbütün izale ve imha ve Osmanlılığı yeniden ihya ve satvet ve şan-ı hükümeti cidden ilâ buyurmak için ve veşavirhüm fi'l-emr emr-üs-seniyye mutabaat-ı dest-i seniyye ve hazret-ı nebeviyeye teit maksadıyla fi 7 Zilhicce 1293 tarihli ferman-ı hümayun ile tasdik buyrulan Kanun-u Esasi ahkam-ı celilesi veçhile meşveret .usul-ü meşruasının yeniden tebşir ve ilanı ve darü'l hilafeti .seniyelerinde millet meclisinin celb ve ceminden başka bir çare-i acil ve hatta tedbir-i ecl bile kalmadığına umumen kanaat getirilmiş ve karar verilmiştir. Saltanat-ı Seniyye ve zat-ı hilafetpenahilerine karşı beslenen ihtisasat-ı sadakatin bir numune-i zahiri ve bir delil-i bahri demek olan ve mücerret hüsn-ü niyete makrun ve selamet-i reaya ve saadet-i beraya müzayasıyla meşmun olan metalib-i meşruamızın sur'atı kabul ve işa'fına şiddetle muntazir bulunduğumuzun ve aksi halde şimdi III. Ordu-yu Hümayunun istihsal-i maksad-ı mukaddesi zımmında deraliyeye doğru harekete müheyya bulunulduğunu arz ve ilanına cüret kılınmağın olbabda ve katibe-i ahvalde emr-ü ferman şevketmehâbımızdır.

*Siroz Sancağı umum ahali-i
matbua-i sadıka kulları.*

Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi'ne;

Bugün saat dört buçuk raddelerinde Siroz ulema ve eşraf ve muteberan ve ahalisi ve milel-i muhtelif rüesay-ı ruhaniyesi ve memur ve sunuf-ı selasî askeriyenin umum zabitan ve efradı sancak küşadıyle müsellehan daire-i hükümete gelerek çakerlerini ba'd-et-tahlif sureti zirde naklen arzolunan telgrafnamenin atabe-i ulyay-ı hazreti hilafet-penahiye keşidesiyle matluplarının is'afına müsaade buyurulmasını istirham

eylemekte olduklarını ve hükümet dairesiyle ebniye-i emiriyede içtima eden bilumum asker ve ahalinin cevab- ı muvafakat almayınca dağılmayacaklarını suret-i kat'iycede ifade eyledikleri maruzdur. 9. Fırka Kumandanı Hasan, Siroz Mutasarrıfı Reşit,”

(BOA. Y.EE. D: 716, G: 78).

Belgede özetle, Serez'in din adamından memuruna, azınlığından çoğunluğuna, askerinden siviline kadar tüm halkının temsilcilerinin, bu telgrafın padişaha çekilmesini istediklerini ve olumlu cevap alınca kadar dağılmayacaklarının kesin ve kararlı bir dille ifade edildiği, Kanun-i Esasiyi yürürlüğe koymazsa, padişaha dahi başkaldırılacağını bildiriliyordu. Bu telgrafa cevap gelmeyince, aynı telgraf birer saat aralıkla iki kez daha gönderilmiştir. Bu kayıtsızlığa tahammül gösteremeyen topluluk “Meşrutiyet isteriz! Yaşasın millet!” naralarıyla telgraf binasının etrafında toplanmıştır. M. Reşit Paşa'nın ahaliyi yatıştırmak için gösterdiği gayret sonuçsuz kalmış ve gönderdikleri telgraflara çok acil cevap verilmesi isteğiyle makine başına giden halk oraya gelmekteki amaçlarını ifade ettikleri ve şu şekilde hazırlattıkları bir başka telgraf daha göndermişlerdir:

“Bizim telgrafhaneye gelmekten maksadımız ibtida-i Cülus-u Hümayundan ihsan buyrulan Kanun-u Esasi'nin mevki-i tatbiki konulmasından ibarettir... Padişahımız Kanun-i Esasi ahkâmını icra ettirirse şimdi telgrafhaneden çekiliriz. Zaten meşruti idare buraca ilan olundu ve yarından itibaren kanun-u mezkurun livaya ait aksamı mevki-i tatbiki konulacaktır” (BOA. Y.EE. D: 71, G: 78).

Çekilen bu telgraflar, Siroz'un çoktan kararını vermiş olduğunu açıkça gösteriyordu. Aynı gün içinde yurdun her tarafından padişaha aynı içeriğe sahip telgraflar gönderilmiş, Sadrazam Ferid Paşa ve bazı memurlar, meşrutiyetin ilan edilmesini bizzat padişahıtan rica etmişlerdir. Ferid Paşa bu nedenle azledilmiş ve yerine Sait Paşa getirilmiştir. Artık ok yaydan çıkmıştır. Nitekim aynı gün Siroz'la birlikte Üsküp, Köprülü, Preşova gibi vilayetler de meşrutiyeti ilan ettiklerini duyurmuşlardır (Ahmad, 2004: 28). Bu gelişmeler üzerine olayların yatıştırılamayacağını anlayan II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908 günü, 1878'de yürürlükten kaldırdığı anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı ve Meclis-i Mebusan'ının toplanmasını kabul etmiştir. Bunu, ertesi gün bir buyrukla halka açıklamış (BOA. Y.EE. D: 71 G: 95) böylece, 24 Temmuz 1908 günü II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı Rumeli'de ve

vilayetlerde top atışları ve sevinç gösterileri içinde karşılanmıştır (Uçarol, 2000: 405).

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisini tecrübe bakımından iktidara yeterli görmediğinden, iktidarı mevcut Sait Paşa kabinesi'ne bırakarak, anayasayı korumakla görevli bir denetleyici güç olmayı tercih etmiştir. İlk iş olarak eski düzenden yana olan her şeyi değiştirmeye çalışan cemiyet, özellikle yetersiz olduğu düşünülen ya da İttihatçılık anlayışından uzak kalan vali, kaymakam gibi üst düzey memurların görevden alarak yerlerine Meşrutiyet serüveninde hizmet etmiş ve daha kabiliyetli memurların atanmaları işine koyulmuştur (Ahmad, 2004: 32). M. Reşit Paşa'da bu sınıfa dâhil olduğundan ve Selanik'teki üstün hizmetlerinden dolayı Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Valilik görevine terfi edilmiştir.

1.3. Valilik Görevleri

1. 3. 1. Edirne Vilâyeti Valiliği

Siroz Mutasarrıflığı'nda 10 Ağustos 1908 tarihine kadar üç buçuk yıl hizmet veren M. Reşit Paşa, aynı tarihte "*dirayet ve kifayeti yeterli görüldüğünden*" Edirne Vilâyeti Valiliği'ne terfien tayin edilmiştir¹ (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). Tayini hakkındaki İrade-i Seniyye Layihası ise 11 Ağustos 1908² günü yayınlanmıştır (BOA. İ-DH. D: 1469, G: 1326-B-82). Böylece ilk defa valilik görevine başlamış olan M. Reşit Paşa'nın maaşı, 5.400 krş.'tan 20. 000 krş.' a yükselmiştir (ESA D: M0622993-14993).

Edirne Vilâyeti, tarih boyunca, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki önemli bir yerleşim merkezi ve İstanbul'un fethine kadar da başkenti olması açısından birçok defa işgallere sahne olmuştur. M. Reşit Paşa'nın valiliği döneminde, 1877-78 Rus işgali sonrasında yeniden toparlanma gayreti içinde bulunan Edirne Vilâyeti; Edirne Merkez, Gelibolu, Dedeoğlu, Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Gümüllüne Sancaklarından oluşmaktaydı ("Edirne", YA, 1982: 2377). Osmanlı Devleti'nin en kalabalık nüfusa sahip vilayetlerinden biri olan Edirne, 1906 nüfus sayımına göre;

¹ Oral Onur, Edirne Yönetim Şekli ve Valileri isimli kitabındaki kronolojik sıralamada Reşit Paşa'dan bahsetmemekle birlikte, onun valilik yaptığı tarihe tekabül eden 26 Ağustos 1908'de Edirne Valisi'nin Hacı Adil Bey olduğunu öne sürmektedir (Onur, 2004: 64). Bu durumda, Reşit Paşa'nın Edirne Valiliği yapmadığı gibi bir intiba bırakması nedeniyle burada açıklamak gerekmiştir.

² Ali Çankaya 1910 senesini gösterirken, Fahri Çoker 9 Ağustos 1908 olarak vermektedir (Çoker, 1995: 690; Çankaya, 1968-69: 155).

Tablo 5: 1906 Sayımında Edirne Vilâyeti Nüfusu

Müslüman	Rum	Ermeni	Bulgar	Yahudi	Çingene
1.018.284	340.908	26.144	119.476	23.839	3.386

toplam 1.133.796 kişilik nüfusa sahipti.

(Kaynak: Karpas 2003: 206, 207)

Edirne Valiliği'nde ortaya koyduğu hizmetler hakkında bir bilgi veya belgeden yoksun olduğumuz M. Reşit Paşa'nın valiliğine rastlayan dönemde, Edirne'de İstasyon Caddesi'nin inşasına başlandığı, İttihat ve Terakki isimli Darü'l-eytam'ın ve Jandarma Okulu'nun yapıldığı bilinmektedir (Onur, 2004: 64–65).

M. Reşit Paşa, Suriye Vilâyeti'ne nakli hakkındaki bazı duyurular alması üzerine 29 Ağustos 1909 'da Dâhiliye Nezareti'nden durumu hakkında bilgi istemiş, 1 Eylül günü nezaretten gönderilen telgrafla bu rivayetlerin asılsız olduğu, görevine devam etmesi kendisine bildirilmiştir (BOA. DH. MUİ. D: 1–2, V: 4).

Edirne Valiliği'ne Hacı Adil Bey'in tayin edilmesinden sonra 11 Eylül 1909 tarihine kadar kısa bir süre için, 15.000 krş. maaşlı valilik vekaletinde bulunmuştur (ESA D: M0622993–14993). Bu sırada Akdeniz Adaları Valiliği'ne atanması uygun görülen M. Reşit Paşa, Edirne'de toplam on bir ay görev yapmıştır.

1. 3. 2. Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Valiliği

M. Reşit Paşa, Edirne Valiliği'ne vekâlet ettiği sırada, 10 Eylül 1909'da, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Valiliği'ne tayin olduğu kendisine şu telgrafla bildirilmiştir: “*Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Valiliği'ne zât-ı valilerinin ve Edirne Valiliği'ne ise Selanik Rüsumat Nazırı Hacı Adil Bey'in 26 Ağustos 1325 (8 Eylül 1909) tarihinde tayinlerine irade-i seniyye-i Mülukâne şeref müteallık buyrulmağla, erkan-ı vilayetten bir münasebet-i bil'tevakkil mahal-i memuriyet-i alilerine azimet buyrulması tebliğ ve tavsiye olunur*”. M. Reşit Paşa, bu telgraf üzerine Edirne'den ayrılmış ve on gün sonra 21 Eylül 1909¹ tarihinde yeni görevine başlamıştır (ESA D:

¹ Bu tarih, Reşit Paşa'nın Sicil-i Ahval Dosyası'nda Şam Valiliği'ne atandığı tarih olarak verilmektedir (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). Yalnızca burada ve tek cümle ile söz edilen Şam Valiliği

M0622993–14993).

Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) olarak tabir edilen Oniki Adalar ve Rodos, 1552 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı idaresine girmiş, zaman zaman Yunan işgal ve isyanlarına sahne olmuşsa da, 1942 senesinde Yunan hâkimiyetine girinceye kadar Osmanlı egemenliği altındaki süre içinde çok mühim olaylara sahne olmamıştır. Oniki Ada başta Rodos olmak üzere şunlardır: Sömbeki, Herke, İlyaki, İncirli, İstanköy, Kilimli, Leros, Patmos, Astropalya, Kaşot, Kerpe, Meis. Her ada geliri ile orantılı vergi verirdi. Önceleri Rodos adaların başkenti olarak kabul edilmiş, daha sonra birkaç kere değişiklik olmuşsa da, 1883 tarihinden itibaren Rodos merkez olarak kalmış, dolayısıyla da valinin ikamet yeri olmuştur (Bastıyalı, 1999: 8, 57). Son değişikliklerle birlikte Cezayir Bahr-i Sefid Vilâyeti 1908 yılında 4 sancak, 12 Kaza ve 22 nahiyesi ile toplam 236 köyü barındırıyordu (BOA. İ-DH. D: 26 G: 26.Ş.1328).

1893 Osmanlı genel nüfus sayımına göre, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin Rodos, Midilli, Sakız ve Limni Sancaklarında, 226.817 Rum, 2.952 Yahudi, 6.229 Yabancı Uyraklı ve 27.481 'i Müslüman olmak üzere toplam 263.590 kişi yaşamaktaydı. 1906 sayımında bu rakam toplamda 364.223 olarak tesbit edilmiştir (Karpas 2003: 170, 201). Rum halkın çoğunlukta olduğu vilâyette, tam bir dil ve din serbestisi uygulandığından mahalli dil olan Rumca, bazen Bab-ı Ali ile olan yazışmalarda da kullanılmıştır. Adalarda Rumlar; ticaret, balıkçılık ve ziraatla uğraşırken, Müslüman halk; rençperlik, ziraat ve küçük zanaatlarla geçimini sağlamaktaydı (Bastıyalı, 1999: 7, 59).

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, Osmanlı Hükümeti bu adalarda Türk hâkimiyetini biraz daha yerleştirmek için 1909 yılı içerisinde bazı düzenlemelere gitmiştir. Kasım ayında M. Reşit Paşa'ya gönderdiği bir emirle; Rodos ve İstanköy dışındaki buraya bağlı on adanın bütün Mali imtiyazlarının lağvedildiğini ve Oniki Ada'da da diğer vilâyetlerdeki idâre tarzının aynen tatbîk edileceğini bildirilmiştir. Bunun üzerine halk protesto mitingleri düzenleyerek eski haklarının kendilerine iade edilmesini talep

konusu, gerek Hizmet Cetveli gerekse diğer belgeler arasında tezatlık oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalara rağmen bunu destekleyecek bir belgeye ulaşılamadığı gibi, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne atandığı hakkındaki belge de, Şam Valiliği'nin bir yanlışlık sonucu siciline işlenmiş olması ihtimalini akla getirmektedir.

etmiştir. Çünkü bu emre göre, tüm devlet dairelerinde ve mahkemelerde resmi dil Türkçe olacak, aşar ve askeri hizmetlerden muaf tutulmak için devlete vergi ödenecekti. Halkın tepkisi üzerine bu emrin uygulamaya koyulamayacağı anlaşıldığından, ileri bir tarihe ertelenmesi uygun görülmüştür (Bastıyalı, 1999: 66).

Yine Kasım ayı itibariyle, Dâhiliye Nezareti'nden vilâyete gönderilen telgrafla, eğitim hizmetlerinin durumu, asayiş ve tamiri düşünülen yollar hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. M. Reşit Paşa, bu telgraf üzerine Sancaklar'dan durumu soruşturmuş, toplam 83 km.'lik yol inşası ve tamiri için 711.440 krş. ödenek gerektiğini, Limni adasının eğitim seviyesinin, iki senedir maddi imkansızlıktan inşa edilemeyen Rüştîye nedeniyle diğer sancaklardan geri kaldığını ve gerekli bütçenin bir an önce sağlanmasını rica etmiştir. Vilâyetin asayişi için yeterli zabıta ve polisin idame ettirildiğini, halkın refahı için Ziraat Odası vasıtasıyla ticari-iktisadi şirket ve sandıklar oluşturulmaya çalışıldığını 2 Kasım 1909 tarihli telgrafla belirtmiştir (BOA. DH. MUİ. D: 35-1, G: 10).

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin bu dönemdeki Jandarma Alayı yaklaşık 400 kişiden oluşmaktaydı. 1910 Şubatında Meclis İdare-i Vilâyet kararıyla, askerlere diktirilen yağmurlukların bedeli olan 7.320 krş.'un tahsisinde bazı gecikmeler olduğundan 70 krş. faiz eklenmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti ödemenin Vali M. Reşit Paşa tarafından yapılmasına karar vermiştir (DH. MUİ. D: 52-1, V: 44).

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin denizle çevrili olması nedeniyle, sahilin ve limanların güvenliğini sağlamak önemli bir mesele olmuştur. Vilâyeti teşkil eden Adalar ve kazalar, bir takım hırsız ve kaçakçı kayıkları tarafından gasp ediliyor, bu şahıslar silah kaçakçılığının yanı sıra, ormanlardan kestikleri keresteleri de Yunanistan'a taşıyorlardı. Dâhiliye Nezareti'ne bu durum 9 Şubat 1910 tarihli telgrafla M. Reşit Paşa tarafından anlatılmış ve vilâyetin deniz güvenliğini sağlamak için yeterli imkâna sahip olmadığı belirtilmiştir. Özellikle, Anadolu sahilleri ile Adalar arasının korunması için, açık denizlere dayanıklı ve seri birkaç tane vapurun gönderilmesi istenmiştir. Bahriye Nezaretinden verilen cevapta; Tersane-i Âmire'de vilâyete gönderilecek vapur bulunmadığı söylenmiştir (BOA. DH. MUİ. D: 7-4, V: 41). M. Reşit Paşa aynı isteği bir kez daha tekrarlamış ise de verilen cevap aynı olduğundan, sahillerin güvenliği konusu sorun olmaya devam etmiştir.

M. Reşit Paşa, bu görevdeyken, samimi olduğu Dersaadet Polis Müdürü Miralay Galib Bey'den, Adana'da polislik yaparken kadro dışında kalmış olan bir tanıdığı hakkında yardım talebinde bulunmuştur. "*Birader-i Muhterem...*" şeklinde hitap ettiği Galib Bey'e, Abdi Efendi'nin namuslu ve dürüst bir polis olduğunu belirterek, mümkünse Dersaadet'te bir kadroya alınmasını rica etmiştir (BOA. DH. EUM. THR. D: 38, V: 61). Bu isteğinin olumlu mu yoksa olumsuz mu karşılandığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

3 Aralık 1910 tarihinde, yeni bir valiliğe tayini hakkında karar verilen M. Reşit Paşa, altı gün Vekil olarak kalmış, aynı tarihte on beş ay kadar görev yaptığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nden ayrılmıştır.

1. 3. 3. Manastır Vilâyeti Valiliği

3 Aralık 1910 tarihinde Manastır Valisi Celil Bey'in Kosova'ya, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi M. Reşit Paşa'nın da Manastır Vilâyeti Valiliği'ne tayin edilmesine dair Meclis-i Vükelaca karar verilmiş, aynı gün İrade-i Seniyye layihası yayınlanmıştır (BOA. İ-DH. D: 1485, V: 10). 9 Aralık 1910'a kadar vekil olarak görevinde kalan M. Reşit Paşa, daha sonra Manastır'a giderek 19 Aralık 1910 tarihinde vazifesine başlamış, aylık maaş miktarı 12.500 krş.'a düşmüştür (ESA D: M0622993-14993).

Manastır Vilâyeti bu dönemde, Manastır Merkez, Serfice, Debre, İlbasan ve Görice olmak üzere toplam 5 Sancaktan oluşuyordu. 1906 Osmanlı nüfus sayımına göre nüfusu; 328.551 Müslüman, 286.000 Rum, 197.088 Bulgar, 5.556 Rum, 5.459 Yahudi ve 2.104 Çingene'den oluşuyordu (Karpas, 2003: 204, 205).

Manastır, ikinci Meşrutiyet ilanı öncesinde ve sonrasında sahne olduğu gelişmeler ve bölgedeki fesat komitelerinin faaliyetleri nedeniyle önemli bir vilâyet olagelmıştır. Manastır'da İttihat ve Terakki yönetimiyle birlikte her şey beklenildiği gibi yola getirilememiş, Rum ve Bulgar komitecilerinin faaliyetleri aynı şiddetle devam etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezinden, M. Reşit Paşa'ya gönderilen 11 Ocak 1911 tarihli telgrafta, Makedonya'da Bulgarlara karşı şiddet ve baskı uygulandığını Avrupa'da yaymaya çalışan bazı şahısların amaçlarına ulaşmakta olduklarını, Vilâyette yapılan tahkikatlarda zabitanın Bulgarlara çok kötü muamele ederek, dayak attıkları gibi abartılı haberler neşrettiklerinden bahsedilmiştir. M. Reşit Paşa'nın bu konuda

haberdar edilmesini faydalı gördüklerini belirterek, konuyla ilgili bir rapor hazırlamasını rica etmişlerdir. Ayrıca, aynı telgrafla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyelerinden olan M. Reşit Paşa'yı ara sıra da olsa kulübe beklediklerini belirtmişlerdir (TİTE A K: 16, G: 39). Bu telgrafla birlikte birtakım yalan haberlerden de örnekler verilmiştir.

Manastır'da suçluların artması sonucunda, mahkûmların barındırılması sorunu da ortaya çıkmıştır. 1911 Nisan ayı içinde, Manastır ve çevresindeki hapishanelerin tamir ve yeniden inşa edilmesi için çalışmalarda bulunan M. Reşit Paşa, 10 Nisan 1911 tarihinde, Istrumca, İpsara, Ohri, Kırcaada, Kayalar, Nasliç kazalarında bulunan hapishanelerin tamir edilmesi ve hiç hapishanesi olmayan yedi kazaya birer hapishane yapılması hakkında Nezarete başvurmuş ancak 6 Haziran 1911'de kendisine verilen cevapta, bu seneki hapishane inşasına ayrılan bütçenin bitmek üzere olduğu, yalnızca tamir edilmesi gerekenlerin tamir edilerek, yenilerinin yapımını daha sonraya ertelemesi belirtilmiştir (BOA. DH. MB. HPS. D: 1, G: 14).

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bu dönemde düzenlenen ve Meşrutiyet'in duyurulması ile herkesin ve her hükümetin benimsemiş olduğu İttihad-ı Anasır yolunda olumlu bir sonuç elde edilmesi amacını taşıyan Padişah'ın Rumeli'yi seyahati M. Reşit Paşa'nın Valiliği sırasında, 5 Haziran ile 26 Haziran 1911 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. İstanbul'dan Barbaros zırhlısı ile hareket edecek padişahın uğrayacağı yerler Selanik, Üsküp, Priştine, Manastır ve Kosova olarak belirlenmişti (Karal, 1995: 145). Haziran'da Manastır Valiliğine, Padişahın seyahati için yapılan programın onaylandığı, Manastır'da bir Cuma selamlığı hazırlanması bildirilmişti (BOA. İ. MBH. No: 4 T: 4 Ca 1329 (3 Mayıs 1911))

20 Haziran Salı günü, Manastır'a doğru yola çıkan saltanat treni, 3 Haziran 1894'de kullanıma açılmış olan 219 km.'lik bir yolu kat ederken; Karaferiye, Tekeli Çiftliği, Kırcalar ve Vodina'dan geçtikten sonra 21 pare top atışıyla Manastır'a girmiştir. İstasyondan 10 Temmuz Caddesi yoluyla Atıf Bey Caddesi, Demirköprü, Niyazi Bey Caddesi'ni izleyerek Belediye Dairesi'ne geçen Sultan, 21 Haziran Çarşamba günü, Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey'in katıldıkları bir geçit resmini izledikten sonra gece yapılan fener alaylarıyla o günkü program tamamlanır. 22 Haziran Perşembe günü, Hürriyet Meydanı'nda o günün anısına yapılacak olan Abide-i Hürriyet'in temeli atılır.

Daha sonra Dömeke bahçesindeki öğle yemeğinden sonra şehre dönülür. 24 Haziran Cuma günü, İshakiye Camisi'ndeki namazdan sonra Selanik'e hareket eden trenden inen padişah doğruca Barbaros zırhlısına çıkmış ve ertesi gün (25 Haziran Pazar) Çanakkale önlerine gelmiştir. 26 Haziran Pazartesi günü saat 14.00'de Dolmabahçe Sarayı'na inen Sultan geziyi tamamlamış oluyordu. Sonuçta, kendisi açısından yorucu ve biraz da zoraki geziyi tamamlamış olmakla üzerindeki sorumluluktan kurtulmuş bulunuyordu. Ne var ki, Sultan Reşat'ın gerçekleştirdiği seyahat, Rumeli topraklarının Osmanlı Sultanı tarafından son bir kez daha gezilip görülmesi dışında istenilen olumlu neticeyi vermemiştir (Aksun, 1994: 306–308; Çelebi, 1999: 527–531).

Vali M. Reşit Paşa, Manastırda yedi ay kadar görev yapmış, daha sonra *“Makedonya'nın son günlerde kesp ettiği ehemmiyet”* yani idari zorluklar nedeni öne sürülerek, Ankara Valiliğine atanması uygun görülmüştür.

1. 3. 4. Ankara Vilâyeti Valiliği

13 Temmuz 1911 tarihinde, Vali M. Reşit Paşa ile Ankara Valisi Ali Münif Bey'in görülen lüzum üzerine (Manastır'ın kesp ettiği ehemmiyet nedeniyle), aldıkları maaş miktarı değişmeksizin, görev değişimi yapmaları hakkındaki kararname kabul edilmiştir (BOA. İ-DH. V:20 T: 1329-B-16). M. Reşit Paşa, 23 Temmuz 1911 tarihinde Ankara'ya gelerek görevine başlamıştır (ESA D: M0622993–14993).

Ankara Vilâyeti bu dönemde; Ankara Merkez, Yozgat, Kayseri, Kırşehir ve Çorum Sancaklarından oluşuyordu. Ankara Vilâyeti'nin 1906 nüfus sayımına göre durumu şu şekildeydi; 1.011.566 Müslüman, 41.776 Rum, 89.780 Ermeni, 8.140 Ermeni Katolik, 4.162 Protestan ve 1.265 Yahudi olmak üzere toplam nüfusu 1.157.131 idi (Karpat, 2003: 200). Nüfusun en yoğun olduğu bölgelerden biri durumunda olan Ankara Vilâyeti, Taşra'nın merkezi konumundaydı.

M. Reşit Paşa, Ankara'da göreve başladığında ilk iş olarak, vilâyetteki hapishane ve tevkifhanelerin denetimi ve ıslahı problemi ile uğraşmıştır. Kendisinden önceki vali Ali Münif Bey zamanında Çorum ve Sungurlu'da var olanların yetersiz gelmesi nedeniyle birer tane daha hapishane inşası için gerekli keşif ve planlar hazırlanmıştır. M. Reşit Paşa bu hapishanelerin yapılması için gerekli ödeneğin sağlanması hakkında 26 Temmuz'da Dâhiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti'ne başvurmuş ancak

kendisine verilen cevapta, yeterli miktarın karşılanamayacağı söylenmiş, yalnızca tamire ihtiyaç duyan Mihaliççik kazası hapishanesi için 12.610 krş. gönderilmiştir (BOA. DH. MB. HPS. D: 35, G: 8).

1911 yılı Temmuz ayında, Ankara'nın en eski hapishanesi konumunda olan Ankara Hapishanesi'nde yaptırdığı incelemeler sonucunda, hapishanenin çok pis ve elverişsiz bir halde olduğunu, rutubet ve soğuk nedeniyle mahkûmların hastalığa yakalandıklarını, yiyecek olarak tüm hapishanelerde olduğu gibi burada da sadece ekmek verildiğinden, mahkûm çocuklarının beslenemediği gibi birçok problemle karşılaşmıştır. Bunun üzerine valice, hapishane yetkililerine bazı uyarılarda bulunulmuş, özellikle çocuklar konusunda daha müsait bir ortam oluşturulması istenmiştir. Ayrıca acil tamir giderlerinin karşılanması için hapishane müdüriyetine 9 Ağustos 1911 tarihinde 100 Osmanlı Lirası tahsis edilmiştir (BOA. DH. MB. HPS. M. D: 53, G: 42).

Ankara'da bir başka sorun da, gerek ülke içinde savaş günlerinin neden olduğu sıkıntılı ortam ve gerekse maddi imkânsızlıklar nedeniyle geçim sıkıntısı yaşayan halk arasında akıl hastalarının sayısındaki artış olmuştur. 21 Eylül 1911 tarihinde Çorum Mutasarrıflığından Vali M. Reşit Paşa'ya gelen telgrafta, Çorum Sancağının, sayıları artan akıl hastaları ve düşkünleri artık muhafaza edemeyecek duruma geldiği, bir miktarının İstanbul'da bulunan Dersaadet bimarhanesine veya başka bir bölgeye nakil edilmeleri istenmiştir. Bunun üzerine 29 Eylül tarihli telgrafla Dersadet'e konuyu bildiren M. Reşit Paşa, 3 Ekim 1911'de, Dersaadet Bimarhanesine taşradan akıl hastası kabul edilmediği ve hastalardan ailesi olanların ailelerine teslim edilmesi, olmayanların da bulundukları yerlerde tedavi edilmeye çalışılmasını belirten olumsuz bir cevap almıştır (BOA. DH. UMVM. D: 95, G: 31). Bu ise, o tarihlerdeki sosyal hizmetlerin aksaklıklarını ve imaret yetersizliğini açıkça göstermektedir. Zira aynı konuda sıkıntı yaşayan Kayseri Sancağı'ndan Valiliğe, bir yıl kadar sonra 12 Aralık 1912 tarihinde; sokak aralarında kadınları rahatsız eden bir takım akıl hastasının sokaklardan toplanarak bimarhaneye yerleştirilmeleri için telgraf gönderilmiş, Dersaadet yine aynı tavsiyeleri vererek başvuruyu kabul etmemiştir (BOA. DH. MB. HPS. D: 3, G: 19).

Ankara'daki çalışmalarına şehir merkezinde bulunan Hükümet Konağı yollarındaki su

ve kanalizasyon şebekesinin tamir ve ıslahı ile devam eden Vali M. Reşit Paşa, bunların tamir edilebilmesi için gereken 2401 krş.'u Maliye Nezareti'nden talep etmişse de, bu miktarı hemen değil iki parça olarak alabilmiştir (BOA. DH. MB. HPS. D: 18, G: 11).

M. Reşit Paşa bu sırada 7 Ekim 1911 tarihinde, alışılmadık bir durumla karşılaşmıştır. İki yıl önce valilik yaptığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nde Yunan ve İtalyan saldırıları baş göstermekte olduğundan, Rodos Belediye Başkanı imzasıyla "*Burası ihtilal etti... Ahali sakinleşmiyor...*" şeklinde bir telgraf almıştır. M. Reşit Paşa ise, durumun garipliğini bir tarafa bırakabilmiş olacak ki, eğer Nezaretçe Rodos'a tayin edilirse bu konuda yardımcı olabileceğini, ancak şu anda Ankara Valisi bulunduğunu hatırlatmış, halkın ilgisinden dolayı teşekkür etmiştir (TİTE A K: 16, G: 49). M. Reşit Paşa'nın, eski vazifesi sırasında büyük bir güven ve itibar topladığı bu hadiseden çıkarılacak en iyi sonuç olmalıdır.

M. Reşit Paşa'nın Ankara Valiliği'nden ayrılmasından kısa bir süre önce, Eylül 1912'de Mustafa isimli bir şahsın Beypazarı Kaymakamı hakkında hükümete şikâyetle bulunması sırasında, vali olarak ismi geçtiği gerekçesiyle uyarı almış, 1 Ekim 1912'de Ankara Valiliği'nden ayrılmıştır (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157). Memuriyet hayatı boyunca M. Reşit Paşa hakkında bundan başka bir şikâyetle rastlanılmamıştır.

1. 3. 5. İlk Kastamonu Vilâyeti Valiliği

Ankara Valiliği'nden ayrıldıktan sonra sekiz ay kadar herhangi bir meşguliyeti bulunmayan M. Reşit Paşa, 14 Mayıs 1913 tarihinde Kastamonu Vilâyeti Valiliği'ne tayin edilmiş, tayini hakkında İrade-i Seniyye layihası yayınlandıktan sonra kendisine gönderilen telgrafla bir an önce görev mahalline gelmesi istenmiştir (TİTE A K: 16, G: 51). M. Reşit Paşa, 9 Haziran 1913 günü vapurla İnebolu'ya, ertesi gün de Kastamonu'ya gelmiş, burada halk tarafından törenle karşılanmıştır. Törende yaptığı konuşmada; söze değil icraata bakılacağını, vatandaşların kapılarda bekletilmeden işlerin zamanında yapılacağını belirtmiştir (Eski, 2000: 87).

Kastamonu Vilâyeti bu dönemde, Kastamonu Merkez, Bolu, Çankırı ve Sinop Sancaklarından oluşmaktaydı. 1906 Osmanlı nüfus sayımında 1.097.137 si Müslüman

olmak üzere 1.121.516 kişilik nüfusa sahip olduğu görülmektedir. 23.061 kişi ile Rumlar en kalabalık azınlıktır (Karpas, 2003: 296).

Kastamonu, tarım ve hayvancılık konusunda pek gelişmiş bir bölge olmadığından, Valilik tarafından özellikle bu konularda girişimlerde bulunulmuştur. Vali M. Reşit Paşa, 28 Temmuz 1913'te Ziraat Nezareti'nden, vilâyette çalıştırılmak üzere Ziraat ve Fen memurları talep etmiş, bunun üzerine üç memur gönderilmiştir. Gönderilen memurların ihtiyacı karşılamadığını 2 Ağustos'ta Nezarete bildiren M. Reşit Paşa, bir memurun daha vilâyete gönderilmesi ve maaşının karşılanmasını istemiştir. Ancak, 18 Ağustos'ta kendisine verilen cevapta, başka bir memurun daha atanmasının mümkün olmadığı, ellerinde bulunan memurlarla çalışmaya devam edilmesi belirtilmiştir (BOA. DH. İD. D: 81-2, V: 60). Ayrıca vilayette hayvancılığın geliştirilmesi için, 1904 senesinde Çiftlik Mektebi'ne, farklı ülkelerden damızlık hayvanlar getirtmiştir (Kastamonu, 21 Aralık 1914).

M. Reşit Paşa Kastamonu'da göreve başlamasından kısa bir süre sonra, 22 Eylül 1913 günü, bir ay sürecek olan ve Daday, Araç, Devrekani, Safranbolu, Çerkeş, Çankırı, Tosya, Taşköprü, Boyabat, Sinop güzergahını izleyerek tamamlanacak teftiş amaçlı bir geziye çıkmış, adı geçen yerlerde çeşitli incelemelerde bulunmuştur Aynı şekilde ertesi senede Araç, İnebolu ve Taşköprü'ye teftiş amaçlı bir seyahat düzenlemiştir (BOA, DH. İD. D:80, G: 23). Bu sayede vilâyetteki sıkıntılı bölgeleri bizzat teftiş etme ve halkın sorunlarını, şikâyet ve dileklerini daha yakından öğrenme imkânı bulmuştur.

Savaş yılları olması itibariyle, sosyal amaçlı dernek çalışmalarına hız verilmiş olan bu dönemde Kastamonu Vilâyeti'nde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti yeniden teşekkül ettirilmiş, M. Reşit Paşa da idare meclisinin oylaması sonucu yönetim kurulu başkanlığına seçilmiştir. Amil Çelebi ikinci başkan, dava vekili Şevket Bey kâtip, Reji merkez müdürü Adil Bey veznedar ve Doktor İhsan Bey de veznedar muavinliğini üstlenmiştir. Ancak bir yıl sonra 20 Eylül 1914'te Amil Çelebi Birinci Başkan, M. Reşit Paşa ikinci başkan olmuştur (Kastamonu, 28 Eylül 1914). Bu dönemde bazı cemiyetlerin kadınlar şubesi M. Reşit Paşa'nın hanımı Melek Reşit Hanımefendi başkanlığında faaliyet göstermiştir. Bunlardan biri olan Cemiyet-i Hayriye-yi Nisvan üyesi kadınlar, hastaneler için yatak takımı ve bazı eşyalar toplamışlar, Valinin hanımı Melek Reşit Hanım, 20 adet iç çamaşırı, gömlek, entari, hırka, ayakkabı ve takke

başılamıştır (Kastamonu, 22 Mart 1915). Aynı zamanda Hilal-i Ahmer Cemiyeti için de 324 krş. para yardımında bulunmuştur (Eski, 2000: 88).

Vali M. Reşit Paşa döneminde, Kastamonu’da önceki sene yapımına başlanan Askeri Kışlanın inşaatı tamamlanmış ve açılışı için bir bayrak küşadı merasimi düzenlenmiştir. 18 Aralık Cuma günü sabahı başlayan merasim hazırlıkları, Askeri mızıkânın ve halkın sabah erken saatlerde kışla önünde toplanmasıyla tamamlanmıştır. Program gereğince saat dokuzda merasime gelen Vali M. Reşit Paşa, Kumandan Vekili Kaymakam Refik Bey ile Fırka idare reisi vekili Alay kâtibi Emin Efendi tarafından karşılanmıştır. Ardından bir bölük asker tarafından resmi selamlama geçişi icra edilmiş, sancak marşı eşliğinde Binbaşı Galib Bey tarafından bayrak göndere çekilmiştir. Tören Kumandan Vekili Refik Bey’in konuşması ve akabinde M. Reşit Paşa’nın kendisine ve çalışma arkadaşlarına teşekkür etmesi ile devam etmiştir. Uzun süredir açılışı beklenen Askeri kışla, halkın yoğun katılımı eşliğinde hizmete sokulmuştur (Kastamonu, 21 Aralık 1914). Vali, Olukbaşı’nda “Umumi Bahçe” adıyla halkın gezip, dinlenebileceği sosyal amaçlı bir mesire alanı da faaliyete geçirmiştir (Eski, 2000: 88).

17 Haziran 1915 tarihinde, iklimi nedeniyle yılın belirli aylarında çok yağış alan Kastamonu Vilâyeti’nde, büyük bir sel felaketi yaşanmış, şehirdeki ahşap köprüleri sel götürmüştür. Birçok hayvan ve eşyanın telef olduğu sel baskınında, can kaybı yaşanmamıştır. M. Reşit Paşa, Nezaretten bu konuda yardım talebinde bulunmuş, gelen ödenek ile yollar ve köprülerin yeniden inşasına çalışmıştır (BOA. DH. EUM. 5. Şube D: 14, G: 21).

Bahsedildiği üzere, M. Reşit Paşa’nın valilik yaptığı yıllarda Kastamonu’da oldukça yoğun nüfusa sahip olan Rum ve Ermeni’ler de ikamet etmekteydiler. Bunlar savaş yıllarında bir takım huzursuzluk ve gerginliklerin baş göstermesi durumunda Kastamonu ve çevresi için tehdit oluşturdukları düşünüldüğünden, aileleri ile birlikte vilâyet dışına sevk edilmeleri uygun görülmüştür. İşte, İttihat ve Terakki hükümetinin (Talat Paşa) bu dönemde uygulamaya geçirdiği “Azınlıkların Tehciri” meselesi M. Reşit Paşa’nın Valilikten ayrılması konusunu gündeme getiren en önemli neden olmuştur. Kastamonu’da yaşayan azınlıkların herhangi bir sorun teşkil etmediklerini ve sürülmelerinin gereksiz olduğunu belirten M. Reşit Paşa, verilen emri yerine

getirmediği gerekçesi ile hükümet tarafından görevden alınmıştır. Oysa M. Reşit Paşa, daha Selanik'teki günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmuş, cemiyetin çalışmalarına aktif olarak katılmıştır (Erdaha, 1975: 309).

Görüş ayrılığına dayanan bu meseleden sonra, genel olarak Kastamonu'da faydalı hizmetler vermiş olan M. Reşit Paşa, bu durumu hatıralarında şöyle ifade etmektedir: *"...Bununla beraber Babîâli, temiz kalmış kimseleri iş başından uzaklaştırmaktan çekinmedi. Meşrutiyet inkılâbındaki müspet hizmetlerime rağmen beni de serkeşlik isnat ederek işten çıkardı. Abdülhamit de, boyundan ve huyundan hoşlanmadığı kimseleri azlederdi, sürgüne gönderirdi. Meşrutiyet birçok fenalıklar gibi, bu keyfi hareketlere de nihayet vermek için ilan ettirilmişti. Hâlbuki inkılâptan sonra, devlet gemisinin dümenini eline alanlar, Abdülhamit rotasından ayrılmadılar, memurların haklarını ve vazifelerini tayin eden bir kanun yapmaktan çekindiler. Çünkü öyle bir kanun "siyaseten" hoş gitmeyen birçok memurun azline mani olacaktı"* (Yularkıran, 1939: 6–7).

İki yıl sonra tekrar görev alacağı, Kastamonu Valiliğinden affı ile ilgili mazbatanın 25 Ağustos 1915 tarihinde yayınlanması ve 5 Eylül 1915'de Bitlis Valisi Abdülhalik Bey'in vilâyete tayini kararıyla Kastamonu Valiliği görevinden ayrılmıştır (BOA. MV. D: 241 G: 105). M. Reşit Paşa, daha sonraki bölümlerde de değinileceği gibi, Kastamonu halkı tarafından sevilip, memnuniyetle hatırlanan bir idareci olmayı başarmıştır.

1. 4. M. Reşit Paşa'nın Mebusluğu Meselesi

İttihat ve Terakki hükümetinin emrini yerine getirmediği için, Eylül 1915 tarihinde Kastamonu Valiliği'nden alınmış olan M. Reşit Paşa, bir süre boş kaldıktan sonra, yine aynı hükümet tarafından desteklenmiş, 1916'da yapılan seçimlere katılma kararı alarak, III. Meclis-i Mebusân'a o dönemde Diyarbekir Vilâyeti'ne bağlı bulunan Ergani Sancağı'ndan mebus seçilerek girmiştir (Çoker, 1995: 691).

M. Reşit Paşa, mebus seçilmesi konusunu anılarında şu şekilde ifade etmektedir: *"Lakin İttihat ve Terakki Cemiyeti yine başkaydı. Cemiyetin hükümeti, cemiyete mensup memurlarını kolayca fedadan çekinmiyordu. Cemiyet ise, bu suretle eza gören kardeşlerinin gönlünü almaktan geri kalmıyordu. Nitekim Dâhiliye Nazırı sıfatıyla*

*beni azleden rahmetli Talat Bey (Paşa) cemiyet lideri sıfatıyla hatırumu okşamayı ihmal etmedi, beni Ergani Sancağı'ndan mebus çıkarttı, yeni kurulan bankalardan birinin idaresine aza seçtirdi"*¹ (Yularkıran, 1939: 7).

Meclis-i Mebusân'ın açılışı ile Ergani Sancağı'ndan mebus olarak meclise giren M. Reşit Paşa'nın, intihabatı (seçimi) sırasında her hangi bir uygunsuz durum meydana gelmediği ve mebusluğa başlamasında sakınca bulunmadığı konusunda yapılan inceleme ve hazırlanan mazbata² sonucu göreve başlaması oy birliği ile resmen kabul edilmiştir (MMZC, 1916: 282). M. Reşit Paşa, 8 Ocak 1916 tarihinde, 22. oturumda Ergani Mebusu olarak kürsüden yemin metnini okumuştur (MMZC, 1916: 302).

Dönemin Meclis-i Mebusân Zabıt Cerideleri incelendiğinde M. Reşit Paşa'nın, yapılan oylamalara iştirak ettiği ancak herhangi bir konuda görüş beyan etmek için şahsi konuşmada bulunmadığı görülmüştür. O, daha çok mecliste görüşülen kanun teklifleri sırasında oyunu kullanmakla yetinmiştir. 21 Aralık 1918'de meclisin kapatılmasına kadarki zaman zarfında Ergani Mebusu M. Reşit Paşa'nın iştirak ettiği oylamalar şunlardır:

1916 yılı;

8 Ocak günü 22. oturumda; Hicaz Sağlık İdaresi 1917 bütçe kanunu teklifi, M. Reşit Paşa dâhil 154 oyla kabul edilmiştir. 13 Ocak günü 24. oturumda; siyasetten uzak olmak zorunda olan mülkiye ve askeriye okullarında okuyan öğrenciler hakkındaki kanun teklifi metninde belirtilen tarihin onaylanması için sunulan Dâhiliye encümen mazbatası, M. Reşit Paşa dâhil 158 oyla kabul edilmiştir. 15 Ocak günü 25. oturumda; Hazine-i hassa adı ve hesabına gelecek olan eşyanın gümrük işlemlerinden muaf tutulması hakkındaki kanun teklifinin tayini M. Reşit Paşa dâhil 157 oy ile kabul

¹ 4 Mart 1918 tarihinde, Osmanlı İtibar-ı Mili Bankası genel müdüründen, Ergani mebusu Reşit Paşa'ya, Osmanlı Milli umum sigorta şirketi meclis idare azalığına tayin edildiği ve toplantıya katılması hakkında bir telgraf gönderilmiştir (TİTE Arşivi K: 16, G: 70).

² 4 Ocak 1916 günü meclisin 21. İnikadında görüşülen, Ergani mebusluğuna seçilen Reşit Paşa'nın mazbata-i intihabiyesi:

"Riyaset-i Celileye;

Nizamname-i Dâhili'nin 3. maddesinin fıkara-ı ahiresi mucibince lieçlittetik birinci şubeye isabet eden mazabat-ı intihabiyyeden Ergani Sancağı mebusu Reşit Paşa'nın mazbata ve evrak-ı mütenevvia-i intihabiyyesi, yine madde-i mezkure ahkamına tevfikân mezkur şubede teşekkül eden Encümenimizde mütalaa ve tetkik olundukta, usul ve kanuna muvafık olduğu anlaşılmış ve licelittetik Heyet-i Umumiye'ye arz olunmuştur. Reşit Paşa Hazretleri'nin Heyet-i Mebusan Azalığı'na intihabını kabul edenler el kaldırsın. Kabul olundu" (Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi, 1916: 282).

edilmiştir. 20 Ocak günü 27. oturumda; 1917 senesi Hudut Sıhhiye Genel Müdürlüğü emekli sandığı bütçesi M. Reşit Paşa dâhil 149 oy ile kabul edilmiştir (MMZC, 1916: 313, 358, 371, 426).

1917 yılı;

24 Mart günü 53. oturumda; 1917 senesi Darüleytam (yetimevi) Genel Müdürlüğü'ne ayrılan bütçe M. Reşit Paşa dâhil 148 oyla kabul edilmiştir. 25 Mart günü 54. oturumda; Muvazene-i Umumiye kanun teklifi M. Reşit Paşa dâhil 158 oyla kabul edilmiştir. 26 Mart günü 55. oturumda; 1917 Hicaz ve Askeri demiryolları ile Limanlar Genel Müdürlüğü'ne ayrılan bütçe, M. Reşit Paşa dâhil 154 oyla kabul edilmiştir. 30 Mart günü 56. oturumda; Yafa ve çevresindeki portakal bahçelerinin gelir vergileri hakkındaki kanun teklifi, M. Reşit Paşa dâhil 116 oyla kabul edilmiştir. 3 Nisan günü 57. oturumda; İstanbul'da bir ihracat heyeti oluşturulması hakkındaki kanun teklifi M. Reşit Paşa dâhil 131 oyla ve okullar, hastaneler gibi sosyal amaçlı müesseselerin temettü vergisinden muaf tutulmaları hakkındaki kanun teklifi M. Reşit Paşa dâhil 160 oyla kabul edilmiştir. 7 Nisan günü 59. oturumda; Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait evrakların, damga ve Hicaz resimleri olmadan basılması hakkındaki kanun teklifi oy birliği ile kabul edilmiştir. 9 Nisan günü 60. oturumda; Almanya ile imzalanan mukavelenin tasdikine dair kanun teklifi, oybirliği ile kabul edilmiştir. 12 Aralık günü 11. oturumda; Almanya hükümetinin faizli hazine bonolarının teferruatı hakkındaki kanun teklifi oy birliği ile kabul edilmiştir (MMZC, 1917: 195, 224, 240, 259, 288, 291, 333, 371; 1917-18: 147).

1918 yılı;

3 Ocak günü 20. oturumda; oyun kâğıtlarının resmi istihlakine dair kanun teklifi M. Reşit Paşa dâhil 140 oyla kabul edilmiştir. 5 Ocak günü 21. oturumda 1918 senesi Hicaz Sıhhiye İdaresi bütçe kanunu teklifi oy birliği ile kabul edilmiştir. 7 Ocak günü 22. oturumda; kibrit ve kav resmi istihlakine dair kararname M. Reşit Paşa dâhil 134 oyla kabul edilmiştir. 25 Mart 1918 günü 75. oturumda; Meclis-i Mebusân'ın devre seçimlerinin bir sene ertelenmesi hakkındaki kanun teklifine dair oylamaya M. Reşit Paşa iştirak etmemiş, ancak kanun 185 katılım ve 185 evet oyu ile kabul edilmiştir. 27 Mart günü 76. oturumda; 1918 senesi Hicaz ve Askeri Demiryolları ile Limanlar Genel müdürlüğü bütçe kanunu teklifi, M. Reşit Paşa dâhil 129 oyla kabul edilmiştir. 28 Mart

günü 77. oturumda; Meclis-i Mebusân'ın devre seçimlerinin bir yıl ertelenmesi hakkında kabul edilen kanunun 1. maddesinde yapılan düzenlemenin kabulünü isteyen Kanun-u Esasi Encümeni mazbatası, M. Reşit Paşa dâhil 179 oy ile kabul edilmiştir. Aynı oturumda; Osmanlı hükümeti ve müttefiklerinin, Rusya ve Ukrayna arasında barışın iadesi hakkındaki antlaşmaların imzasının kabulüne dair meclise sunulan kanun teklifi; M. Reşit Paşa dâhil 162 oyla kabul edilmiştir (MMZC, 1917–18: 351, 370, 390; 1918: 358, 361, 400, 432, 435).

M. Reşit Paşa, Ergani mebusluğu yaptığı sırada, 1917 senesi Mart ayında memleketine gitmek için izin istemiş, 8 Mart 1917'de Sadrazam ve Harbiye Nazırı vekili imzasıyla Ergani'ye gönderilen telgrafla, yolculuğu sırasında kendisine kolaylık sağlanması ve bir otomobil tahsis edilmesi istenmiştir (TİTE Arşivi K: 16, G: 68).

21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasıyla açıkta kalan M. Reşit Paşa, tekrar valilik görevine tayin edilene kadar geçirdiği günlerde, maddi sıkıntıya girmiş, beş çocuklu ailesinin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmıştır. Bu kaygı onun ilk kalp krizini geçirmesine neden olacaktır (Aldan, 1990: 176). Durumu göz önüne alınarak, Hürriyet ve İtilaf Hükümeti sırasında Sivas Valiliği'ne tayin edilmesi uygun görülen M. Reşit Paşa, ileride belirtileceği üzere, o yıllarda ikinci kez, mebus seçilecek, o meclis ise, 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi olacaktır.

2. BÖLÜM: SİVAS VALİLİĞİ VE MİLLİ MÜCADELE'DE M. REŞİT PAŞA

2. 1. Sivas Vilayeti Valiliği

2. 1. 1. Sivas Vilâyetinin Konumu, İdari Yapılanması, Nüfusu ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Kızılırmak Vadisi'nin dağlık kuzey yamacında kurulan Sivas şehri; Anadolu'nun, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde uzanan ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almasından dolayı, tarihin ilk çağlarından itibaren Anadolu'da medeniyet kuran devletlerin, önemli bir yerleşim yeri olmuştur (Turan, 1998: 117–120; Demirören, 1959: 1–7). Bölgedeki ilk yerleşimin M.Ö. 2600 yıllarında başladığı bilinmektedir. Eski tarihlerdeki adı “Sebast” olan vilâyete, 1059'da Anadolu'ya gelen Türkmenler bir süre hâkim olmuşlar, ancak Sivas'ın kesin olarak Türk İslam hâkimiyetine girmesi 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Sivas en parlak dönemini Selçuklular zamanında yaşamış, büyük oranda imar edilmiştir. Sivas, 1398 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş, XVI. Yüzyılda ise büyük bir eyalet merkezi olarak Eyalet-i Rum ismini almıştır. 1400 yılında Timur'un Sivas kalesini almasıyla bir kez daha yönetim değişikliğine uğrayan şehir, tarih içinde başka bir işgale sahne olmamış, Cumhuriyet'e dek Osmanlı idaresi altında kalmıştır (Ağapınar, 1963: 21, 22; Sivas İl Yıllığı, 1973: 5–11).

Tanzimat'tan sonra yapılan il örgütlenmelerinde Sivas vilâyet yapılmış; 3 sancak, 22 ilçe ve 65 bucağı kapsayan Sivas şehri ise, vilâyetin merkezi olmuştur (Ortaylı, 1974: 39). Sivas Vilâyeti, Mondros Mütarekesi günlerinde oldukça büyük bir vilâyetti. Toplam 60.300 km² lik bir alanı kapsayan vilâyet toprakları, üç sancağı daha içeriyordu: Amasya Sancağı, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) Sancağı ve Tokat Sancağı. Merkez Sancağa bağlı 10 kaza vardı. Bunlar; Aziziye, Şarkışla, Yıldızeli, Hafik, Zara, Divriği, Darende, Kangal, Gürün ve Sivas Merkez Kazası idi (“Sivas”, YA, 1982–83: 6865).

1. Dünya Savaşı yıllarında, göçler ve bölge boşaltmalar, özellikle Doğu vilâyetlerinde nüfusu oldukça değişken kılmıştır. Bu konudaki kaynaklar da farklı bilgiler verebilmektedir. Ancak 1914 yılı Osmanlı genel nüfus sayımı kayıtlarına göre, Sivas

Vilâyeti oldukça kalabalık bir nüfusa sahipti. Nüfusun sancaklardaki dağılımı ise şöyleydi:

Tablo 6: 1914 Sayımında Sivas Vilâyeti Nüfusu

	Müslüman	Ermeni	Rum	Diğer	Toplam
Sivas	374.549	78.605	7.438	4.310	464.902
Amasya	178.639	23.017	24.950	3.657	230.263
Tokat	258.851	21.336	17.699	2.567	300.453
K.Şarkî	127.696	20.448	25.237	444	173.825
Toplam	939.735	143.406 ¹	75.324	10.978	1.169.443

(Kaynak: Karpas, 2003: 216, 217; Selvi, 2001: 323).

Bu bilgilere göre, nüfusun 229.708'i gayrimüslimdir. Vilâyetteki diğer unsurlar ise, Nasturi, Geldani, Süryani, Yahudi ve Yezidi'lerdir. Yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı gibi, Sivas genelinde gayrimüslimler arasında Ermeniler çoğunluğa sahiptiler. Bu yıllarda Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı 73 köy bulunmakla birlikte, halkı tamamen Müslümanlardan oluşan 2951 köy ve kasaba mevcuttur (Aydemir, 1978: 86, 87; Erdaha, 1975: 75). Savaş sırasındaki kayıplar ve 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin uygulamak durumunda kaldığı Ermeni Tehciri sonrasında, Sivas Vilâyetinin Müslüman ve Ermeni nüfusunda belli oranda azalma olmuştur. 1915–1916 yılları arasında Sivas Vilâyeti'nden 136.084 Ermeni'nin sevk edildiği, yerinde bırakılanların ise 6.055 kişi olduğu belirtilmektedir (Hallaçoğlu, 2001: 75). Sivas Vilâyeti'nin 1919 yılına ait genel nüfus bilgisini ise, M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği sırasında Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 26 Kasım ve 7 Aralık 1919 tarihli raporlardan öğrenilmektedir. Buna göre vilâyetin nüfusu; 901.351 Müslüman, 23.933 Ermeni, 62.483 Rum, 343 Protestan, 100 Katolik, 108 muhtelif olmak üzere toplam 988. 318 kişiden oluşmaktadır (BOA. DH. İ-UM. D: 19–10, V: 1/6, lef: 2, 3). Sevke tabi tutulan Ermenilerin bir kısmının, Aralık 1918 tarihinde alınan kararla bölgelerine geri dönmeye başlamaları söz konusu olmuştur (Hallaçoğlu, 2001: 82). Sivas Vilâyeti'nin Ermeni nüfustaki hareket de bu gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

¹ Azmi Süslü'nün eserinde, 1914 yılı Ermeni nüfusu toplam 147 bin 406 olarak geçmektedir (Süslü, 1990: 22).

Kalabalık bir nüfusu barındırmasına karşılık, Sivas Vilâyetindeki ekonomik yaşam oldukça sönüktü. Sivas, I. Dünya Savaşı sonunda çoğunlukla bütün Anadolu şehirlerinde olduğu gibi, sefalet, sıkıntı, yokluk içindeydi. Ekmek bulmak dahi güçtü. Doğu Anadolu'dan ve Doğu Karadeniz'den gelen göçler dolayısıyla şehir çok kalabalıklaşmıştı. Sivas'ın halkı bu nedenle fakirdi. Arazi genellikle parçalanmış durumda idi. Çok büyük bir bölümü tahıl ekimine ayrılan topraklar (423 bin hektar tutan ekili arazinin %93'ü tahıla, %4'ü sebze üretimine ayrılmıştı) verimsizdi. Tarımın yanı sıra hayvancılık yapılıyordu. ("Sivas", YA, 1982-83: 6865). Vilâyetinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanın yanı sıra at da yetiştiriliyor, bir adet at ıslah evi bulunuyordu.

Sivas'ın ticaret ve sanayisi de gelişmemişti. Başlıca üretim alanları, demircilik, marangozluk, bıçakçılıktı. Tezgâhlarda kilim ve halı dokumacılığı da yapılıyordu. Bu mallar az miktarda da olsa diğer vilâyetlere ve Avrupa'ya pazarlanmaktaydı (Sivas Vilâyet Salnâmesi, 1325: 190-194, 241). Valiliğin en önemli gelir kaynağı ise aşar, vergi ve ağnam iken, önemli gider kalemleri arasında ilk sıraları güvenlik harcamaları alıyordu. Yani Sivas'ın ekonomisi durağan ve kendi yağıyla kavrulmaya çalışan bir tablo sergiliyordu (Erkul, 2002: 289). Bütün bu olgular, eşkıyalığı sıradan bir durum haline getirmişti. Yoksul köylüler içine düştükleri çaresizlik nedeniyle hem eşkıyalığa özlem duyuyor, hem de kendilerine zarar veren soygun olaylarından yakınıyorlardı (Erdaha, 1975: 76). Şehrin dışına çıkmak, soygun tehlikesini göze almakla mümkündü. Can ve mal güvenliğini sağlamak için yeterli güvenlik kuvveti yoktu.

2. 1. 2. Millî Mücadele Başlarında ve M. Reşit Paşa Döneminde Sivas

Sivas Vilâyeti, Mondros Mütarekesinde adı "Vilayât-ı Sitte"¹ yani "Altı Vilâyet" şeklinde geçen ve bölgede yaşayan ayrılıkçı Ermeni ve Rumların, bağımsızlık hayalleri kurdukları coğrafyaya dâhildi. Bir takım Ermeni ve Rum çeteleri mütarekenin 7. ve 24. maddelerine dayanarak -ki 24. maddeye göre, bu altı ilden birinde karışıklık çıkması halinde, İtilaf Devletleri'ne o bölgeye müdahale etme hakkı tanınmıştı (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 1999: 49)- çeşitli tahriklerde bulunuyor ve faaliyet gösteriyorlardı. Bu durumu kendi çıkarlarına kullanmak isteyen, özellikle Hafik, Şarkışla, Aziziye ve Ladik kazalarında silahlı Rum ve Ermeni çeteleri sık sık silahlı

¹ "Vilayât-ı Sitte"; Van, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Sivas ve Elazığ (Mamuretülaziz) vilayetlerini ifade etmekle birlikte, bu günkü idari teşkilatımıza göre on sekiz doğu ilimizi kapsamaktadır (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 1999: 38).

baskın düzenliyor, gasp ve cinayet olayları ile Müslüman halkı yıldırmaya çalışıyorlardı (BOA. DH. EUM. AYŞ. D: 7 G: 58 lef: 1, 2). Bunlar, Jandarma ile çatışma sırasında ölü olarak yakalandıklarında, durumu suiistimal ile Amerika kamuoyuna kendilerinin haksız yere katledildiklerini lanse ediyorlardı (BOA. DH. EUM. AYŞ. D: 10 V: 13 lef: 1). Ayrıca bölgedeki söz konusu azınlıkların bir takım okulları mevcuttu. Pontusçuların¹ Merzifon'daki kolejleri, Rum ve Ermeni çetelerine maddi ve manevi destekte bulunuyordu (Tansel, 1973: 96). Pek azı gerçek Amerikalı olan, aslında Ermenilerden oluşan Amerikan misyonerleri ise, birçok Ermeni kadın ve çocuklarını Sivas'ta açılan yetimhaneye yerleştirmekle birlikte, onlara hiçbir kontrolden geçmeksizin kamyonlarla gıda, giyecek vesaire yardımında bulunuyorlardı. Bu kamyonlarda kimi zaman Ermenilere silah ve cephane taşındığı duyuluyordu (Aşkun, 1963: 50).

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiş ve Anadolu'da asayiş sağlamaya üzere 1919 Nisan ayında üç müfettişlik tahsis edilerek Ordu Müfettişliği sistemine geçilmiştir. Merkezi Erzurum olarak kurulan IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği teşkilâtı, 1919 Haziran ayında III. Ordu Müfettişliği adıyla yeniden düzenlenmiştir (Türkmen, 2002: 44, 45). Sivas bu dönemde III. Ordu'ya bağlı III. Kolordu'nun merkezi olarak belirlenmişti (Görgülü, 1993: 128, 129). Kolordu'nun iki Tümeni'nden biri olan 5. Kafkas Tümeni Amasya'da, 15. Tümen ise Samsun'da bulunuyordu. Sivas'taki III. Kolordu, Erzurum'daki XV. Kolordu ile birlikte III. Ordu Müfettişliğine bağlı idi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 1999: 260, 261). III. Ordu Müfettişi ise bilindiği üzere, 30 Nisan 1919 günü İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilmesi kabul edilen, M. Kemal Paşa idi². Dolayısıyla, hem III. Kolordu

¹ Pontusçuluğun yurt içindeki faaliyeti ile ilgilenen iki kişi vardı: Birincisi; Amasya Metropolit Yermanos, öteki de Samsun'da Tokomanidis. M. Kemal Paşa'nın Samsun'a geldiği sıralarda o bölgede dolaşmakta olan 40 kadar Rum çetesi vardı (Tansel, 1973: 97, 98).

² Yıldırım Orduları Grup Komutanlığından sonra İstanbul'da bulunan M. Kemal Paşa'nın, IX. Ordu Kıt'ası Müfettişliği'ne atanması hakkındaki kararname, 30 Nisan 1919'da Padişah tarafından onaylanmış, 16 Mayıs'ta geniş yetkilerle İstanbul'dan ayrılmıştı (Sarıhan, 1993: 219). M. Kemal Paşa, değişik rütbe ve sınıftan on sekizi subay olmak üzere kalabalık bir Ordu Müfettişliği kadrosunu yanına alarak Bandırma Vapuru ile 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ulaşmıştı (Atatürk Sivas'ta, 1982: 101; Tevetoglu, 1971: 11). Kendisine verilen vazife yalnız askeri olmayıp, Müfettişliğin bünyesindeki yerlerde aynı zamanda da mülkîdir.

Görev:

a) Bölgede asayişin temini ve huzursuzluğun sebeplerinin araştırılması,
b) Varlığından söz edilen silah ve cephanenin toplatılıp, güvenli bir bölgede saklanması,
c) Var olan komitelerin dağıtılması

Yetki:

Komutanına hem de Sivas Valisine doğrudan doğruya emir verme yetkisini taşıyordu. III. Kolordunun komutanı Albay Refet (Bele) Bey iken, Millî Harekete katılmasının duyulmasından sonra, 1919 Temmuz ayında İstanbul Hükümeti tarafından gönderilen Albay Selâhaddin Bey (Çolak) Refet Bey'in yerine atanacaktır¹ (Erdaha, 1975: 76, Arıburnu, 1997: 62).

Sivas'ın o günlerdeki siyasi örgütsel yapısı ise şu şekildeydi: "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Sivas şubesi", varlığını gösteren iki siyasi örgütten biriydi. Sivas Teşkilatı Başkanı Ellezzâde Halit Bey idi (Yularkıran, 1939: 28). Diğeri ise, Nisan ayında kurulan "Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Şubesi" idi. Bilindiği gibi V.Ş.M.H.M.C ilk olarak, Mütarekeden sonra Meclis içinde doğu vilâyetlerinin temsilcilerinin bir araya gelerek oluşturdukları grubun girişimi ile 4 Aralık 1918'de², İstanbul'da kurulmuştu³ (Sarhan, 1993: 51). Aynı zamanda, kuruluş nizamnameleri şark vilâyetlerine gönderilmiş ve oralarda da birer şube açılması istenmişti. Bu bölgelerden biri de Sivas'tı. 1919 Nisan ayında Sivas'ta teşekkül etmiş, Sivas Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin sancaklarda da şubeleri açılmış (Çay, Kalafat: 1990: 13) ancak millî hareketin henüz tam olarak örgütlenmediği kararsız günlerinde sadece iki defa içtima etmekten ibaret kalmıştır. Kuruluştaki başkan ve âzaları: Zihni Bey, Müftü Hacı Rauf Efendi, Bacanakzâde Hamdi Bey, Darendeli Osman Efendi, Şekeroğlu İsmail Efendi, Sığırcızâde Hayri Bey ve Sivas'ın eğitim görmüş birkaç kişisinden oluşuyordu (Aşkun, 1963: 53–54; Aydoğan, 2000: 151). M.

a) III. ve XV. Kolordular, Müfettişlik emrinde olacak,

b) Müfettişlik bölgesine dâhil olan; Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik livalarında, M. Kemal Paşa'nın vereceği bütün talimatlar yerine getirilecektir,

c) Müfettişlik bölgesine komşu vilayetler, bağımsız livalar ve kolordu kumandanlıkları da Müfettişliğin başvurularını dikkate alacaklardır. Bunlar; Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu'dur,

d) Müfettişliğin başvuru mercii Harbiye Nezareti olmakla, yapılan muharebeler Nezarete de bildirilecektir (BMKA, 2003, B: 7).

¹ 13 Temmuz 1919'da Komutan Refet Bey, M. Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla; "*İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Başkanı Albay Selahattin Bey, benim görevimi devralmak üzere geldi. Benim de aynı gemi ile dönmeme Nezaret emrediyor. Selahattin Bey, gayeye uygun olarak çalışacak. Genel durumu göz önünde tutarak komutayı kendisine devretmeyi uygun buldum...*" diyordu (Atatürk, 2005: 35).

² Fahrettin Kırzioğlu cemiyetin kuruluş nizamnamesini 2 Aralık olarak vermektedir (Kırzioğlu I, 1993: 6).

³ Kurucuları; Beyrut Eski Valisi İsmail Hakkı, Hicaz Eski Valisi Mahmut Nedim, Beyazıt Mebusu Şefik, Diyarbakır mebusları Zülfü ve Fevzi, Sivas mebusu Rasim, Süleyman Nazif ve Hoca Raif Efendi idi (Sarhan, 1993: 51; Aşkun, 1963: 59, 60). Kuruluş amaçları; doğu vilayetlerinin tarih sürecinde her zaman Müslüman ve Türk memleketi olduğunu ve bu topraklardaki Ermenilerin Müslümanları kışkırtmak için komitecilik yaptıklarını tüm dünyaya karşı savunmak olan cemiyetin, yayın organı ise Le Pays ve Hadisat Gazetesi idi (Selvi, 2000: 51, 52; Kansu, 1997: 19, 20).

Kemal'in direktifleri ve çalışmaları yoğunlaştıkça, bulundukları yerin adı ile anılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri giderek güç kazanmışlardır. Anadolu'nun her tarafında düzenledikleri kongreler ile temsil ettikleri bölgelerdeki fikrî, siyasî ve idari yapılanmayı sağlamaya çalışmışlardır (Çevik, 2002: 85–150). Dolayısıyla, Sivas'ta halk, bir tarafta Hürriyet ve İtilafçıların, diğer tarafta gittikçe güçlenen Millî davanın arasında kararsızlıklar yaşıyordu. Ancak, yurdun parçalanmaya çalışılması gibi bir durumda halkın aynı düşünce etrafında toplanacağı aşikârdı.

İşte genel atmosferi bu şekilde olan Sivas'ta, M. Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da III. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla Samsun'a çıktığı zaman, vali bulunmuyordu. Vali İsmail Kemal Bey, tehcir meselesine müdahil olduğu gerekçesiyle, 12 Mayıs'ta Maraş Divan-ı Harbiyesi'nce görevden alınmıştı (BOA. MV. G: 163 D: 250). Sivas Hâkimi Hasbi Efendi vilâyete vekâlet ediyordu. Hasbi Efendi, vatansever bir kişi olarak tanınıyordu (Erdaha, 1975: 77).

2. 1. 2. 1. İşgallere Karşı Sivas'ın Tepkisi

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in işgal edildiği haberi, tüm il ve ilçelerde olduğu gibi, Sivas Vilâyeti genelinde de büyük tepkiyle karşılanmış, Hasbi Efendi de halkın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve düşüncesi etrafında toplanmasını sağlamıştır. Sivas'ta 17 Mayıs günü işgale karşı yüz bin kişinin katılımıyla büyük bir miting düzenlenmiş, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Sadarete gönderilen telgraflarda; İzmir'in hukuka aykırı işgali protesto edilmiştir. Sivas'ın tüm ilçeleri de mitingi takip eden günlerde işgale karşı tepkilerini Padişaha ve Sadarete gönderdikleri telgraflarla ard arda göstermeye başlamışlar, işgalden hükümeti sorumlu tuttuklarını, bu uğurda madden ve manen mücadeleye hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sırada 17 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa istifa etmiş, ancak yeni hükümeti kurma görevi yine kendisine verilmiştir¹. İşgalin hala devam ettiğini gören Sivashılar, 22 Mayıs'ta ikinci bir miting daha düzenlemiş ve İtilaf Devletleri temsilcileriyle hükümete uyarı telgrafları çekmişlerdir (Selvi, 2005: 65–68). Aynı tarihte Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, Sivas Vilâyeti'ne bir

¹ Damat Ferit Paşa Hükümeti, İzmir olayı ile başlayıp, 1919 yılı boyunca süren, Anadolu'nun birçok yerindeki, işgalleri kınama ve zamanla örgütlenme eğilimi gösteren harekete karşı, genellikle olumsuz tavır sergilemiştir. Oluşturulan bu tür örgütlenme ve hareketler sürekli olarak İttihat ve Terakki çevresince yönlendirilen hareketler olarak kabul edildiğinden, İstanbul bu konuda İtilaf Devletleri ile anlaşıp, uzlaşmayı tercih etmiştir (Akşin, 1986: 1177, 1178).

telgraf göndererek, “*Siyaset-i Umumiye’den bilahare malumat verilecektir. Tedabir-i hakimane ile idare buyrulması*” nı istiyordu (BOA. DH. ŞFR. D: 99 B: 332).

Bu protestolar yurdun her tarafında devam ederken, M. Kemal Paşa, 25 Mayıs’ta geçtiği Havza’dan, 28 Mayıs’ta Kolordu Komutanlıklarıyla birlikte valilere, mutasarrıflara dolayısıyla Sivas’a gönderdiği, “Havza Genelgesi” ile protesto ve mitinglerin daha yaygın ve canlı bir şekilde yapılmasını istemişti (Atatürk, 2005: 16; Yularkıran, 1939: 33). Sivas vali vekili Hasbi Efendi de gereğini yapmıştı. Fakat Sivas’ta çok sayıda Ermeni göçmeni mevcut olduğundan, menfaatlerine aykırı bu ulusal mitingler onları rahatsız etmişti. Bunun sonucu olarak, çeşitli tepkiler gelmeye başlamıştır.

İlk tepki, Adana’daki Albay Demange’nin Sivas’a gönderdiği telgraftı ve İzmir’in işgali ile bölgedeki Hristiyanların ölümle tehdit edildiğini haber aldığını, önlem alınmazsa Sivas’ın müttefik askerlerince işgal edilebileceğini belirtiyordu. Aynı haberi, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, 28 Mayıs tarihli şifre telgrafla Sivas’a soruyor; İzmir hadisesi dolayısıyla Aziziye’de karışıklık çıktığı ve Hristiyanlardan bazılarının firar ettikleri, bu gibi karışıklığın kötü sonuçlar doğurabileceği hakkında Adana’dan telgraf aldığını, gerekli önlemin alınması ve durumun bildirilmesini istiyordu (BOA. DH. ŞFR. D: 99 B: 377). Hasbi Efendi durumu M. Kemal Paşa’ya bildirmişti. Aynı zamanda, Harbiye Nezareti de 2 Haziran’da M. Kemal Paşa’dan, Sivas ve çevresinde yaşanan olaylar ve Ermenilerin durumları hakkında ayrıntılı bir bilgi vermesini istemişti (Atatürk, 2005: -17,18). Durumu Vali vekili Hasbi Efendi’den soran M. Kemal, aynı gün gelen cevaptaki¹, vilâyet içinde ve çevresinde endişe edilecek hiçbir olay meydana gelmediğini, sadece yapılan coşkulu protestolardan etkilenecek bundan duydukları rahatsızlığı dile getirdiklerini belirtmiştir (Atatürk, 1999, V: 22). Bu rapor üzerine, M. Kemal, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa’ya 3 Haziran tarihinde verdiği cevapta; Sivas ili ile ilgili iddiaların asılsız olduğunu belirtiyor, bağımsızlığımıza ve ulusal varlığımıza yönelik hareketler karşısında, asker ve sivil yöneticilerin ve halkın

¹ Vali Vekili Hasbi Efendi, M. Kemal’e gönderdiği 3 Haziran tarihli cevabı şöyleydi: “*Vilâyet dâhilinde hiçbir mahalde, hiçbir türlü kaygıya neden olacak durum yoktur. Ermenileri ürkütecek olay da çıkmamıştır. Yalnız son İzmir olayı dolayısıyla yapılan gösterilerden üzüler ve bunu kendi isteklerinin gerçekleşmesine engel sayarak dikkati çekmek ve yabancı asker getirtmek için bile bile girişimlerde bulundukları kesindir. Bunların hepsinin asılsız olduğunu bilgilerinize sunarım efendim*” (Atatürk, 1999 V: 22).

nasıl davranmaları gerektiğini bildiğini ifade ediyordu (Atatürk, 2005: 18; HTVD, S: 5, 1953, V: 95; Yularkıran, 1939: 35).

Bu gelişmeler yaşanırken, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üçüncü mitingini de 4 Haziran 1919'da Sivas Cami-i Kebiri'nde toplanan binlerce kişi ile yapmış, İstanbul'a bir telgraf daha göndererek, bir an önce durumdan kendilerinin haberdar edilmesini istemişlerdir. Ancak, bu isteklerine herhangi bir cevap alamamışlardır. Sivas'ın protestosu 1920 yılı başlarına kadar devam edecektir (Selvi, 2005: 70, 71). Bu protestolar ve mitingler, Sivas'ın millî duyguları yüksek ve mücadeleci karaktere sahip bir halkı barındırdığını açıkça göstermektedir.

2. 1. 3. M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği'ne Tayini ve Göreve Başlaması

Kastamonu Valiliği'nden sonra Meclis-i Mebusân'da Ergani Milletvekili olarak görev yapan, ancak 21 Aralık 1918'de meclisin Padişah tarafından kapatılmasından sonra açıkta kalan M. Reşit Paşa, İstanbul'un karamsar atmosferinden uzaklaşabilmek için, o dönemde pek çok idarî ve askerî şahsiyetin yaptığı gibi Anadolu'ya gitmeyi özellikle talep etmiştir. Hatıralarında bu isteğinin nedenlerini¹ etraflıca anlatmış olan M. Reşit Paşa, Anadolu'nun kaderini belirleyecek olan Mustafa Kemal Paşa ve başlattığı hareketi yakından takip ediyor, O'na olan inancı Anadolu'ya gitme arzusunu daha çok kamçılıyordu.

Aynı zamanda, içinde bulunduğu geçim sıkıntısı nedeniyle de bir memuriyetle görevlendirilmeyi bekleyen M. Reşit Paşa'yı, İttihat ve Terakki Fırkası taraftarı olduğu halde dönemin iktidarı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bünyesinde yerini almış eski bir arkadaşının, fırka liderlerine tanıtması hemen sonuç vermiş, valisiz bulunan Sivas'a

¹ Anadolu'ya gitme düşüncesinin nedenlerini hatıralarında şu şekilde belirtmiştir: “Sezilen ve vukuundan korkulan akıbet gerçekleşiyor muydu? İzmir'den sonra söz gelimi Trabzon ve yine onun ardından söz gelimi Erzurum böyle emrivakilerle yâd ellere mi düşecekti? Her vatanseverin kafasında muhakkak ki bu sual vardı... İşte bu sırada ve İzmir faciası yüzünden bütün gönüllerde ıstırap kaynaştığı bir esnada şu haber kulaklarda çınladı: ‘ Mustafa Kemal Paşa teşkilat yapacaktı!’ Bu meşhur askeri yakından, fakat vesikası bol ve her satırı aydın bir tarih sayfası gibi tanıyordum... İstanbul büyük harp günlerinde düşman işgaline düşmemesini Mustafa Kemal Paşa'ya medyundu... Dimağında bambaşka bir ilhamın ışığı pırıldıyordu ve içimde Anadolu'ya gitmek ihtiyacı yüz göstermiş bulunuyordu... İstanbul'dan uzaklaşmakta hayır görüyordum ve bunu düşünürken bile vicdanıma bir haz yayıldığını seziyordum... Zira o devirde İstanbul'da bulunup ta Anadolu'ya hasret çekmeyen –sütü bozuk olanlar müstesna- tek bir Türk'ün bulunmadığına emin idim. Ne çare ki, oraya gitmek, sadece nahoş yüzlerden, seslerden uzak kalmak demekti. Yoksa Anadolu'da oturmakla vatan kurtarılmış olmazdı... Buna rağmen bir yolunu bulup İstanbul'dan savuşmayı emel edinmiştim, gece ve gündüz bu mevzuu üzerinde kafa patlatıyordum” (Yularkıran, 1939: 13, 14).

tayini kendisine teklif edilmiştir. Aslında, fırkanın siyasi çizgisinden farklı bir düşünceye sahip olan M. Reşit Paşa, beklemediği bu gelişme karşısındaki durumu anılarında, “*Bize düşen bu gafletten istifade etmek, meramımızı yürütmek idi*” şeklinde belirtmiştir (Yularkıran, 1939: 15).

M. Reşit Paşa’nın, Sivas Valiliği’ne atanması, 12 Mayıs 1919¹’da Meclis-i Vükelâ kararı ile kabul edilmiştir: “*12 Mayıs 1335, Mazbata; Sivas Vilâyeti valisi İsmail Kemal Bey’in tehcir meselesine müdahil olmasından dolayı, Maraş Divan-ı Harbiyesince hakkında tevkif müzekkiresi izhar edilerek taht-ı muhakemeye alınmış olmasından dolayı mümaileyhin azilleriyle yerine Kastamonu vali-i esbâkı Reşit Paşa’nın tayini bilmütenâsib olbabda kaleme alınan İrade-i Seniyye lâyihası leffen arz ve takdim kılınmış ise de kabil-i ahvalde*” (BOA. MV. G: 163 D: 250). Valiliğe atama haberi, 3555 numaralı Takvim-i Vekâyi gazetesinde yayınlanmıştır (Sarıhan, 1993: 236; Erdaha, 1975: 78). 13 Mayıs tarihli İrade-i Seniyye ve ikinci sınıf maaşla Sivas Valiliği’ne tayin edildiği hakkındaki tezkere, Memuriyet ve Sicil-i Ahvâl Müdüriyeti’nden, 22 Mayıs 1919’da kendisine bildirilmiştir (TİTE A K: 16 G: 60). Daha önceki memuriyetleri göz önüne alınarak, 26 Mayıs’ta yapılan bir düzeltme ile maaşı birinci sınıfa yükseltilmiştir (TİTE A K: 16 G: 61). M. Reşit Paşa, bu görevi sırasında aylık toplam 15.000 krş. maaş alacaktır (ESA D: M0622993–14993).

Bu sırada, 25 Mayıs’ta Havza’ya geçmiş bulunan III. Ordu Müfettişi M. Kemal Paşa (Aydoğan, 2000: 49), sorumlu olduğu Sivas’ın asayişsizliği ve yönetimdeki boşluk nedeniyle, 28 Mayıs 1919’da hükümete gönderdiği telgrafla; “*Pek vahim olan şu zamanda, Sivas Vilâyetinin vekâletle idaresindeki mahsurlar nedeniyle, asaleten tayin buyrulmuş zât kim ise, bir an önce vazifesinin başında bulundurulması*” nı talep etmiştir. Kendisine aynı gün gönderilen cevapta; atanan yeni valinin faal ve afif eski Kastamonu valisi M. Reşit Paşa olduğu ve iki gün zarfında İstanbul’dan Sivas’a hareket edeceği bildirilmiştir (BOA. DH. KMS. D: 53–1 V: 12; BMKA, 2003 B: 8).

M. Reşit Paşa, valiliğe tayin edildikten yaklaşık bir ay sonra, ailesi ile birlikte günlerce süren İstanbul-Sivas yolculuğunu tamamlamış, 11 Haziran 1919’da Sivas’a ulaşarak göreve başlamıştır (Yularkıran, 1939: 15; Erdaha, 1975: 78; Aldan, 2001: 68). Bu

¹Reşit Paşa’nın atama tarihi, Emekli Sandığı Arşiv Dosyası’nda bulunan Hizmet Cetveli’nde, 14 Haziran 1335 (14 Haziran 1919) olarak kaydedilmiş (ESA D: M0622993–14993) ise de, bu çok geç bir tarihtir. Konuyla ilgili Meclis-i Vükelâ kararı esas alınmak zorundadır.

tarihe kadar vekil olarak bulunan Hasbi Efendi ise, asıl mesleği olan yargıçlığa geri dönmüştür (Sarihan, 1993: 316). Böylece, M. Kemal Paşa'nın, Havza'dan Amasya'ya hareket ettiği tarih olan 13 Haziran 1919 gününe kadar, Sivas'ın asıl valisi de göreve başlamış bulunuyordu.

2. 1. 4. M. Reşit Paşa'nın Sivas'taki İlk Çalışmaları

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın desteği ve öğütleri¹ ile İstanbul'dan uğurlanan M. Reşit Paşa, Vali olarak atandığı Sivas'a, 11 Haziran günü ulaşmasını müteakip, o sırada Sivas'ta bulunan bazı tanınmış kişiler tarafından makamında ziyaret edilmeye başlanmıştır.

M. Reşit Paşa'yı, ilk ziyaret eden kişi, vilâyetin eski Evrak Müdürü olan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sivas Şubesi Başkanı Ellezioğlu (İlyaszâde) Halit Bey olmuştur. Makama sarhoş olarak geldiği anlaşılan Halit Bey ile M. Reşit Paşa arasındaki konuşmalar, Halit Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının imha edilmeleri konusundaki laubali üslubu ve Mustafa Kemal Paşa'nın zararlı faaliyetleri nedeniyle azil edilmesi gerektiği yönündeki açıklamaları ile bir tartışmaya dönüşmüş, M. Reşit Paşa Halit Bey'i sert bir dille eleştirmiştir (Yularkıran, 1939: 29–31). Bu görüşme sırasında, Halit Bey'den, Mebusluktan tanıdığı ve sevdiği eski Sivas Mebusu Rasim (Başara) Bey'in, Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına katıldığını öğrenen M. Reşit Paşa, bu habere oldukça sevinmiş, kendisiyle görüşme isteği duymuştu. Nitekim ertesi gün, yani 13 Haziran'da, Rasim Bey Vali M. Reşit Paşa'yı ziyarete gelmiş ve O'na, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da giriştiği faaliyetlerden bahsederek, daha önce Valiliğe Vekâlet eden Hasbi Efendi'ye gönderilen telgrafları incelemesini tavsiye etmiştir (Yularkıran, 1939: 32, 33). Böylece M. Reşit Paşa, Hasbi Efendi'nin tuttuğu dosyada bulunan, M. Kemal Paşa'nın Mayıs ve Haziran aylarında Sivas'a, Harbiye

¹ Reşit Paşa'yı İstanbul'dan Sivas'a uğurlamaya gelen bir takım Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderleri, içlerinden birini düşüncelerine tercüman yaparak onun vasıtasıyla kendisine şu öğütlerde bulunmuşlardı: “Siz bizim babamızsınız, Sivas Vilayeti'ni bu kanaatle elinize verdik. Orada oğullarınızı (Hürriyet ve İtilafçıları) tenvir ediniz, irşat ediniz, nizam ve intizam altına sokunuz” (Yularkıran, 1939: 27). O sırada, Reşit Paşa, kendi tabiriyle; “öbür yakaya selamete geçmek için ‘hay hay’ demek” durumunda kalmışsa da, Sivas'a geldiğinde bu sözü unutmuş ya da unutmak istemiş, kanunun ve vicdanının sesi doğrultusunda davranmayı tercih etmiştir.

Nezareti'ne ve Hükümet'e gönderdiği telgrafları¹ inceleyerek, gelişen olayları ve M. Kemal'in haklı tutumunu daha iyi idrak etmiştir. Ayrıca Rasim Bey'den, başta müftü olmak üzere, bütün ulema çevrelerinin ve eğitilmiş gençlerin Sivas M. H. M. Cemiyeti'nin etrafında birleştiğini öğrenmiştir (Yularkıran, 1939: 37). Birkaç gün sonra ise, M. Kemal Paşa tarafından komploculara engel olmak ve önceden gerekli görüşme ve hazırlıkları yapması için Sivas'a gönderilen, IX. Ordu Karargâhının Sıhhiye Müfettişi Dr. Albay İbrahim Talî (Öngören) Bey M. Reşit Paşa'yı ziyaret etmiş, O'nu M. Kemal Paşa'nın faaliyetlerine dair bilgilendirmeye çalışmıştır (Tevetoğlu, 1971: 143; Yularkıran, 1939: 37). Bu ziyaretlerden de anlaşıldığı gibi, M. Reşit Paşa, bir tarafta hükümetin emirlerini gözetken Hürriyet ve İtilafçılar, diğer tarafta M. Kemal Paşa taraftarı olan Müdafaa-i Hukuk'çular arasında kalmış, memuriyetin getirdiği sorumluluk nedeniyle, uzun zaman iki taraf arasında bir denge politikası izlemeye gayret etmiştir.

Vali M. Reşit Paşa, göreve başladığı ilk günlerden itibaren kendi ifadesi ile bir idare amiri için her şeyden önce gerekli olan 'asâyiş' meselesine yönelerek, o günlerde vilâyet ve çevresinin çok bozuk olan asâyişini düzeltmek için harekete geçmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Doğu Vilâyetlerinin genelinde olduğu gibi, Sivas ve civarında da pek çok eşkıya çetesi faaliyet gösteriyor, Ermeni ve Rum'ların büyük bir kısmı bölgedeki halkı kışkırtacak ve mütareke maddelerine dayalı bir işgale sebep olacak girişimlerde bulunuyorlardı. Bu çeteler Jandarma tarafından kısıtıldığı zaman, Rum ve Ermeni köylerinin halkı çetelerle birleşerek Jandarmaya karşı koyuyorlardı. Bölgedeki araba ve hayvan hırsızlıkları, yol kesme, faili meçhul cinayet olayları artık sıradan bir hal almıştı. Yakalananlar ise çoğunlukla firar etmeyi başarıyorlardı. Bu durum, M. Reşit Paşa'nın vilâyete gelişinden kısa süre önce Dâhiliye Nezaretine gönderilen Haziran ayına ait asâyiş raporunda da belirtilmişti (BOA. DH. EUM. AYŞ. D: 11 G: 6).

M. Reşit Paşa, o günlerde vilâyette faaliyet gösteren eşkıya çeteleri hakkında sancaklar ve kazalardan ayrıntılı bilgi istemiş, verilen cevaplar ise "ilin eşkıya karargâhına çevrilmiş olduğunu" göstermişti. Buna göre: Amasya'da; Çerkes İbrahim'in 5, Rum

¹ Bu telgraflar, daha önceki sayfalarda belirttiğimiz, İzmir'in işgalinin protesto edilmesi ve Ermenilerin durumu ile asâyiş meseleleri hakkında vilâyete çekilen telgraflardır (Yularkıran: 1939: 33–36, 40). Yani Reşit Paşa, bu gelişmelerden ancak Haziran ayının ortalarında haberdar olmuştur.

Atanaş'ın, Kosti'nin ve Abacı Lefter'in 20'ser kişilik, Lâdik kazasında; %20'si İslâm, gerisi Rum olmak üzere 300 kişilik, Erbaa kazasında; Lefter'in, İstil'in, Anastas'ın ve Pavlos'un 40'ar kişilik, Merzifon'da 6 kişilik Gürcü çetesi, Gümüşhacıköy kazasında; Hampo ve Anglos'un idaresinde 40 kişilik Rum Çetesi, Havza'da Adrian'ın 15 kişilik, Hafik ile Tonos kazalarında ise 30 ve 40 kişilik Ermeni çeteleri mevcuttu. Yani, vilâyet hudutları içinde yaklaşık 500 haydut vardı ve bunların çoğu siyasi amaçlarla hareket etmekteydiler. Diğer taraftan, vilayetin Jandarma Alayı'nın, 1454 Piyade ve 480 Süvari kadrosuna rağmen, 936 Piyade ve 350 Süvari mevcudu bulunmaktaydı. Yani Jandarma gücü, her bakımından çok yetersizdi. Aylık ödemelerin aksaması da zabitanın çalışma isteğini söndürmüştü (Yularkıran, 1939: 16–18). Vilâyetteki Polisler de işlerini yapmaktan acizlerdi. Bu nedenle her ferdin bir silah temin etmesine göz yumuluyordu (Aşkun, 1963: 51). Bu şartlar altında bir vilayetin güvenliğini sağlayabilmek başlı başına bir sorun olduğundan, gerekli tedbirlerin alınması için öncelikle Dâhiliye Nezareti'ni durumdan haberdar etmek ve yeterli kuvvetin bölgeye gönderilmesini sağlamak gerekmektedir. Vali M. Reşit Paşa, Haziran ayı boyunca defalarca Nazır Ali Kemal Bey'e gönderdiği, vilayetin asayışı için acilen yeterli bütçe ve jandarma tahsis edilmesi gerektiğini, halkın can ve mal güvenliğinin başka türlü sağlanamayacağını belirttiği şikâyet ve dilek telgraflarına, hiçbir cevap alamamıştır. Öyle ki, son telgrafında sesini iyice yükselterek; devlet mefhumu ile asayişsizlik mefhumunun yan yana gelemeyeceğini, eğer bir devlet ve hükümet varsa vilayetlerin asayişini mutlaka düzeltmesi gerektiğini, yok ise, halkı aldatmaktan vazgeçip hakikatin ilan edilmesini ve halkın kendi kuvvetiyle müdafaa imkânlarını kullanmasına müsaade edilmesini istemiştir (Yularkıran, 1939: 18–20). Ne var ki, bu telgrafa da bir cevap alamamıştır.

M. Reşit Paşa, İstanbul'un bu vurdumduymaz tavrını ağır bir dil ile eleştirirken, böyle bir kayıtsızlığın nedenini öğrenmesi uzun sürmemiştir¹. Bu sırada hükümet, “*İrade-i milliyeye müstenid tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak*” amacı ile Samsun'a

¹ “Bu birkaç gün sonra anlaşıldı ki, Mustafa Kemal Paşa meselesi diye İstanbul'da büyük bir dağdağ baş göstermesinden imiş... Benim Dâhiliye Nazırına sesimi duyurmak, vilâyet asayışı hakkında Babıâliyi tenvir etmek için didindiğim, çırpındığım günlerde meğer o nazır ve arkadaşları Mustafa Kemal'in kendileri için tehlike teşkil ettiğini sezmışler ve ondan kurtulmak çarelerini aramaya germi vermişler imiş. Araya post düşüncesi, mevki endişesi, ikbal sedirinden düşmek korkusu girince, o devletlilerin Sivas Vilayetini değil, bütün yurdu unutuverdikleri anlaşılyordu ” (Yularkıran, 1939: 20, 21).

çıkan, karargâhını 25 Mayıs'ta Havza ve 13 Haziran'da Amasya'ya taşımış olan Mustafa Kemal Paşa ve faaliyetleri ile meşgul bulunuyordu. M. Reşit Paşa ise bu durumdan, Amasya'dan bütün vilayetlerle birlikte Sivas'a da gönderilen, III. Ordu Müfettişi Fahrî Yaveri Hazreti Şeyriyarî Mirliya M. Kemal imzalı ve 21/22 Haziran 1919 tarihlerinde "Amasya Genelgesi" olarak bilinen metnin de yer aldığı yazıların valilik makamına ulaşması ile haberdar oluyordu (Atatürk, 2005: 21, 22). Bu yazılar Mustafa Kemal ile M. Reşit Paşa arasındaki ilk yazışmalardır. Birincisi 21 Haziran'da "İstanbul'da Bazı Kişilere Özel Mektup" adı ile Sivas'a da gönderilen yazı idi. M. Kemal Paşa bu yazıyla; başlatmış olduğu millî harekete sonuna kadar devam edeceğini, millî bir kongrenin toplanması gerektiğini ve bunun tüm yurda bildirildiğini, M. Reşit Paşa gibi vatansever ve sözü geçer valilerin de bu konuda üzerlerine düşeni yapacaklarına olan inancını belirtmiştir (TİTE A K: 17 G: 12; Atatürk, 1999 V: 27; Yularkıran, 1939: 21, 22). Mektupla birlikte gönderilmiş olan ikinci yazı ise Amasya Genelgesi'nin ilgili makamlara tamiminden başka bir şey değildi (Şahin, 2005: 185; Yularkıran, 1939: 22, 23).

2. 2. Millî Mücadele ve M. Reşit Paşa

2. 2. 1. Amasya Genelgesi ve İstanbul Hükümeti Karşısında M. Reşit Paşa

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışından itibaren, sahip olduğu müfettişlik yetkilerini çok kapsamlı bir şekilde kullanarak, Anadolu'nun hemen her yerindeki kolordular ve mülki amirlerle haberleşmiş, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nin tüm yurttaki kurulması için emirler vermiş ve halkı işgallere karşı örgütlemişti. Havza'da bulunduğu günlerde, işgallere karşı çeşitli bölgelerde millî harekete hizmet için kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yaygınlaştırılmasına çalışan M. Kemal Paşa, bu cemiyetlerin, merkezî bir yönetim altında birleşmekten güç kazanacağına inanıyordu. O günlerde Erzurum Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti¹ de, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte, millî bilincin doğu illerinde güçlenmesi için etkili çalışmalarda bulunuyordu. 29 Mayıs 1919 tarihli toplantısında, yedi vilayetin katılımı ile genel bir kongrenin yapılmasını kararlaştırmışlardı (Kırzioğlu I, 1993: 18; Çağlar, 2000: 127). Ayrıca, M. Kemal Paşa,

¹ Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Doğu vilayetlerinde kurulan ilk şubesidir. Hakikizade Hacı Fehim Efendi başkanlığında 10 Mart 1919'da kurulan Cemiyetin ilk idare heyeti on iki kişiden oluşmaktaydı (Kırzioğlu I, 1993: 11, 12, 18).

Havza silah deposundaki İtilaf Devletleri'ne teslim edilmesi istenilen silahlara da el koymuştu. Bu şekilde halk ve ordu, işgallere karşı koyma fikrini tam anlamıyla benimsemiş oluyordu (Akyüz, Kocatürk, Aybars v.d., 1997: 61, 62). O'nun bu kararlı tavrı ve giderek güçlenen çalışmaları, halkın güvenini kazanmasını sağlamakla birlikte, durumdan telaşa kapılan İngilizlerin ve İstanbul Hükümeti'nin baskılarını da beraberinde getirmiş, Harbiye Nezareti'nce 8 Haziran 1919'da İstanbul'a geri çağırılmıştı¹. Çağırılışının gerçek nedeninin İngiliz baskısı olduğunu, dönemin Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'dan öğrenen M. Kemal Paşa, İstanbul'a dönmemeye kararlıydı. Padişah'a gönderdiği bir yazıda "*Sine-i millette kalacağım ve vatani görevlerime devam edeceğim. Ta ki millet istiklâlê kavuşsun...*" diyordu (Atatürk, 2005: 19–21, ASVD I, 1961: 15). Havza'daki faaliyetleri nedeniyle kendisini İstanbul'a geri çağıran Hükümeti oyalayarak, 13 Haziran 1919'da Amasya'ya geçmiştir.

Gelişen ve şiddetini artıran olaylar², M. Kemal Paşa ve haberleştiği Komutanların, uzun zamandan beri planladıkları görüşmelerin süratle yapılmasını zorunlu kılıyordu. Nitekim harekete geçerek, XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) ve Eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) Beyleri Amasya'ya davet eden M. Kemal Paşa, 19 Haziran'a Amasya'ya gelmeleri ile adı geçenlerle Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde üçlü görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmeleri millî harekete inanmış bir takım kişilere de açıklamış, fikirlerini almıştır. Kazım Karabekir Paşa, kararları kabul etmekle birlikte, Sivas'tan önce Erzurum'da kongre yapılmasında ısrar etmiş, M. Kemal ve Rauf Bey'i de Erzurum'a davet etmiştir (Karabekir, 1993: 89, 90). Alınan kararlar, Yaver Cevat Abbas Bey, Konya'daki Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile

¹ İlk olarak İngiliz Generali Milne, 6 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile Mustafa Kemal'in Anadolu'da dolaşmasının sakıncalarını bildirerek, İstanbul'a geri döndürülmesini istemiş, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe da, aynı konuda bir uyarıda bulunmuştur (BMKA, 2003 B: 15). Bu baskılar üzerine Harbiye Nazırı Şevket Paşa 8 Haziran'da, Havza'da bulunan M. Kemal'i İstanbul'a geri çağırıştır. Hükümeti oyalamak isteyen M. Kemal Paşa, gelişinin gecikebileceğini ancak hangi nedenlerle İstanbul'a çağırıldığını sormuş, 15 Haziran'da Nazır Şevket Paşa'nın verdiği cevap ise, bunu hükümetin kararıymış gibi göstermek olmuştur (HTVD, S: 1, 1952, V: 19–22; Jaeschke, 1989: 41, 42).

² İstanbul Hükümeti'nin bir başka girişimi de, Nazır Ali Kemal'in direktifi ile 18 Haziran'da Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı; Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden verilecek telgrafların çekilmemesini emreden genelge olmuştur. M. Kemal Paşa bu emir karşısında, 20 Haziran'da Kolordulara gönderdiği bir genelge ile vatanın mahvına neden olabilecek bu emre uyulmamasını ve olayın protesto edilmesini isteyerek, aksi yönde hareket edenlerin Divan-ı Harp'te yargılanacağını bildirmiştir (Tansel, 1973: 18, 19; BMKA, 2003 B: 17). Tepkiler karşısında aciz kalan Nezaret, bu emri 24 Haziran'da geri almak zorunda kalacaktır (Selvi, 2000: 92).

Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'nın da onayı alınarak, Cebesoy'un "Mukaddes İttifak", Orbay'ın "İhtilal Beyannamesi" ve Lord Kinross'un "Bağımsızlık Bildirisi" şeklinde tabir ettikleri (Orbay, 2005: 183–185; Cebesoy, 2000: 89–95; Kinross, 1994: 209, 210) "Amasya Genelgesi"¹ adıyla tüm ilgililere duyurulmuştur.

22 Haziran'da mülkiye ve askeriye makamlarına, dolayısıyla M. Reşit Paşa'ya gönderilen ve Millî Mücadele'nin izleyeceği yolu tayin eden genelgenin maddeleri özetle şunlardı:

1- Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

2-İstanbul'daki hükümet (hükümet-i merkeziye), üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor.

3- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

4- Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.

5- Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

6- Bunun için bütün illerin her sancağından, halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7- Her olasılığa karşı, bu iş, ulusal bir sır gibi tutulmalı ve delegeler gereken yerlere kimliklerini gizleyerek gelmelidirler.

8- Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kurultay toplanacaktır. O güne değin öteki il delegeleri de Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum kongresinin üyeleri de Sivas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkarlar (Atatürk, 2005:21, 22).

¹ M. Kemal Paşa, 21/22 Haziran günü Amasya'da yazdırdığı genelge ile, 18 Haziran'da Trakya'ya verdiği direktifte işaret ettiği; "Anadolu ve Rumeli'deki teşkilatları bir merkezden idare ve temsil etmek ve ulusun sesini bütün dünyaya duyuracak, güvenilir bir yer olan Sivas'ta genel millî bir kongre toplamak" (Atatürk , 1999 V: 19) amacını gerçekleştirme yolunda kesin bir adım atmış oluyordu.

Amasya'dan yayınlanan genelge, taşıdığı anlam bakımından, Türk Millî Mücadelesi'nin dönüm noktalarından biridir, çünkü ilk defa millî ilkeler bir protokol halinde hazırlanarak, Türk yurdunun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için iş birliği yapmaya söz veren ihtilalci önderler tarafından imzalanmıştır (Sonyel, 1995: 81). Başka bir ifade ile Amasya'da alınan kararlar; “Millî birliğe gidişi tamamlamak” ve “düşmana karşı direnme tedbirleri alarak, gerekirse Anadolu'da fiili bir yönetim kurmak” plan ve programını açıklıyordu (Goloğlu, 1966: 9; Eken, 1995: 78). Metnin yayınlanmış olan üç maddesi bilinmektedir. Burada Erzurum Kongresine atıfta bulunulmakta ve asıl kongrenin Sivas'ta toplanacağı belirtilmekte idi. Bunun gerekçeleri de açıklanıyordu. Erzurum'da toplanması kararlaştırılan kongrenin ardından, alınan kararların genişletilmesi ile Anadolu'nun her bakımdan güvenli bir şehri olan Sivas'ta, genel bir kongre yapılacağını bildiriyordu. Etrafı çok az geçit veren yüksek dağlarla çevrili, işgali diğer bölgelere oranla daha zor ve Anadolu'nun hemen her bölgesine yakın bulunan Sivas'ın, içten ve dıştan gelecek etki ve denetimden uzak olduğu düşünüldüğünden, kongre için burası seçilmiştir (YA, “Sivas”, 1982–83: 6866). Öte yandan, Sivas'taki III. Kolordu'nun M. Kemal Paşa'nın denetimi altında, O'na fikren bağlı olması da önemli bir etkendir. Genelgenin temelini oluşturan, milletin bağımsızlığını sağlamak için millî iradeyi egemen kılmak ilkesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin de esas temelini oluşturacaktır.

Sivas'ta millî bir kongre toplanacağını tüm yurda duyuran kararların vilayete ulaşmasından sonra, kongreye gelecek temsilcilerin misafir edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması için Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti üyeleri tarafından hazırlık yapılmaya başlanmıştır (Tosun, 1996: 74). Bu gelişmelerden endişe duyan İstanbul Hükümeti ise, İngiltere'nin de baskısı ile kongrenin toplanmasına engel olmak için faaliyete geçmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 23 Haziran'daki toplantısında; M. Kemal Paşa'nın Anadolu'da, Hükümetin emri dışındaki faaliyetlerinde ısrarcı olması ve İstanbul'a geri dönmemesi gerekçesiyle görevden alınmasını, yerine Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın atanmasını¹, hiçbir resmi sıfatı kalmadığından verdiği emirlere uyulmamasını karara bağlamıştır (BMKA, 2003 B: 18).

¹ Daha önce, Haziranın 21'inde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, K. Karabekir'e gönderdiği telgrafla, kendisini M. Kemal Paşa'nın yerine III. Ordu Müfettişliğine tayin etmek istediğini belirtmiş, Karabekir

M. Kemal'in görevden alındığını bildirmek için, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919'da Sivas'ın da aralarında bulunduğu III. Ordu Müfettişliği'ne tâbi olan vilayetlere şu genelgeyi göndermişti: *“Mustafa Kemal Paşa, büyük bir asker ve gerçekten vatanperver olmakla beraber, siyaset-i zamana o derece âgâh olmadığı için fart-ı hamiyet ve gayretine rağmen memuriyet-i cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiltere Mümessil-i Fevkalâdeliğinin talep ve ısrarı ile azl edildi... Lâkin Dâhiliye Nezareti'nin size emr-i kat'isi, artık o zatın ma'zul olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir muamele-i resmiyeye girişmemek, umur-u hükümete müteallik hiçbir matlubunu is'af etmemektir...”* (BMKA, 2003 B: 18; Atatürk, 2005: 25; Yularkıran, 1939: 24). Ali Kemal Bey, ertesi gün yani 24 Haziran'da gönderdiği ikinci bir genelgeyle, Hükümetin şu sırada ne Yunanistan'la ne de başka bir devletle savaşacak durumda olmadığını, Paris'teki sulh konferansına gidenlerden ümitvâr olduğunu ve Hükümet'in emirlerine uymayanlara karşı acımasız tedbirler alınmasını istemiştir (Türkmen, 2002: 121).

Neredeyse aynı günlerde gönderilen bu genelgeler, tüm vali ve mutasarrıfları zor durumda bırakıyordu. M. Reşit Paşa ise, idaresi altındaki Sivas'ta vukuu bulacak bir ihtilalin arefesinde bulunduğunu düşünmüş ve kendi ifadesiyle “örs ile çekiç arasında” kalmıştı (Yularkıran, 1939: 25; Aşkun, 1963: 29). Çünkü bir tarafta azledildiği halde görevine ve müfettişlik unvanını kullanmaya devam eden M. Kemal Paşa'nın genelgesi, diğer yanda, O'nu vatan hainliği ile suçlayarak görevden alındığını duyuran Dâhiliye Nazırı'nın emirleri duruyordu. Vilâyetin genel durumu ise ortadaydı. Vali olarak bağlı olduğu Hükümete karşı sorumlulukları ve millî hareketten yana olan duyguları nedeniyle, hisleri ile mantığı arasında bir ikilem ortamına girmişti¹. Bu durumda, her iki tarafa karşı tedbirli davranmak gerektiğini düşünen M. Reşit Paşa, ne

Paşa ise, bu sırada böyle bir atamanın kesinlikle zararlı olacağını, bir müddet daha Erzurum'dan ayrılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Karabekir, 1993: 91).

¹ Reşit Paşa yaşadığı çelişkiyi hatıralarında açıkça ifade etmektedir: *“M. Kemal Paşa, benim vilayetimin merkezinde ve benim gözümlün önünde bir ihtilal meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu... Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani Dahiliye Nazırlığı ise M. Kemal Paşa ile temas etmekten beni men ediyordu...Biri öbürünün tamamıyla zıddı bir zihniyetten mühlhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkıyat etmek lazımdı?... Biz Anadolu valileri, Ali Kemal Bey'in emri üzerine M. Kemal Paşa ile münasebeti keserek ve O'nun memleketi kurtarmak maksadıyla yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?...M. Kemal Paşa'yı hem haklı, hem kuvvetli görüyordum. Lakin o hakkın ve kudretin müspet netice verecek, galip İtilaf Devletleri'ni kararından döndürecek, Sarayı ve Babıali'yi miskinlikten kurtaracak kadar müessir olacağını tahmin edemiyordum. Ne yapmalıydım? Yurda faydalı olacak adımı nasıl kararlaştırmalıydım? Ben, ne Dâhiliye Nazırına ve ne de M. Kemal Paşa'ya cevap yazmayarak, idrakimle vicdanım arasında muhakemeler, münakaşalar yürütüyordum...”* (Yularkıran, 1939: 25, 26, 45).

M. Kemal Paşa'ya ne de Ali Kemal'e hemen cevap vermemeyi uygun görmüş, Ali Kemal'in genelgesinden kaymakam ve mutasarrıfları dahi haberdar etmemiştir.

2. 2. 2. Ali Galip Olayı ve M. Reşit Paşa

2. 2. 2. 1. Ali Galip'in Sivas'a Gelişi ve M. Reşit Paşa'nın Tutumu

M. Kemal Paşa, M. Reşit Paşa ve İstanbul Hükümeti arasında bahsedilen telgraf trafiği yaşanırken, Sivas'ta da bir takım cereyanlar ortaya çıkıyordu. Önce Erzurum ve sonrasında Sivas'a gideceği belli olan M. Kemal Paşa'ya karşı daha farklı tedbirler alma yoluna başvuran Hükümet, kritik bölgelerin O'na yardımcı olmasından endişe duyduğu valilerini değiştirmekle işe başlamıştı (Aydoğan, 2000: 122). Sivas Kongresine ve M. Kemal'in çalışmalarına engel olabilmek için bazı kişileri bu bölgelere göndermişti¹. Bunlardan biri de yeni atanan Elazığ Valisi Ali Galip'ti.

Emekli Kurmay Yarbay² Ali Galip, 3 Mayıs 1919 tarihinde görevden alınan Ali Seydi Bey'in yerine Elazığ Valiliği'ne tayin edilmişti (Sarıhan, 1993: 223). İstanbul'dan yanında getirdiği on kişilik memur kadrosuyla beraber görev yeri olan Elazığ'a gitmek üzere yola çıkmış, hükümetin muhtemel isteği ile güzergâhtaki Sivas'a uğrayarak bir müddet burada kalmıştır (Atatürk, 2005: 27). Ali Kemal'in genelge yayınladığı gün, yani 23 Haziran'da Ali Galip Sivas'ta bulunuyordu (Erdaha, 1975: 121). Sivas'a geliş amacına uygun olarak, ilk işi Vali M. Reşit Paşa'yı makamında ziyaret ederek burada M. Kemal Paşa ve hareketi hakkında aleyhte propaganda yapmak olan Ali Galip'i, M. Reşit Paşa daha önceden tanıyordu³.

¹ Mesela, Erzurum'da toplanacak kongreye engel olmak amacıyla Hükümet, kısa süre önce M. Kemal Paşa'nın itirazlarına rağmen Vali Münir Bey'i görevden alarak, yerine Kadı Hurşit Efendi'yi vekil olarak atamıştır (Aydoğan, 2000: 116).

² Başta Nutuk olmak üzere, birçok eserde Ali Galip'ten, "Emekli Kurmay Albay" olarak bahsedilmektedir. Ancak Ali Galip, Yarbay rütbesinde iken ve Alay Komutanlığı yaparken, 14 Nisan 1911 tarihinde ordudan ayrılmıştır. 5 Nisan 1912'de Kayseri'den Milletvekili seçilmiş, bu kısa süreli görevi 23 Temmuz 1912'ye kadar devam etmiştir. Milletvekilliği'nden ayrıldıktan sonra, 1. Dünya Savaşı yıllarında, Konya, Sivas, Amasya, Samsun gibi şehirlerde araba sevkıyatçılığı yaparak geçimini sağlamıştır (Erdaha, 1975: 120, 121).

³ Reşit Paşa Ali Galip'i şöyle tanıtmaktadır: "*Ali Galip Bey, mülkiyeli değildi, askerdi. Erkan-ı Harp Miralaylığı'ndan müteakitti. Balkan Harbine takaddüm eden günlerde yapılan mebus intihabında Kayseri'den kendini seçtirmek imkânını bulmuştu. Ömrü pek kısa süren o mecliste... Hürriyet ve İtilafçı bir ruh taşıdığını hissettirmekten geri kalmadı... Umumi Harp yıllarında adı sanı hissedilmez olmuştu... O, ağzı kalabalık bir adamdı. Çok konuşuyor lakin bir şey söylemiyordu. Sözlerinin yüzde altmışı övünmekten, yüzde otuzu İtilat ve Terakki aleyhine küfürden ibaretti. Üst tarafından ise müspet bir mana ve maksat çıkarmak pek zordu*" (Yularkıran, 1939: 42, 43).

Ali Galip ile Hürriyet ve İtilaf'ın Sivas Başkanı Hamit Bey'in M. Reşit Paşa'yı ziyaretleri 24 Haziran günü gerçekleşmiştir. Konuşma sırasında Ali Galip M. Reşit Paşa'ya; kendisi henüz İstanbul'da bulunduğu sırada M. Kemal Paşa'nın azledilerek divan-ı harpte yargılanmasının düşünüldüğünü belirtip, azliyle ilgili kesin bir karar olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine M. Reşit Paşa, 23 Haziran'da vilayete gönderilen ve M. Kemal'in azledildiğini, hiçbir resmi sıfatı kalmadığını duyuran Ali Kemal imzalı telgrafı Galip'e göstermiştir. Bu konuda nasıl bir tedbir alacağını sorması üzerine M. Reşit Paşa Ali Galip'i *"Hiç! Nezaret bize sadece o zatın azledildiğini ve kendisi ile temastan ictinap etmekliğimizi bildiriyor. Hatta İstanbul'a celbinin Harbiye Nezareti'ne ait olduğunu da tasrih ediyor. O halde, ne sizce ne de bizce yapılacak bir muamele olmasa gerek..."* cevabıyla terslemiştir (Yularkıran, 1939: 42, 43; Şahin, 2005: 188). Beklemediği bu cevap karşısında öfkelenen Ali Galip, kendince M. Kemal gibi bir asinin, yakalanarak İstanbul'a götürülmesi fikrini reddeden ve bu işi üstlenmeyeceğini söyleyen Vali M. Reşit Paşa'yı, görevini savsaklamakla suçlamaya başlayınca, M. Reşit Paşa tavrını ortaya koyarak onun fikrine hiçbir şekilde katılmadığını belirtmiştir (Atatürk, 2005: 27; Tansel, 1973: 25). *"M. Kemal Paşa'yı siz benim yerimde olsanız tevkife teşebbüs eder misiniz?"* diye soran M. Reşit Paşa'ya, Ali Galip *"Tereddütsüz!"* diye haykırmıştır. Ayrıca, Polis, Jandarma ve gerekirse asker gücüne dayanarak bu işi başarabileceğini savunuyordu. O sırada odaya giren Halit Bey ve Belediye Başkanı Zihni Efendi de bu hararetli tartışmaya müdahil olmuşlar, hatta Ali Galip ve Hamit daha da ileri giderek M. Reşit Paşa'yı vatana hıyanet ile suçlamaya başlamışlardır. M. Reşit Paşa'nın sabrını zorlayan bu durum, Ali Galip ve odadakileri *"Efendi, daha bir kelime söylerseniz sizi kapı dışarı ederim"* (Yularkıran, 1939: 46, 47) diyerek kovması ile sona ermiştir. Konuşulanlardan oldukça etkilenen ve üzülen M. Reşit Paşa'nın mantığında M. Kemal Paşa ve Ali Galip'in izlediği yol ve üslup daha iyi netlik kazanacak, görüşmelerden M. Kemal Paşa'nın Sivas temsilcisi gibi çalışan İbrahim ve Rasim Beyleri haberdar edecektir.

Vali M. Reşit Paşa'dan umdukları desteği alamayan Ali Galip ve Halit Bey'in, zararlı faaliyetleri bu kadarla kalmamış, adeta intikam almak maksadıyla harekete geçmişlerdir. Valilik makamından ayrıldıktan sonra, Sivas'ın en işlek caddelerindeki duvarlara, M. Kemal'in *"hain, asi, muzır bir adam"* olduğunu *"görevinden*

azledildiğini ve yakalanmasının an meselesi olduğu”nu belirten ilanlar yapıştırarak, Sivas halkının O’na karşı tavır almasını sağlamaya çalışmışlardır. M. Reşit Paşa bu olayı, mahalli eşraf namına kendisini ziyarete gelen Çerkez Emir Paşa’dan öğrenmiş, hemen polise haber vererek ilanları aratmışsa da, bulduramamıştır. Çünkü ilanlar belki asanlar tarafından veya Sivas’ın duyarlı halkı tarafından, aynı hızla kaldırılmıştır (Yularkıran, 1939: 48, 49). Olaydan sorumlu tuttuğu Halit Bey’i kanun çerçevesinde cezalandırmak isteği duyan M. Reşit Paşa, böyle bir girişimin İstanbul’daki Hürriyet ve İtilafçılar tarafından büyük tepki toplayacağını düşünerek çekinmiş, kendi durumu riske atmak istememiştir.

Emir Paşa ve arkadaşları Valiyi 24 Haziran’da yani ilan yapıştırma olayının gerçekleştiği gün ziyaret etmişlerdi. Ertesi gün 25 Haziran’da ise, Dr. İbrahim Talî Bey olaylar hakkında bilgi edinmek ve M. Kemal Paşa’ya haber vermek için M. Reşit Paşa’yla makamında görüşerek, M. Kemal Paşa’nın azledildiği doğru ise bunun öncelikle Kolordu’ya bildirilmesi gereken bir mevzu olduğunu, oysa Kolordu’ya böyle bir haber gönderilmediğini hatırlatmıştır. M. Reşit Paşa, Servet-i Fünûn edebiyatını izlediğinden, bir dönem İkdâm gazetesinde Paris temsilcisi olarak uydurma haberler yazdığına inandığı Ali Kemal’in, bu konuda da aynı şeyi yapmış olabileceğini düşünmüştür (Yularkıran, 1939: 52, 53). İbrahim Talî Bey ile görüşmesinin ardından, yeni bir iç sıkıntısı yaşayan M. Reşit Paşa, Talî Bey ve arkadaşları gibi düşünmesine rağmen, bunu açıklamaktan çekinmiş, aynı zamanda Nazır Ali Kemal’in emirlerine de karşı koymaya cesaret edememiştir. İlan asma meselesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiren M. Reşit Paşa’nın ılımlı tutumunu hisseden İbrahim Talî Bey, makamdan hoşnut ayrılmış ve Amasya’da bulunan M. Kemal Paşa’yı bu durumlardan haberdar eden bir telgraf göndermiştir (Erdaha, 1975: 81; Bayar, 1972: 2613).

M. Reşit Paşa, o günlerde M. Kemal Paşa’nın Sivas’a geleceğine dair duyumlar almış bulunuyordu. Millî harekete karşı tamamen teslimiyetçi bir tutum sergilemekten görevi gereği çekinerek, kendi durumunu da sağlama almak düşüncesiyle 26 Haziran’da Dâhiliye Nezareti’ne bir telgraf göndermeyi gerekli görmüştür. M. Kemal Paşa’nın azli bildirildiğinden beri kendisiyle haberleşmediğini ancak Amasya’da bulunan ve hala Ordu Müfettişi imzasını kullanarak tebligatta bulunan M. Kemal’in, Sivas’a doğru yola çıktığını öğrendiğini, eğer azlinden vazgeçilmiş ise bir yanlışığa neden olmadan önce

resmen belirtilmesini istemiştir (BMKA, 2003 B: 19). Bu telgraftan Paşa'nın anılarında söz edilmemektedir. Vali M. Reşit Paşa, M. Kemal'in Sivas'a geliş haberini muhtemelen İbrahim Talî Bey'den öğrenmiştir. Onunla yaptığı konuşmada kafasında beliren soruya kesin bir cevap aradığı anlaşılmaktadır. Nezaret bu telgrafa karşılık gönderdiğinde, M. Kemal Paşa Sivas'ı çoktan terk etmiş olacaktır¹.

2. 2. 2. 2. M. Kemal Paşa'nın Kongre Öncesinde Ali Galip Olayına Müdahalesi

M. Kemal Paşa, Sivas'ta aleyhinde baş gösteren durumu, Dr. İbrahim Talî Bey'in 25 Haziran'da Amasya'ya gönderdiği telgrafla öğrenmiş, bir an önce Amasya'dan ayrılarak Erzurum güzergahındaki Sivas'a gitmesi gerektiğini arkadaşlarına anlatmış², 25/26 Haziran gecesi yaveri Cevat Abbas Bey'i çağırarak, sabah erken saatte Amasya'dan Tokat'a hareket edileceğinden hazırlık yapmalarını istemişti. Ayrıca güvenlik açısından bu yolculuğun gizli tutulmasını ve her türlü tehlike için 5. Fırka'dan kuvvetli bir piyade birliği kurularak, Tokat üzerinden Sivas'a gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. 26 Haziran'da Amasya'dan Tokat'a gelen M. Kemal Paşa, gelir gelmez telgrafhanenin kontrol altına alınmasını ve heyetin Tokat'a geldiğinin hiçbir yere haber verilmemesini emretmiştir (Atatürk, 2005: 28; Aydemir, 1983: 44, 45). 26/27 Haziran gecesini Askerlik Dairesi'nde konaklayarak geçiren M. Kemal Paşa, kendisini ziyarete gelen Tokatlılarla Millî konular hakkında görüşmüş, burada bir gece kaldıktan sonra, 27 Haziran sabahı Sivas'a hareket etmiştir (Bayar, 1972: 2603; Tansel, 1973: 24). Tokat'tan ayrılmadan önce, Sivas'a ulaşacağı saatte (altı saat sonra) gönderilmek üzere Vali M. Reşit Paşa'ya gelişini haber veren bir telgraf bırakmıştır (Atatürk, 2005: 28; Yularkıran, 1939: 55).

¹ Hükümetin genelgesi sonrasında, ilk olarak Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa istifa etti. Daha sonra yani 26 Haziran'daki Bakanlar Kurulu toplantısında, sert yönetiminden dolayı bazı Bakanlardan tepkiler alan Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, aynı gün istifa ederek görevden çekilmek zorunda kalmıştır (Sonyel, 1995: 89; Aydoğan, 2003: 113). Reşit Paşa'nın gönderdiği telgrafa, Nezarete vekâlet eden Adliye Nazırı Hoca Vasfi Efendi; "*Hükümetçe azledilen ve asi tanınan M. Kemal Paşa hemen tutuklanmalı ve zaman geçirmeden İstanbul'a gönderilmeli*" şeklinde bir cevap yazmış ancak telgraf memurlarının kabinedeki diğer nazırlara haber vermesi üzerine bu telgrafa el konularak gönderilmesi engellenmiştir (Tansel, 1973: 24). 29 Haziran'da Harbiye Nazırlığı'na Ali Ferit Paşa, Ali Kemal'in yerine ise Ethem Bey vekil olarak atandı (Sarhan, 1993: 352, 353). Yeni Nazır vekili, Reşit Paşa'ya daha yumuşak olan; "*M. Kemal Paşa'yı suret-i kat'iyyede ma'zul saymanızı tebliğ eylerim*" cevabını vermiştir (BMKA, 2003 V: 19). Bu durumda Reşit Paşa, herhangi bir azledilmiş askeri karşılar gibi hareket edebilecekti.

² M. Kemal Paşa, bir gün önce, 24 Haziran'da K. Karabekir ile görüşmüş, Erzurum'a gelmek için ayın 25'inde Amasya'dan otomobille Sivas'a hareket edeceğini ancak Erzincan'dan sonraki yol için yeterli benzinin bulunmadığını, bunun temin edilmesini istemişti. Karabekir Paşa da, Erzincan'a yeterli benzinin gönderilmesini sağlamıştı (Arsan, 1991 V: 35; Karabekir, 1993: 90).

Bu sırada Sivas'ta da hareketli günler yaşanmaktadır. Haziran'ın 26'sında, akşam geç saatte, Ali Kemal'in görevinden çekildiğini öğrenen M. Reşit Paşa epeyce şaşırmış ve büyük bir olasılıkla sevinmişti. Ancak, Hürriyet ve İtilafın bel kemiği sayılan Ali Kemal'in istifası, daha çok Sivas'ta Hürriyet ve İtilafçılar arasında, özellikle de Halit Bey ve hala vilayette bulunan Elazığ Valisi Ali Galip cephesinde üzüntü yaratmıştır. Haberi inanılması güç olarak gören Ali Galip ve Halit Bey, 27 Haziran sabahı, M. Reşit Paşa'nın yanına gelerek, Ali Kemal üzerine konuştuktan sonra sözü aynı konuya getirmişler, "*M. Kemal Paşa'nın tevkifi meselesinin evvelce vacip ise şimdi farz olduğunu*" ima eden sözler sarf etmişlerdir (Yularkıran, 1939: 53, 54; Aşkun, 1963: 35). M. Reşit Paşa, bu iki hemfikir insana, M. Kemal'i tutuklama yetkisinin olmadığını izah etmeye çabalamışsa da sesler yükselmiş, tartışmanın en son raddesine gelindiği bir sırada, Posta ve Telgraf Müdürü odaya girerek, Vali M. Reşit Paşa'ya Tokat'tan çekilen şu telgrafi uzatmıştır: "*Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne, Şimdi Tokat'tan Sivas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve zât-ı devletleriyle teşerrüf imkanının takarrüb ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette mütehassıs bulunduğumu arz ederim. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal*" (ABE, 2000: 132; Yularkıran, 1939: 55).

Telgrafi heyecan içinde birkaç kez okuduktan sonra Ali Galip'e veren M. Reşit Paşa, "*Buyurun, okuyun sonra da kalkın tertibat alın, Üçüncü Ordu Müfettişi'ni yakalayın*" diyerek, bir bakıma Ali Galip ve Halit Bey'in günlerdir kendisine dayattıkları tevkif meselesinin ne derece uygulanabilir bir şey olduğunu göstermek istemiştir. Ali Galip şaşkın ve mahcup bir halde telgrafi okurken, M. Reşit Paşa'nın dikkatinden kaçan bir ayrıntıyı fark etmiş, "*Geliyor değil, geliyor değil gelmiş. Sivas'a hemen hemen girmiş. Çünkü telgrafın keşide saatinin üstünden altı saat geçmiş!*" diyerek odadakileri uyarmıştır. Bu konuda bir hazırlığı olmadığından telaşa kapılan M. Reşit Paşa, M. Kemal Paşa'yı karşılamaya gideceğini, isterlerse kuvvet toplayıp O'nu yakalayabileceklerini iğneleyici bir şekilde Ali Galip ve Hamit Bey'e söylemeyi de ihmal etmemiştir. Bunun üzerine, birkaç dakika önce M. Kemal Paşa'yı yakalatma konusunda kesin kararlı gözüken Vali Ali Galip, korkunun da etkisi ile geri adım atmış; "*Onunla Harput'ta (Elazığ) karşılaşılsaydık dediğimi mutlak yapardım, lakin burada mesuliyet size aittir*" (Yularkıran, 1939: 53–55) diyebilmiştir. Böylece M.

Kemal Paşa'yı karşılamak için bir engel kalmadığını gören M. Reşit Paşa karşılama töreni yapılması için hemen harekete geçmiştir.

Bilindiği gibi 1919 yılı içinde, M. Kemal Paşa, Sivas'a kongre öncesinde ve sırasında olmak üzere iki defa gelmiştir. Sivas'ı bu ilk ziyareti ani olduğundan, Vali M. Reşit Paşa hazırlıksızdır, öncelikle durumu Rasim ve İbrahim Bey'lere anlatarak, halka haber verilmesini ve gerekli organizein yapılmasını istemiştir. Ancak, büyük bir karşılama töreni için yeterli zaman olmadığını anladığından, en azından Sivas'a girişini geciktirmek amacıyla, Paşa'yı şehrin, otomobille on beş dakika yakınında bulunan Numune Çiftliği'nde karşılayıp bir süre misafir etmesi için Dr. İbrahim Talî Bey'i görevlendirmiştir. Kendisi de bu sırada şehrin içinde ufak çaplı hazırlıklar yaptırdıktan sonra, Paşa'yla Numune Çiftliğinde buluşmak için otomobille yola çıkacaktır (Yularkıran, 1939: 57, 58). İçten içe hayranlık duyduğu M. Kemal Paşa ile nihayet tanışacağı için çok heyecanlıdır¹.

M. Kemal Paşa ve beraberindekileri Numune Çiftliği'nde karşılayan İbrahim Talî Bey, Paşa'yı orada bir müddet oyalamak istemiş ise de, hakkında her hangi bir olumsuz girişim olabileceğini düşünen Paşa, İbrahim Bey'in teklifini reddederek hemen Sivas'a hareket etmek istediğini belirtmiştir. Bu sırada Vali M. Reşit Paşa da Çiftliğe ulaşmış, otomobilinden inerek M. Kemal Paşa'yı "*Hoş geldiniz!*" diyerek selamlamıştır (Atatürk, 2005: 29; Erdaha, 1975: 82, 83). Sivas'ta hazırlıkların yetişmesi için M. Kemal Paşa'yı en az bir saat oyalamayı planlayan Vali, bir kahve ikramında bulunmak istediğini tekrarladığında, Paşa bu teklifi net bir şekilde reddetmiştir. Hatta İstanbul Hükümeti ile yaptığı yazışmalardan haberdar olduğu ve hakkında şüpheler taşıdığı Vali'yi kendi otomobiliyle yolculuk etmesi için yanına almayı tedbir açısından gerekli görmüştür. Bu isteği önce rahatsızlık vermemek için kabul etmeyen M. Reşit Paşa, daha sonra büyük bir heyecan ve mutlulukla Paşa'nın otomobiline binmiş, Sivas'a doğru yola çıkmıştır² (Aşkun, 1963: 38, 39; Yularkıran, 1939: 58, 59). Çok geçmeden

¹ İlk yüzleşmenin kendisinde yarattığı ruh halini şu şekilde anlatır: "*İçimde-garip bir seziş olabilir, fakat- hem helecan hem heyecan vardı. Helecan dediğim yürek çarpıntısı bütün Anadolu'yu kendi etrafında toplamak istidadını, kabiliyetini ve kudretini hissettiren M. Kemal Paşa'yı şanına layık bir surette karşılayamamak endişesinden doğuyordu. Heyecan dediğim halet ise, bana bir başka alem gibi görünen o mühim zât ile yüzleşmek üzere bulunmamdan ileri geliyordu*" (Yularkıran, 1939: 58).

² Yolculuk sırasındaki atmosferi Reşit Paşa'dan öğrenmekteyiz: "*Sesi o kadar hâkimdi ki, ihtiyarsız boyun kırdım. Ve iradesiz, izinde yürüyüp otomobiline bindim. Bir neferle bir kumandan vaziyetindeydik. Kendim ile onun arasında o kadar büyük bir mesafe görüyordum. Tabî sürur ve gurur*

bunun olası tehlikelerden emin olmak için alınan bir tedbir olduğunu anlayan M. Reşit Paşa, derin bir üzüntü yaşamıştır. M. Kemal Paşa, konuşma sırasında “*İnşallah yolculuğunuz iyi geçti?*” diye soran Vali’ye, “*Sen onu bunu bırak ta, Sivas’ta yapılan hazırlıkları anlat: Beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın?*” şeklinde sitemli bir soruyla karşılık vermiştir. “*Aman Paşam, bu nasıl söz?*” deyip susan mahcup ve üzgün M. Reşit Paşa’ya, Ali Galip meselesi yüzünden duyduğu tereddütlerini anlatarak, her hangi bir pusuya karşı bu tedbiri aldığını izah etmiş olan M. Kemal, teselli amacıyla da “*İhtiyat iyi şeydir. Size de tavsiye ederim ve bu macerayı unutmamanızı isterim!*” diyerek, Vali M. Reşit Paşa’yı biraz olsun rahatlatmıştır (Yularkıran, 1939: 60; Atatürk, 2005: 29).

Kısa süren yolculuktan sonra, şehre ulaşan M. Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, yol boyunca halkın sevinçli tezahüratları ve tören düzeni almış askeri birliklerin gösterileri eşliğinde geldikleri Sivas’ta, Üçüncü Kolordu Komutanlığı binasının önünde arabalardan inerek, kalabalığı selamlamışlardır¹. M. Kemal Paşa Sivas’a geldikten sonra ilk iş olarak, Ali Galip meselesini halletmek üzere harekete geçmiştir. Derhal emir vererek, Ali Galip ve yardımcılarını huzuruna getirten Paşa, Sivas’ta yürüttüğü zararlı faaliyetlerinden dolayı şiddetle eleştirdiği Elazığ Valisine, aynı zamanda millî hareketin amacı hakkında bilgi verecek uzun bir konuşma yapmıştır. Daha da sert bir üslupla; “*...Türk askeri ise mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz?...Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz?*” diye sorarak fena halde azarlamıştır. Ali Galip ve arkadaşları oldukça zor durumda kalmışlar, ne söyleyeceklerini beklemeyen Paşa tarafından kibarca kovulmuşlardır (Yularkıran, 1939: 61; Kinross, 1994: 211, 212). Ancak aynı gece, çok önemli ve gizli bir mevzuda M. Kemal Paşa ile görüşmek istediğini belirten Ali Galip, Paşa’ya asıl gayesinin O’na hizmet etmek olduğunu söylemiş, kendisini affettirmek için elinden geleni yapmış ve başarılı olmuştur (Erdaha, 1975: 83, 84; Atatürk, 2005: 30). Elazığ’a hareket etmesine izin verdiği Vali hakkında tereddütleri olan M. Kemal Paşa, daha sonraki günlerde de onu yakından

indeydim de. Paşa’nın beni ısrarla yanına davet etmesinden iftihar duyuyordum. Fakat bu sevinç çok sürmedi ve Paşa’nın iltifat için değil ağır bir şüphenin hal’i için beni otomobiline aldığı çabucak meydana çıktı” (Yularkıran, 1939: 59).

¹ “*Bu manzara, Sivas’ın değerli halkının ve Sivas’ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi ile dolu olduğunu gösteren canlı bir tanık idi*” (Atatürk, 2005: 29).

takip etmeyi ihmal etmemiştir. Ali Galip'in, fikrini değiştirmemiş, sadece biraz ertelemiş olduğu zaman içinde ortaya çıkacaktır.

Ali Galip'in ayrılmasından sonra, Kolordu binasında toplanan M. Kemal Paşa, Rauf, Refet, İbrahim Süreyya (Yiğit) Beyler ve bazı subaylar son gelişmeler hakkında sabaha kadar süren değerlendirmeler yapmışlardır. Vali M. Reşit Paşa'nın da bulunduğu bu toplantıda, memleketin durumu, güdülen amaç ve yapılacak işler hakkında açıklamalarda bulunan M. Kemal Paşa, Sivas'taki teşkilatlanmanın önemini belirtmiş, kongreye katılacak temsilcilerin hemen seçilerek Erzurum'a gönderilmesi talimatını vermiştir (Aşkun; 1963: 41–43; Bayar, 1972: 2619, 2620).

2. 2. 3. Erzurum Kongresi Günlerinde M. Kemal Paşa-M. Reşit Paşa-İstanbul İlişkileri

2. 2. 3. 1. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Geçişi ve İstifası

M. Kemal Paşa ve heyeti, hiç uyumadan geçen gecenin ardından 28 Haziran'da bir bayram sabahı Erzurum'a doğru yola çıkmışlar, akabinde Ali Galip de Elazığ'a gitmek üzere Sivas'ı terk etmiştir (Erdaha; 1975: 84, 119). Böylece, Sivas'ta günlerdir yaşanan yoğunluk bir süreliğine sona ermiştir. M. Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, uzun ve sıkıntılı geçen yolculuktan sonra, 2 Temmuzda Erzincan'a, 3 Temmuzda Erzurum'a ulaşmıştır (Sarıhan, 1993: 351). Heyet, Erzurum'da bulunan Münir (Akaya) Bey, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Hoca Raif Efendi ve XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in yanında pek çok Erzurumlunun katıldığı özel bir törenle Ilıca mevkiinde karşılanmıştır. M. Kemal Paşa, halkın yakın ilgisi ile şehre gelmiş, ilk gününü dinlenerek geçirmiştir (Aydoğan, 2000: 135–137).

M. Kemal Paşa Erzurum'a geldiği günün ertesinde, Padişah'ın tahta çıkışının birinci yıl dönümü dolayısıyla Erzurum'da düzenlenen kutlama programına katılmış, kutlama telgrafını ise Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari imzasıyla Sivas'a da göndermiştir (Arsan, 1991 V: 42; Kırzioğlu, 1993: 188). O günlerde Erzurum'daki gelişmeleri merakla takip etmeye çalışan M. Reşit Paşa, hükümetçe görevden alındığı duyurulan M. Kemal'in hala eski unvanını kullanmasına şaşırmış, memur zihniyeti baskın geldiğinden tedbiri

elden bırakmayarak cevaben yazdığı tebrik telinde¹, müfettiş sıfatını kullanmamış, ayrıca resmi değil özel olarak gönderdiği telgrafın ücretini de ödemiştir (Yularkıran, 1939: 66). Zira M. Reşit Paşa henüz hangi tarafın tam olarak doğru beyanda bulunduğundan emin değildir.

M. Kemal Paşa, azli ile ilgili yazıyı Sivas'a geldiği zaman görmüş fakat azline dair bir Padişah İradesi mevcut olmadığından dikkate almamış, zira Damat Ferit Paşa Paris Barış Konferansında bulunduğundan karar Babıâli'ye gönderilememiş, dolayısıyla resmen onaylanmamıştır (Tansel, 1973: 20). Bu nedenle, M. Kemal Paşa hiçbir şey olmamış gibi görevine devam etmiştir. Aynı günlerde Hükümet bazı bakanlarda değişiklik yapmış, Harbiye Nazırlığı'na tayin edilen Ali Ferit Paşa İngilizlerin isteği üzerine, Paşa'yı 30 Haziran'da tekrar geri çağırarak, hava değişimi izni almasını bizzat padişahın istediğini belirtmiştir (Çevik, 2002: 200; Türkmen, 2002: 124, 125). Ancak başladığı işten ayrılmayı düşünmeyen M. Kemal Paşa'ya, 5 Temmuz günü², Erzurum'da bulunan Harbiye Nazırı, İstanbul'a gelmesinin zorunlu olduğunu, şeref ve haysiyetinin korunacağını, İtilaf Devletleri temsilcilerinin ve Padişah'ın ısrar ettiğini bildirmiştir. Paşa karşılık olarak, vatan ve millete hizmet etmekten başka gayesi olmadığını, İtilaf Devletlerinin vatanı mahvetmeyi hedefleyen teklifi karşısında, devlet adamlarının ikinci bir hıyanete vasıta olmaktansa, millet arasına fert olarak karışmasının vatanseverlikten sayılacağını ifade etmiştir (Tansel, 1973: 34, 35). Nitekim İngilizler M. Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmemeye kararlı olduğunu anlamışlar, son koz olarak 5 Temmuz'da Samsun'a asker ve silah çıkarmaya başlamışlardır. Duruma müdahale ederek, bölgede askeri tedbirlerin alınmasını ve olayın protesto edilmesini isteyen M. Kemal Paşa, 7 Temmuz'da Sadaret'i aynı konuda önlem almaya çağırmıştır (BMKA, 2003 B: 21; Türkmen, 2002: 131). Vali M. Reşit Paşa ise, aynı gün Hükümete gönderdiği telgrafla, Samsun'a asker çıkarılması

¹ “Erzurum'da M. Kemal Paşa Hazretleri'ne, tebrikat-ı aliyelerine teşekkür, devlet ve millet hakkındaki temeniyatı hamiyetperveranelerine iştirak eylerim efendim. Reşit” (Yularkıran, 1939: 66).

² Aynı gün Amasya'da yaptığı gizli görüşmenin bir benzeri olarak, arkadaşları ile görüşmüş, hakkındaki girişimlere karşı gereken her yolu deneyeceğini, yaşanacak sıkıntılara razı olmayanların şimdiden ayrılmasını belirterek onların desteğini almıştır. Vali ve kumandanlıklara gönderdiği telgraflarla, Dâhiliye Nazırı'nın kararını tanımadığını, kendi bölgesinde emri tatbik etmek isteyenlere karşı haberleşme merkezlerinin kontrol altına alınmasını emretmiştir (Çevik, 2002: 202, 203; Kansu, 1997: 37).

üzerine Kolordu Komutanının¹ bölgeye gittiğini, Erzurum'da bulunan ve azlolunduğu duyurulan M. Kemal Paşa'nın da bu konuda talimatlar verdiğini anlatarak, ne yapılması gerektiğini sormuştur (BOA. DH. KMS. D: 54-1, V: 12/3-4; BMKA, 2003 B: 21). Dâhiliye Nezareti 9 Temmuz'da verdiği cevapta; M. Kemal Paşa'nın emirlerine kesinlikle uyulmamasını ve İngilizlerin Samsun'daki olaylarının herhangi bir işgal tehlikesi arz etmediğini belirtmiştir (BOA. DH. KMS. D: 54-1 V: 12-5; BMKA, 2003 B: 21). Son çare olarak, 7-8 Temmuz gecesi, büyüyen bir tehdit olarak gördüğü ve İstanbul'a döndüremeyeceğine inanmaya başladığı M. Kemal Paşa'yı, makine başına çağıran Saray, O'nu doğrudan doğruya Padişah ile görüştürmüştür. Hava değişimi teklifinde ısrar ederek, vaatlerde bulunan Padişah'a kesin red cevabı vermesi bir aydır süregelen mücadeleye son noktayı koymuştur. Resmi görevinden azledildiğini bildiren Saray ve Harbiye Nezareti'ne karşı, 9 Temmuz'da askerlikten istifa dilekçesini² yazarak vilayete vermiştir (Atatürk, 2005: 33; HTVD, S: 1, 1952, V: 22).

2. 2. 3. 2. Mustafa Kemal Paşa-M. Reşit Paşa İlişkileri

M. Kemal'in, vilayetlere ve komutanlıklara istifasını duyuran genelge 9 Temmuz'da Sivas'a ulaşmıştır: *"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve hain emellere kurban etmemek için açılan Mücahede-i Milliye uğrunda milletçe beraber serbest çalışmaya sıfatı resmiye ve askeriyem artık mani olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı olduğum silki celili askerîye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gayei mukaddesem için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim. Mustafa Kemal"* (Arsan, 1991 V: 45; Yularkıran, 1939: 70). Aynı gün Rauf Bey de M. Reşit Paşa'ya, millî hareket tamamlanıncaya kadar, Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışmaya karar verdiğini bildiren bir yazı göndermiştir (BMKA, 2003 B: 23; Yularkıran, 1939: 70, 71). Vatani kurtarmak uğrunda rütbesini, Padişah yaverliğini ve askerliğini feda ettiğini duyuran bu telgraf M. Kemal'in çevresinde büyük üzüntü yaratmakla birlikte, askerlikten istifa etmesiyle bir ihtilalcı sıfatına

¹ Reşit Paşa'nın telgrafı üzerine durumu koz olarak kullanan İstanbul, M. Kemal Paşa'nın emriyle hareket ettiğini düşündüğü Albay Refet (Bele) Bey'i görevden almış, yerine ise Albay Selahattin Bey atanmıştır (Tansel, 1973: 37).

² 10 Temmuz'da dilekçe İstanbul'a gönderilmiştir. Konuyla ilgili İrade-i Seniyye ise bir ay sonra 9 Ağustos 1919'da yayınlanmıştır (Çevik, 2002: 204; Sarıhan, 1993: 372).

bürünen M. Kemal ve İstanbul'un emirleri arasında müşkül durumda kalmaktan dolayı M. Reşit Paşa'yı da endişelendirmiştir. Kendisi bu endişeyi "memur zihniyeti" olarak açıklamaktadır (Erdaha, 1975: 85; Yularkıran, 1939: 66). Millî davaya ruhen gönül vermiş olduğu halde, İstanbul'a rest çekmeye de cesaret edemeyen M. Reşit Paşa'nın, sorumluluk bölgesindeki inisiyatifini azami ölçülerde kullanarak, özellikle Erzurum'a geçişinden itibaren, M. Kemal Paşa ve faaliyetlerine paralel bir idare tarzı yürütmeye çalıştığı görülmektedir.

17-25 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Vilâyet Kongresinde, umumî kongrenin toplanma tarihi 10 Temmuz olarak belirlenmiş ve hazırlıklara başlanmıştır. Bilindiği gibi, M. Kemal Paşa daha Sivas'tan ayrılırken merkez vilayetten iki, kazalardan birer kişinin seçilerek kongrede Sivas'ı temsil için Erzurum'a gönderilmesini istemişti. Temkinli ve dengeli bir idare takip eden Vali M. Reşit Paşa, Hürriyet ve İtilaf'ın il başkanının bütün baskılarına rağmen, Erzurum Kongresi için delege seçilmesine, delegelerin yol paralarının halktan toplanmasına engel olmamış¹, bu işlerle meşgul olan Rasim ve İbrahim Beylere de göz yummuştur (Aşkun, 1963: 57, 58; Toraman, 2002: 170; Yularkıran, 1939: 68).

Kongre kararı alındığından beri, diğer vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile yazışmalar yapılmış, M. Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesi ile bu çalışmalar hız kazanmış, bazı vilayetlerin delegeleri Erzurum'a gelmeye başlamışlardı (Arıburnu, 1997: 38, 39). 30 Haziran'da, M. Kemal Paşa'dan Sivas III. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen telgraf; Sivas Vilâyeti livalarından seçilmiş olan azalarının bir iki gün içinde Erzurum'a ulaşmalarının beklendiğini bildiriyordu. V.Ş.M.H.M.C. Sivas şubesi ikinci başkanı Rasim Bey 1 Temmuz'da verdiği cevapta, seçilmiş olan on beş kişilik grubun 3 Temmuz günü hareket edeceklerini belirtiyor, kongre çalışmalarında başarılar diliyordu (Kırzioğlu I, 1993: 166, 167). Geciken Sivas temsilcilerinin ne zaman ulaşacaklarının Erzurum'dan birkaç defa daha sorulması üzerine, Sivas Şubesi, 9 Temmuz'da verdiği cevapta, Sivas merkezden seçilen Evkaf Başkâtibi Yusuf Ziya (Başara) ile Lise Müdürü Fazlullah (Moral) Beylerin Erzurum'a hareket ettiklerini

¹ Delegenin Erzurum'a gönderilmesi için gayri resmi olarak para toplanmasına göz yuman Reşit Paşa, kaldı ki resmi olsa dahi böyle bir harcama yapamayacaktır. Zira aynı günlerde, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraflarla Vilâyet bütçesi için gönderileceği söylenen iki milyon kuruşun acilen havalesini istiyor, defalarca yaptığı çağrılara karşılık bunun imkân dışı olduğu söyleniyordu (BOA. DH. UMVM. D: 39 G: 32).

haber vermiştir (Kırzioğlu I, 1993: 175). Ancak tüm delegelerin zamanında ulaşamamış olmaları nedeniyle, M. Kemal Paşa'nın istifasından sonra başkan seçildiği heyet-i fa'ale, ilk toplantısını 10 Temmuz'da düzenleyerek, kongrenin Meşrutiyet'in ilan günü olan 23 Temmuz'da açılmasına karar vermiştir (Selvi, 2000: 103).

9–23 Temmuz arasındaki iki haftalık süre, Erzurum ve M. Kemal Paşa için bir hazırlık ve temas dönemi olmuştur. Kongre hazırlıklarının yanı sıra, toplanacak kongrenin doğunun akıbetini felakete götüreceğini düşünen, Erzurum'da görevli İngiliz Subayı Yarbay Rawlinson'un kongreyi engelleme teşebbüsüne karşı gerekli güvenlik önlemlerini de aldırması (Kansu, 1997: 46, 47; Karabekir, 1993: 111). Milletin bir ferdi olarak çalışmaya başladığı günlerde M. Kemal Paşa'yı hatırı sayılır derecede güven verici bulan Vali M. Reşit Paşa, , bu faaliyetlerini Hükümetten bir süre gizli tutarak O'na en büyük desteği vermeye çalışacaktır.

2. 2. 3. 3. M. Reşit Paşa-İstanbul İlişkileri

Bir tarafta bu gelişmeler yaşanırken, M. Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden endişeye kapılan Hükümet, Sivas Valiliği üzerinden, bu konuda soruşturma yapmayı da ihmal etmemiştir. 7 Temmuz günü Dâhiliye Nazır vekili İbrahim Bey, Vali M. Reşit Paşa'ya; Sivas'ta bir millî meclis teşkil edileceği ve her tarafa davetiyeler gönderildiği yönünde duyurular aldığından, haberin doğruluk derecesini sormuştur (BOA. DH. ŞFR. D: 101 B: 19–18; TİTE A K: 19 G: 48; Yularkıran, 1939: 67). Hâlbuki daha önce Amasya Genelgesi'yle duyurulan, Sivas'ta kongre toplanacağı hakkındaki karardan Dâhiliye Nezareti'nin bihaber olması çok komik ve zor bir ihtimaldir (Şahin, 2005: 197). M. Reşit Paşa temkinli davranarak ertesi gün gönderdiği cevapta; Sivas'ta şimdilik millî meclis kurulması hakkında herhangi bir teşebbüs bulunmadığını, sadece Erzurum'da toplanacak kongre için V.Ş.M.H.M.C. Şark şubelerinin hepsinden olduğu gibi, Sivas'tan da iki temsilcinin seçilip gönderilmekte olduğunu, orada yapılacak görüşmede gerekli görülür ise Sivas'ta da bir toplantının yapılabileceğini belirtiyordu. Ayrıca, Sivas'ta başka bir çağrı veya teşebbüs olduğu düşünülüyorsa, bu konunun haber alınan merciden sorulmasını nasihat ediyordu (TİTE A K: 19 G: 48; Yularkıran, 1939: 68). Bu cevaptan da anlaşıldığı gibi, Sivas'ta toplanacak kongre hakkında bilgisi yokmuş gibi davranarak, İstanbul'u M. Kemal Paşa lehine oyalamak gayretinde olan

M. Reşit Paşa, gelişmelerin kanun dairesinde yürütüldüğünü belirtmiş, kendi konumunu da tehlikeye atmadan millî hareketi koruyucu bir tavır sergilemiştir.

19 Temmuz'da Dâhiliye Nazır Vekili, Sivas, Bitlis, Van, Erzurum Vilâyetlerine “*Silk-i askerîden müstafî sabık Paşa Mustafa Kemal Bey yahut Efendi elyevm nerededir? Ne ile meşguldür? Ne tavır ve meslek takip etmektedir? Serian işarı*” (BMKA, 2003 B: 24; Şahin, 2005: 198) şeklinde bir yazı göndererek, Anadolu'da olup bitenleri öğrenmek istiyordu. Hükümetin M. Kemal'e “Paşa” yerine “Bey” olarak hitap etmesi Vali M. Reşit Paşa'nın dikkatinden kaçmadığı için, kendisi de aynı ifadeyi kullanmıştır. Ertesi gün verdiği cevapta, M. Kemal ve beraberindekilerin, bayramın birinci günü otomobille Sivas'tan ayrılarak Erzurum'a gittiklerini, şu sırada nerede ve ne işle meşgul olduklarını bilmediğinden başka yerlerden sorulmasını ifade etmiştir (BMKA, 2003 B: 24). Bu cevap M. Reşit Paşa'nın M. Kemal safında yerini almaya başladığını belli etmektedir. Zira bilgisi olduğu halde İstanbul'a açıklama yapmamayı tercih etmesinin başka bir nedeni olması beklenemez.

Bir başka gelişme de, barış görüşmeleri için gittiği Paris'ten 15 Temmuz'da İstanbul'a eli boş dönen ve İngilizlere yakınlığı ile tanınan Damat Ferit Paşa'nın 21 Temmuz'da üçüncü defa yeni hükümetini kurması olmuştur. Anadolu'daki duruma el koymak için Harbiye Nezaretine Mustafa Nazım Paşa, Dâhiliye Nazırlığı'na da Adil Bey'i atamıştır (Sarıhan, 1993: 390; Sonyel I, 1995: 108). Göreve başlar başlamaz harekete geçen Nazır Adil Bey, 21 Temmuz'da Bursa, Ankara, Sivas ve Karasi Mutasarrıflıklarına gönderdiği yazıda; Rauf Bey'in Sivas'taki bazı şahıslarla görüşerek, M. Kemal ve arkadaşları adına propaganda yaptığını öğrendiğini, bu gibi faaliyetler vatanın selametini tehdit edeceği için gerekli kişilerin ikaz edilerek etkili tedbirler alınmasını istemiştir (TİTE A K: 19 G: 48; BMKA, 2003 B: 23). Nazırın soruları M. Reşit Paşa'yı hayrete düşürmüştü. Çünkü Haziran ayı başında Amasya'ya gelerek M. Kemal Paşa'ya katıldığını tüm yurda duyuran bu şahsın izini kaybeden devletin, O'nu vilayetlerden sorması gülünç bir durumdu. Vali M. Reşit Paşa Nazır'a ertesi gün gönderdiği cevap telgrafında gerekli açıklamaları yapmıştır. Rauf Bey'in M. Kemal Paşa ile beraber 25 gün önce Sivas'a geldiğini, nedenini bilmediği gibi yine onunla birlikte Erzurum'a geçtiğini söylemiş, Sivas'ta iken çok iyi karşılandıklarını ve herhangi bir kışkırtmada bulunmadıklarını söylemiştir. Ayrıca, Sivaslıların hükümete karşı ters bir davranışta

bulunmalarına ihtimal vermediğini belirterek, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'in gidişinden sonra ne gibi teşebbüslerde bulundukları haklarında bilgi sahibi olmadığını arz etmiştir (TİTE A K: 19 G: 48 lef: 1; Yularkıran, 1939: 73, 74). İstanbul'un tavrı oldukça ilgi çekiciydi. Zira Erzurum'daki kongreden bihaber olması imkânsız gözükken hükümetin bu yazıyı göndermekteki amacı, Sivas'ta toplanacak kongreden endişe duyarak, valisini uyarmaktan başka ne olabilirdi? Bu garip durum M. Reşit Paşa'nın da dikkatinden kaçmamıştı¹.

İstanbul, verdiği açıklayıcı cevaba rağmen kongrenin açıldığı günlerde de, M. Kemal Paşa ve zararlı bulduğu faaliyetlerine engel olmak amacıyla, başta M. Reşit Paşa olmak üzere, bahsi geçen bölgelerin idarecileri sorgulamaktan vazgeçmemiştir. 25 Temmuz'da Sivas Valiliği'ne Dâhiliye Nazırı Adil imzasıyla gelen yazı, Sivas'tan bir ay önce ayrılmış olan ve o sırada Erzurum'daki kongreyi ilan etmiş olan M. Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkındaki gelişmeleri irdeliyordu. Ayrıca şu hususları içeriyordu: M. Kemal ve Rauf Bey'in teşebbüsleri ne fikre ve amaca dayanırsa dayansın, memleketin aleyhinde, zararlı ve anarşistçe hareketlerdir. Dâhili ve harici pek çok sorunla uğraşılan böyle bir zamanda, herkes istediğini yapacak olursa bu faaliyetler vatani felakete sürükler. Memleket işleri her yerde hükümet tarafından yerine getirilmekle birlikte, hiçbir memlekette vazifeli olmayanlar devlet işine müdahale ettirilmez. Bu nedenle her kim olursa olsun, yetkisi olmayanların devlet işlerine karışmasına müsaade edilmemesi, aksini yapanların tutuklanarak kanuna teslim edilmeleri gerekir. Bu kişilerin, halk üzerinde yapacakları olumsuz etkiye karşı, hükümetin yanında yer almalarının kendi menfaatlerine olduğu hatırlatılarak, kesin ve şiddetli bir şekilde önlemler alınmalıdır (TİTE A K: 19 G: 48 lef: 2; Şahin, 2005: 199, 200; Yularkıran, 1939: 74, 75). Nazır Adil Bey'in yazısı M. Reşit Paşa'yı oldukça kızdırmıştı. *“Ben Rauf Bey burada yoktur, M. Kemal Paşa ile Erzurum'a gitmiştir diyorum. Bu ham armut bana, ‘onları söyletme tut!’ diyor”* (Yularkıran, 1939: 75; Erdaha, 1975: 86) ifadeleriyle eleştirdiği Hükümetin, bilgisizliğini ve kendi vazifesini bir valiye yüklemesini kabullenemiyordu. Bu nedenle Nazır'a cevap vermemeyi seçti. Ancak, iki gün sonra Adil Bey, M. Reşit Paşa'ya son tebligatı üzerine vilayetçe ne gibi tedbirler alındığını sormuş ve genel durumun kendisine bildirilmesini, ayrıca bundan

¹ Reşit Paşa hatıralarında, *“Dâhiliye Nazırı, benim – hiç o değildin görünerek – millî cereyanlara taraftar olduğumu ve bu cereyanları ‘Hükümetin rızası dâhilinde’ göstermeye de çalıştığımı sezmiş olacak...”* diyor ve kendisine gelecek cevabı bu nedene bağlıyordu (Yularkıran, 1939: 74).

sonra böyle önemli işler hakkındaki cevapların geciktirilmeden günü gününe verilmesini istemiştir (BOA. DH. KMS. D: 53–2 V: 57 lef: 1; TİTE A K: 19 G: 48 lef: 2; Yularkıran, 1939: 76). Vali M. Reşit Paşa sabrını taşıran yazıya aynı gün oldukça net bir cevap vererek özetle; Vilâyet çevresinde, Hükümet işlerine ve kurallarına karşı M. Kemal ve Rauf Bey tarafından herhangi bir teşebbüs veya müracaat olmadığını, memleketin düzenine ve kanunlara aykırı bir harekete kesinlikle meydan verilmemesi için gerekli mercilerin ihtar edildiğini belirtmiştir. Ayrıca; şükür ki vilayette, telgraflarla arz edilen sıradan eşkıya olaylarından başka, endişe ve merak uyandıracak bir olağanüstü halin bulunmadığını ifade ediyordu (TİTE A K: 19 G: 48 lef: 3; Yularkıran, 1939: 76). Ancak Adil Bey, 27 Temmuz’da bütün vilayetlere ve mutasarrıflıklara, yukarıda değindiğimiz konuları içine alan uzun bir beyanname yayınlarak, M. Kemal ve Rauf Bey’e karşı şiddetli tedbirler alınmasını duyuruyordu (TİTE A K: 19 G: 48 lef: 3; BMKA, 2003 B: 26). M. Reşit Paşa, ertesi gün aynı cevapları tekrar etmekten sıkılmışçasına, Nazır Adil’e; Erzurum’daki millî kongrenin mahiyeti hakkında bilgi veren 8 Temmuz’da göndermiş olduğu telgrafı yeniden okumasını tavsiye etmiş, asıl mahiyetinin ise kongre bitiminde yayınlanacak beyannameden anlaşılabileceğini söylemiştir. Ayrıca, başka bir kongre toplamak girişimi vaki olmuş ise, Sivas halkının iştirak etmemiş olduğunu bildirmiştir (TİTE A K: 19, G: 48 lef: 4; BOA. DH. KMS. D: 53–2 V: 57 lef: 5).

Günlerdir devam eden yazışmalar, hükümetin M. Kemal Paşa hakkındaki endişelerini iyice çoğaltmış, başlattığı savaşı iyice şiddetlendirmişti. Erzurum’dan sonra sıranın Sivas’a geleceğini bilen İstanbul, artık son noktayı koymak için harekete geçti. 29 Temmuz’da Meclis-i Vükela kararı ile M. Kemal Paşa ve Rauf Bey’in derdesti kesinleşti ve mülki, askeri makamlara duyuruldu. Hükümetin tebligatına karşı gelen M. Kemal ve Rauf Bey’in imzaladıkları genelge ile muhalif hareketlerine devam ettikleri için yakalanarak İstanbul’a gönderilmeleri emri verildi (BMKA, 2003 B: 29; Yularkıran, 1939: 76, 77). Sivas’a ise bu yazıya ek olarak 30 Temmuz tarihli; “*M. Kemal ve Rauf Beylerin orada bulundukları halde hemen derdest edilerek mahfuzen Dersaadete sevkleri lüzumu...*” belirtiliyordu (BOA. DH. ŞFR. D: 101 B: 74; TİTE A K: 19 G: 48 lef: 4 Yularkıran, 1939: 77). Ertesi gün; “*Evelce de arz olunduğu üzere, mümaileyha mukaddema Erzurum’a giderek bir daha bu taraflara avdet etmemiştir efendim...*” (TİTE A K: 19 G: 48 lef: 4) demekle yetinen M. Reşit Paşa, M. Kemal

Paşa'nın millî heyecana dayanan kuvvetine karşı, ard arda yazılarla şaşkınlık belirtileri gösteren İstanbul'un yaklaşan Sivas Kongresi öncesinde, aczini açıkça seziyordu. M. Kemal Paşa gibi şöhret sahibi, üstelik halk tarafından büyük sevgi kazanmış bir askeri, İstanbul'un dar görüşü ve mevki endişesiyle vermiş olduğu karara uyarak tevkif etmeyi, zır delilik olarak tabir ediyordu (Yularkıran, 1939: 79). Bu yazışmalar devam ederken, Erzurum'da kongre çalışmaları tamamlanmak üzereydi.

2. 2. 3. 4. Erzurum Kongresi'nde Alınan Kararlar

Damat Ferit Paşa, kongrenin toplanmak üzere olduğu 20 Temmuz günü, bir beyanname yayınlayarak, Erzurum'da yapılacak kongrenin anayasaya aykırı olduğunu ve bunu toplayanların tutuklanması gerektiğini belirtmişti (Türkmen, 2002: 139). Ancak hazırlıkları çoktan tamamlanmış olan kongreye engel olunamazdı. Sivas delegeleri¹, 16 Temmuz'da Tercan'a ulaşarak ertesi gün (Kırzioğlu I, 1993: 182) diğer delegelerle birleşip Erzurum'a gelmişler, M. Kemal Paşa tarafından Ilıca'da karşılanmışlardır (Aşkun, 1963: 64). Bitlis, Erzurum, Trabzon, Sivas ve Van Vilâyetlerinden 56 delegenin katıldığı kongreye, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey Erzurum temsilcisi olarak katıldılar. Kongre 23 Temmuz'da Başkan M. Kemal Paşa tarafından yapılan konuşma ile açılmıştır. 23 Temmuz'da Erzurum Kongresinin açılışını müteakip, kongre heyeti Damat Ferit Paşa'nın beyannamesini eleştirerek, Padişaha, Sadarete ve vilayetlere gönderdikleri telgraflarla, kongrenin açıldığı duyurulmuşlardır. Ayrıca, kongrenin, bütün şahsi ve siyasi emellerden uzak, Padişaha ve hilafete bağlı olduğu özellikle vurgulanmıştır. Sivas'ta III. Ordu Sıhhiye Müfettişi Dr. İbrahim Talî Bey'e ve onun vasıtasıyla Refet Bey'e telgrafla haber verilmiştir (Kırzioğlu II, 1993: 23, 24, 28).

Erzurum Kongresi amacı, toplanışı ve niteliği bakımından bölgesel olmakla beraber bütün vatani içine alan ve ulusun genelini ilgilendiren önemli kararlar almıştır. Bu kararlar ki, daha sonra Sivas Kongresi'nin ve dolayısıyla "Misak-ı Millî"nin temelini oluşturacaktır. Devletin bütünlüğünü korumak amacıyla, "Kuvâ-yı millîye'yi âmil,

¹ Erzurum Kongresi'ne Sivas Vilayeti'ni temsilen katılan delegeler şunlardır: Merkez; Fazlullah Moral (İdadi Müdürü), Merkez; Ziya Başara (Sanayi Mektebi Müdürü), Su Şehri; İsmail Hakkı Efendi (Çiftçi), Divriği; Hayrullah (Müftü), Zara; Recep Efendi (Emekli Yüzbaşı), Amasya; İbrahim Süreyya Yiğit (Eski Mutasarrıf), Mesudiye; Mustafa Efendi (Eski Mebus), Tokat; Rıfat Arkın (Nafia Başkâtibi), Reşadiye; Sırrı Kaymaz (Emekli Alay Katibi), Şebinkarahisar; Dr. Cemil Şencan (Belediye Doktoru), Alucra; Hüseyin Efendi (Emekli Memur) (Arıburnu, 1997: 41, 42; Kırzioğlu II, 1993: 7).

irade-i millîyeyi hâkim” kılmanın esas olduğu belirtilerek, millî cemiyetlerin tümü, “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”¹ adı altında birleştirilmiştir (Atatürk, 1999 V: 41; Sonyel I, 1995: 96). Böylelikle, yeni cemiyet genişleyerek her tarafta şubeler açmış, özellikle Doğu Anadolu’da bir birlik oluşturulmuş, hareket M. Kemal Paşa’nın başında bulunduğu Heyet-i Temsiliye ile tek merkezden idare edilmeye başlanmıştır (Selvi, 2000: 119, 120). Tam bağımsızlığı en önemli esas olarak kabul eden ve her türlü yabancı işgal ve müdahalesine milletçe karşı koyulacağını ilan eden kongrede, tartışmaya açılarak gündemi meşgul eden manda ve himaye konusu, M. Kemal ve Kazım Karabekir Paşa’ların şiddetli tepkileri sonucu asla kabullenilemez bir şekilde reddedilmiştir (Kasalak, 1992: 405, 407). Aynı şekilde, azınlıklara da millî varlığımıza zarar verecek ölçüde siyasi ve sosyal imtiyazların verilmeyeceği karara bağlanmıştır. En önemli kararlardan biri de hükümetin yaptığı işleri denetleyecek bir Millî Meclisin acilen toplanmasını sağlamak konusunda alınmıştır (Kırzioğlu, 1993: 243, 244; Atatürk, 2005: 45, 46). Son toplantıda, alınan kararları uygulamak amacıyla oluşturulan Heyet-i Temsiliye’ye seçilen dokuz üye şunlardır: Erzurum adına; M. Kemal Paşa ve eski Erzurum mebusu Raif Efendi, Bitlis adına; eski Bitlis mebusu Sadullah Bey ve Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey, Sivas adına; Eski Bahriye Nazırı Rauf Bey ve eski Beyrut valisi Bekir Sami (Kunduh) Bey, Trabzon adına; eski Trabzon mebusları Servet ve İzzet Beyler, Erzincan adına; Şeyh Fevzi Efendi (Atatürk, 2005: 47; Kocatürk, 2002: 35, 36). Kazım Karabekir Paşa’da Temsil Heyetine seçilmiş ancak, resmi sıfatı² nedeniyle vilayete sunulan listede yer almamıştır. Kongre; 7 Ağustos 1919 günü yaptığı son toplantının ardından, M. Kemal Paşa’nın kapanış konuşması ile sona ermiş, aynı gün toplam on maddeden oluşan kongre beyannamesi³ yayınlanmıştır. Beyannamenin her bölgeye hızlı bir şekilde dağıtılması gerektiğinden, iki sayfalık beyanname metninin Sivas Vilâyet Matbaasında basılması düşünülmüş, Rasim Bey Vali M. Reşit Paşa’ya bu teklifte bulunduğu, Vali; resmi olarak böyle bir izin veremeye yetkisi olmadığını, ancak haber verilmeden yapılırsa da ses çıkarmayacağını ifade etmiştir. Rasim Bey de o sırada sorumlusu izinde olan Vilâyet Matbaasında basım işini halletmiştir (Yularkıran, 1939: 103–104).

¹ Cemiyetin nizamnamesi ve beyannamesi için bkz: (Kırzioğlu II, 1993: 246–250/ 253–255).

² Kazım Karabekir Paşa, Hükümet tarafından 20 Temmuz tarihinde, M. Kemal Paşa’nın yerine, 18 Ağustos’a kadar sürecek olan III. Ordu Müfettişliği vekâletine getirilmişti (Sarıhan, 1993: 388).

³ Kongre beyannamesinin tam metni için bkz: (Kırzioğlu II, 1993: 243–246).

Erzurum Kongresinde alınan kararlar, Millî Mücadele'nin temel esaslarını çizmekle birlikte, kendinden sonraki bütün siyasi gelişmelerde en belirleyici unsur olmuş, Sivas'ta yapılacak Millî Kongrenin de çekirdeğini oluşturmuştur. Zira ileride görüleceği üzere Sivas Kongresi, pek az değişikliğe uğrayarak, Erzurum kararları üzerine bina edilecektir. Dolayısıyla Erzurum Kongresi, Anadolu'da kurulacak yeni bir devletin habercisi olmuştur.

2. 2. 4. Sivas Kongresi Öncesinde Son Gelişmeler

2. 2. 4. 1. Kongre Hazırlıkları ve Vali M. Reşit Paşa

M. Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sona erdikten sonra, herhangi bir aksaklığa meydan vermemek düşüncesi ile bir müddet daha Erzurum'da kalmayı uygun görmüştür. Erzurum'da bulunduğu süre içinde Anadolu'daki örgütlenişi yaygınlaştırma ve güçlendirme çalışmalarında bulunarak, vilayetlerin ileri gelenlerine bazı mektuplar göndermiş, Erzurum Kongresi tüzüğüne göre teşkilatlar kurulmasını istemiştir (Atatürk, 1999 V: 47–53). Ayrıca, yaklaşan Sivas Kongresine gönderilecek temsilcilerin, bir an önce seçilip gönderilmeleri konusunda tüm Komutanlıklara ve mülkî amirlere telgraflar çekirmiştir (Kansu, 1997: 148). M. Kemal Paşa, daha Amasya'da iken Sivas'a bağlanan bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından her türlü askeri tedbir ve tertipleri aldırmaı da ihtiyatlı olmanın gereği saymıştı (Atatürk, 2005: 53). Ağustos ayı ile birlikte, Erzurum Kongresi'nin başarısından cesaretlenen birkaç il delegelerini Sivas'a göndermeye başlamıştı. Zaman zaman baş gösteren muhalefete ve menfî hareketlere rağmen, millî şuur etkisini gösteriyor, her taraftan temsilciler seçiliyor ve Sivas'a doğru yola çıkıyorlardı. Yolların elverişsizliğine, nakil araçlarının yetersizliğine ve pahalılığına rağmen, temsilcilerin kendi imkânları ile hareket etmeleri, M. Kemal Paşa ve beraberindekilerin sevincini artırıyordu. Bu sırada Ankara'da bulunan XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Anadolu'dan gönderilen temsilcilerin Sivas'a ulaşabilmeleri için bölgedeki yolların güvenliğini sağlayarak, temsilcilerin hareketi ve fikirleri hakkındaki gelişmeleri düzenli olarak M. Kemal Paşa'ya bildirmekteydi (Kansu, 1997: 149; Cebesoy, 2000: 197–190).

Temmuz-Ağustos ayı içerisinde Batı Anadolu’da da bazı yerel kongre faaliyetleri başlamıştı¹. M. Kemal Paşa, bütün yurttaki millî direniş çabalarını ve teşkilatlarını bir merkezde toplayacak, kapsamı ve yetkisi daha geniş bir cemiyet kurmak için, Sivas’ta hazırlıkları devam eden Genel Kongre’yi bir an önce başlatmak istiyordu. Ancak İstanbul, millî hareketi engelleme girişimlerine hız vermişti. Bu gelişmeler üzerine ilk olarak, sert tedbirler alması için 13 Ağustos’ta Harbiye Nazırlığı’na Süleyman Şefik Paşa’yı atayan Hükümet (Sarhan, 1994: 42), 18 Ağustos’ta kendi açısından problemli gördüğü Ordu Müfettişliklerinin kaldırıldığını ve Müfettişlerin askerî ya da mülkî emir verme yetkilerinin kalmadığını açıklamıştır (Türkmen, 2002: 144). Ancak, beklenenin aksine bu karar, M. Kemal Paşa’nın, halkın sevgi ve güvenini kazanmasında etkili olmuştur. Diğer bir girişim olarak, M. Kemal Paşa ile yazışmalarına engel olmak amacıyla, Kolordu Komutanlıklarının şifreli haberleşmelerini yasaklayan hükümet, büyük tepki ile karşılanmıştır. Özellikle XX. ve XV. Kolordu Komutanları Ali Fuat Paşa ile Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nazırını Sadarete şikâyet ederek, böyle bir emrin uygulanmayacağını belirtip, telgrafhanelere askerî memurlar yerleştirerek haberleşmeye devam kararı almışlardır (Cebesoy, 2000: 177, 178).

Aynı günlerde, Sivas’ta ise hazırlıklar büyük bir özveri ile devam etmekte idi. Kongrenin güvenlik içinde yapılabilmesi, Sivas eşrafının Millî Mücadele safına geçirilmesi ile mümkün olacaktı. Sivas’ın en ileri gelen eşrafı ise Emir Paşa idi. Erzurum’da Temsil Heyeti üyeliğine seçilmiş olan Bekir Sami Bey’le samimiyeti vasıtasıyla Emir Paşa da Millî Mücadele yanlısı yapılmıştır. Ayrıca Kolordu ve Kolorduya bağlı subaylar, özellikle Dr. İbrahim Talî ve Rasim Beyler, yoğun bir çaba göstererek Sivas halkını ve aydınlarını bu yolda birleştirmeye çalışıyorlardı (Erdaha, 1975: 96). En önemli sorun, M. Kemal Paşa üyelerin otellerde kalmasını istemediğinden, Sivas’a gelenlerin açıkta kalmadan ve dikkat çekmeden barındırılmaları konusu idi. Eski bir İttihatçı olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi

¹ Doğuda Erzurum Kongresi yapılırken, Batı Anadolu’da da özellikle Yunan ilerleyişine karşı direniş geçen halkın, bölgesel nitelikli kongreler düzenlediğini görüyoruz. Temmuz ayı itibarıyla Birinci ve İkinci Balıkesir Kongreleri toplanmış, Ağustos ayında ise daha etkili kararlar alan Nazilli ve Alaşehir kongreleri yapılmıştır (Albayrak, 1998: 106, 121–130). M. Kemal Paşa, bu bölgelere gönderdiği telgraflarla, yapılan kongrelerin Doğu illeri üzerinde de olumlu etkiler bıraktığını, bölge halkının da İzmir’in işgaline karşı aynı üzüntüye ortak olduğunu belirterek, harekete destek vermiştir (Çevik, 2002: 216). Batı Anadolu’daki bu bölgesel hareketler, Sivas Kongresi ile bir çatı altında birleştirilecektir.

Şekeroğlu İsmail Efendi¹, bu görevi tek başına üstlenerek, temsilcileri evinde kongre süresince misafir edecektir (Gümüş, 1974: 39, 40). V.Ş.M.H.C. Sivas şubesi üyeleri, başta Müftü Abdurrauf Efendi olmak üzere, Rasim Bey, Emir Paşa, Kolordu Komutanı Selahattin Bey ve Dr. İbrahim Talî Bey, işbirliği içinde çalışmaya koyulmuşlardı. Bunlardan bir kısmı kongre heyetinin emniyet altında çalışmasını sağlamaya uğraşıyorlardı. “*Müftü Efendi, Erzurum yolcularına parlak bir istikbal merasimi yapmak vazifesini almıştı, cübbesinin eteklerini toplayarak ev ev, dükkân dükkân dolaşıyordu. Emir Paşa, kongre heyetinin kendisi hakkında hürmetkâr bir fikir edinmesi için neler yapmak lazım geldiğini tasarlamakla oyalanıyordu*” (Yularkıran, 1939: 123). Kongrenin yapılması için en uygun görülen yer, 1893’te mülkî idadî olarak inşa edilen o günkü Sultanî (lise) binası² olmuş, müdüründen güçlkle izin alınmıştır. Birinci kattaki ilk oda M. Kemal Paşa’nın çalışması ve dinlenmesi için Abdurrauf, İsmail ve Hayri Beylerin yardımıyla düzenlenmiş, bitişiğindeki salon ise, okul sıraları, sandalyeleri ve kürsüsü ile döşenip Kongre Salonu haline getirilmiştir. Salonun diğer yanındaki oda Rauf Bey’e ayrılmış, büyük derslikler ise önemli konuklar için hazırlanmıştır. Delegelerin yemeklerini giriş kattaki salonda, bir arada yemeleri düşünülmüştür (Aşkun, 1963: 97, 98; Gümüş, 1974: 39, 40; Goloğlu, 1966: 22, 23).

M. Reşit Paşa ise hazırlık çalışmalarına şahsen katılmamakla birlikte, karşı da çıkmıyordu. Kongre üyeleriyle M. Kemal Paşa için resmi makamlarca karşılama ve ağırlama yapılamayacağını belirtmesi üzerine, bu mesele halkın gayretleri ile halledilmeye çalışılıyordu (Erdaha, 1975: 97). Kongre binasının hazırlıkları sırasında Rasim Bey’e; “*Koskoca İdadi Mektebini kongre için döşüyorsunuz, süslüyorsunuz. Ben haberim yokmuş gibi davranıyorum. Fakat o mektebi benden resmi bir kâğıt ile isteseydiniz red cevabı verirdim*” sözleriyle İstanbul’a rağmen, kongreye olan olumlu yaklaşımını belli etmişti. Bir yandan da, öteden beri Sivas’a gelmiş olan temsilcilerle meşgul olmaktan geri kalmıyordu (Yularkıran, 1939: 104, 121). Başka bir ifade ile M. Reşit Paşa, görmezden gelme siyasetini takınarak, üzerindeki yetkileri millî hareket adına toleranslı kullanmaya çalışıyordu. Aksi halde, Sivas’taki hazırlıkların sekteye

¹ 28 üyeyi 32 gün misafir eden ve bütün servetini bu konuda harcamaktan çekinmeyen İsmail Bey’e, yıllar sonra vatani hizmet tertibinden maaş bağlanmıştır (Aşkun, 1963: 97, 98).

² Şimdi müze olan tarihi yapı, kongrenin bitiminden sonra Atatürk’ün odası müze yapılarak bir süre Astsubay Okulu, son yıllara kadar da Erkek Lisesi olarak kullanılmıştır. 1981 yılında yeniden onarılan bina, 4 Eylül 1981 günü 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in direktifi ile “Sivas Atatürk-Kongre ve Etnografya Müzesi” haline dönüştürülmüştür (Atatürk Sivas’ta; 1982: 35, 36).

uğraması veya daha farklı zorlukların yaşanması vaki olabilirdi. Nitekim kendisi bu hizmetinden dolayı, Nutuk'ta; *“III. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen temsilcilerin yerleştirilmesinde, Heyet-i Temsiliye için lise binasının ve kongrenin yapılacağı salonun hazırlanmasında, ayrıca her türlü tedbirin alınmasında bir konukseverlik örneği verecek şekilde mükemmel çalışmışlardır”* (Atatürk, 2005: 59) sözleriyle M. Kemal Paşa'nın takdirine layık görülmüştür.

Ağustos ayı ile birlikte, kongreye katılacak delegelerin Sivas'a doğru yola çıkmaları ve bunun diğer vilayetlerce duyulması, bu güne kadar millî hareket adına İstanbul'un emirlerini duymazlıktan gelen Vali M. Reşit Paşa'yı da endişeye düşürmüş, Vali, üzerindeki sorumluluk gereği durum hakkında İstanbul'u mecburen bilgilendirmek zorunda kalmıştır. 14 Ağustos'ta Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafla; Erzurum'daki kongrenin tamamlanarak dağıldığını, bütün vilayetlerin katılımı ile Sivas'ta yapılacak ikinci kongreyi toplamak amacıyla, yakında kongre heyeti'nin M. Kemal ve Rauf Beylerle birlikte Erzurum'dan hareket edeceklerini, diğer vilayetlerin murahhaslarının da, Sivas'a doğru yola çıktıklarını haber aldığını belirtmiştir. Her ne kadar, M. Kemal ve Rauf Beylerin haklarında tutuklama ve kongreyi engelleme emri verilmiş ise de, Nezaretçe de bilinen nedenlerle, Erzurum'da olduğu gibi Sivas'ta da buna imkân olmadığı anlaşıldığından, eğer kendisine güvenilir ise, Sivas çevresinde hükümetin emrine aykırı ve memlekete zararlı bir neticenin ortaya çıkmaması için son derece gayret sarf edeceğini söylemiştir (Yularkıran, 1939: 79, 80). Sivas'taki kongreye engel olmaya Hükümetin dahi gücünün yetmeyeceğini ifade ettiği cevabıyla M. Reşit Paşa, ilk kez bu denli açık ifadeler kullanıyordu, bir taraftan da Hükümetin emirlerine bağlı olduğu konusunda güven kazanmaya çalışıyordu. Dâhiliye Nazırı Adil Bey'den, bu telgrafa karşılık gecikmemiş, Vali M. Reşit Paşa'ya gönderdiği 17 Ağustos tarihli yazısına; *“Gelecek olurlar ise içtimalarına zinhar meydan verilmeyerek, her birinin memleketlerine iğramları, dirayet-i mesami-i âlilerinden muntazırdır”* diye başlayan Nazır, bu gibi toplantıların dış ilişkilerde doğuracağı kötü sonuçları bilen Valinin, böyle bir zamanda vatanın menfaatlerine zarar verici faaliyetlere devam eden kişileri önce ikaz edip, kabul etmezler ise şiddetle engellemesini buyurmuştu (BOA. DH. ŞFR. D: 102 B: 183). Aynı günlerde, Sivas'ta

M. Reşit Paşa'yı benzer ihtimallerden dolayı endişeye hatta korkuya düşürecek, bir başka olay yaşanmaktaydı.

2. 2. 4. 2. Mösyö Brunot'un Sivas'a Gelişi ve M. Reşit Paşa İle Teması

1919 Mayıs ayında, İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Başkomutanı General Franchet d'Esperey, bölgedeki çıkarlarını korumak ve gelişen olaylar hakkında incelemede bulunmak amacıyla, Fransız Binbaşısı Mösyö Brunot'u Sivas Jandarma Müfettişliği'ne memur etmiş¹, Cizvit (Jesuit) Papazları ve Subaylardan oluşan bir heyeti de onunla birlikte Sivas'a göndermişti (BOA. DH. ŞFR. D: 99 B: 26; Erdaha, 1975: 87). Bu heyet, 18 Ağustos tarihinde, Vali M. Reşit Paşa'yı ziyarete gelmiş, M. Reşit Paşa da ertesi gün bu ziyareti iade etmiştir. Görüşme sırasında, Vali ile farklı bir odada özel olarak konuşmak isteyen Binbaşı Brunot; *"Eğer, M. Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre toplamaya kalkışırsa, beş on gün içinde askerlerimizin buraya geleceğini kesin olarak biliyorum...İnanmazsanız iş olup bittikten sonra inanırsınız"* diyerek M. Reşit Paşa'yı telaşa düşürmüştü, ertesi gün 20 Haziran'da Valilik makamına gelerek, Sivas Kongresinde İtilaf Devletlerinin aleyhinde davranışlarda bulunmazlarsa, kongrenin toplanmasına engel olunmaması için d'Esperey ve Dahiliye Nazırına gerekli açıklamayı yapacağını söylemiş, validen bildiklerini kendisiyle paylaşmasını istemiştir (Yularkıran, 1939: 80, 81; Aldan, 2001: 46). M. Reşit Paşa, daha fazla bilgisi olmadığı cevabını vermiş, valisi olduğu Sivas'ın işgalini söz konusu eden bu konuşmanın ardından, büyük endişe ve üzüntüye kapılmıştır. Bu sorun karşısında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini, en yakın gördüğü Rasim Bey'e danışmış, onun da teşvikiyle, Erzurum'daki M. Kemal Paşa'yı makine başına çağırıp, yaşanan olayı açıklayan bir telgraf göndermişlerdir. M. Reşit Paşa, yazının sonunda kendi fikrini ve endişelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Açıkça anlaşılıyor ki bunların düşüncesi, kongrenin yüce üyeleri ile sizi burada toplamak, bütün arkadaşları ele geçirmek ve burayı işgal etmeyi olupbittiye getirmektir... Tehlikenin bu denli yakın olduğu belli iken, sizden ve diğer arkadaşlardan çok rica ederim ki, ikinci kongrenin toplanmasından vazgeçilsin, gerekli ise, Sivas toplantı merkezi olmasın, kongre daha güvenli olan Erzurum ve ya Erzincan'da toplansın"*. Aynı yazıda, Dâhiliye Nazırından gelen ve kendisine uyarıda

¹ "Fransız Binbaşısı Mösyö Brunot, Sivas Jandarma Müfettişlik Dairesine memur edildiğinden kendisine kolaylık gösterilmesi" 20 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden Sivas Vilayetine şifreyle bildirilmişti (DH. ŞFR. D: 99 B: 26).

bulunan telgraftan da bahsetmiştir (Atatürk, 2005: 53; Yularkıran, 1939: 82–85). Fransızların ansızın gelerek Sivas'taki kongre görüşmelerine katılanları tutuklayacaklarını ve şehri işgal edeceklerini düşünen Vali M. Reşit Paşa, kendince kongrenin Sivas'ta toplanmasından vazgeçilmesini çözüm olarak görüyordu, böyle bir öneride bulunmasının nedeni buydu.

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında, M. Reşit Paşa'nın o günlerde Millî Harekete karşı bir tavır sergileyerek, M. Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'a gelmesine engel olmaya çalıştığı, kongrenin toplanmasını sakıncalı bulduğu gibi bir kaniye da varılabilir¹. Ancak O, kalben M. Kemal Paşa ve hareketine bağlı olmakla birlikte, resmi sıfatı nedeniyle de İstanbul Hükümeti'ne bağlıydı. Açıkça safını ilan edemez, olası bir işgale de neden olmayı göze alamazdı. Hatta kendisini korkuya sevk eden böyle bir işgal haberi karşısında, güvenlik açısından M. Kemal Paşa'nın da kongreyi erteleyeceğini veya başka bir yere kaydıracağını düşünmüş, bu nedenle O'na haber vermeyi uygun bulmuştu. Dolayısıyla, Sivas'ta kongre için aylar öncesinden hazırlıklar yapılmasına müsaade eden ve hükümetin emirlerini uygulamaya koymayan bir Vali'nin, bu tarz beyanatta bulunması; kongre üyelerinin ve ilin güvenliğini temin konusundaki kaygıları, ard arda yaşadığı tehditvari olayların baskısı, üzüntüsü ve endişesi sebebiyle olabilirdi.

Vali M. Reşit Paşa'nın telgrafının yanı sıra, Rasim Bey de Erzurum'daki Raif Efendi'ye aynı sıkıntıyı yansıtan bir yazı göndermişti. M. Kemal Paşa her iki telgrafı da incelemiş, dikkate alınmaması gereken bir “blöf” olarak nitelendirdiği bu olay yüzünden, ümitsizliğe düşmelerini öfkeyle karşılamıştır. Paşa yanındakilere *“Teessüf ederim ki Reşit Paşa da, Rasim Bey'de manevi bir tezelzüle uğramışlar!”* diyerek, onları aydınlatacak cevabı dikte etmiştir (Kansu, 1997: 156, 157). M. Kemal Paşa'nın Sivas'a gönderdiği ve M. Reşit Paşa'yı oldukça etkileyen uzun cevap telgrafı, şu ifadeleri içeriyordu: *“Verdiğiniz bilgilere ve yüksek düşüncelerinize özellikle teşekkürümü arz ederim. Mösyö Brunot ve arkadaşlarının bir gözdağı vermek için*

¹ Bazı yazarlar bu fikri savunmaktadırlar. *“Sivas Kongresi'nin yapılmasını sakıncalı bulanlardan birisi de Vali Reşit Paşa idi”. “Babîlî, Sivas Valisi Reşit Paşa'yı bile böyle bir kongrenin lüzumsuzluğuna inandırarak, yapılmaması taraftarı kılmuş olduğundan...”*, *“En başından beri her iki tarafı da memnun etmeye çalışan”* ve *“esasen Sivas'ta bir kongrenin toplanmasına taraftar olmayan Reşit Paşa, M. Kemal Paşa'yı telgraf makinesi başına davet ederek, Fransız Binbaşısı ile yaptığı görüşmeyi aktarmıştır”* (Arıburnu, 1997: 63; Orbay, 2005: 199; Tansel, 1973: 90; Gökbilgin, 1965: 5; Tevetoğlu, 1971: 206).

söyledikleri sözleri tamamıyla blöf olarak saydım. Sivas Kongresinin toplanması yeni bir mesele değildir, aylarca öncesinden dünyaca bilinen bir teşebbüstür... Binbaşı Brunot'un dediği gibi Sivas'ın Fransızlar tarafından beş gün içinde işgali o kadar kolay bir şey değildir...Sivas Kongresinde ele alınacak hususlarda İtilaf Devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmak gibi maksatlar asla söz konusu değildir...Bendeniz ne Fransızların ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim... Kongrenin gereği, zaman ve toplanma yeri hakkında söz sahibi olmak, bendenizin şahsi hükmünün pek üstünde bir söz sahibi olan millet kararına bağlı bir durumdur...Mösyö Brunot bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine bağlıdır...bugün için istirhamım, Brunot'un tehditlerinin halk arasında yayılıp maneviyatın bozulmasına engel olunmasıdır..." (Atatürk, 2005: 55, 56; ABE, 2000: 282, 283). M. Reşit Paşa, M. Kemal Paşa'dan gelen bu anlamlı cevap karşısında, fevri hareketi yüzünden pişmanlık hissetmiş, M. Kemal Paşa'nın kararlı ve korkusuz ifadeleri, O'na olan hayranlığını bir kat daha artmıştır. İçini rahatlatan bu telgraf karşılığında ise; anladığı kadarını aktarmayı vicdani vazifesi olarak gördüğünü, verilecek emirleri yerine getirmeye hazır olduğunu ancak Fransızların verdikleri sözlere güvenilemeyeceği ihtimali karşısında, vatanın söz konusu olduğu böyle ciddi bir kararın, iyice düşünülerek verilmesinden yana olduğunu belirtmiştir (Atatürk, 2005: 56; Yularkıran, 1939: 77, 78). M. Kemal Paşa'ya bağlılığını belli eden M. Reşit Paşa, anlaşılan içindeki endişeden tam olarak arınamamış, O'nu uyarmaktan kendisini alamamıştır.

21 Ağustos'ta da, M. Reşit Paşa'ya Heyet-i Temsiliye adına, III. Ordu Müfettiş Vekili ve XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir imzalı, aynı içeriğe sahip, ikna edici bir yazı gönderilmiştir. M. Reşit Paşa'ya 22 Ağustos'ta ulaşan yazıda; Doğu ve Batı Anadolu vilayetlerince kararlaştırılmış, her taraftan temsilcileri Sivas'a gönderilmeye başlamış bir kongre için, söz söylemeye yetkili olmadıkları ifade edilmiş, "*Milletimiz istiklalini ve varlığını ne pahasına olursa olsun kurtarmaya karar vermiştir. Bu cereyana tabi olmayanlar, yok olmaya mahkûm olacaklardır*" sözüyle etkili bir mesaj verilmiştir (Yularkıran, 1939: 104, 105). Sivas'ta meydana gelen bu olayı en hızlı şekilde halletmek isteyen M. Kemal Paşa, gerek Vali M. Reşit Paşa ile Rasim Bey'in kırılan maneviyatlarını güçlendirmek, gerekse Sivas halkını olumsuz etkileyecek

propagandalardan korumak için çalışmıştır. III. Kolordu Komutanlığı'na ve Kadı Hasbi Efendiye de birer telgraf gönderilmiş, Rasim Bey ise bizzat M. Kemal Paşa tarafından aydınlatılmıştır (Atatürk, 1999 V: 43–45; Kansu, 1997: 163–165).

2. 2. 4. 3. İstanbul ile İlişkiler ve Hürriyet İtilaf Fırkası'yla İlgili Gelişmeler

20 Ağustos günü M. Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, Valiyi makamında ziyarete gelen Emir Paşa ve birkaç kişi, Sivas'ın Fransızlarca işgali meselesinde kendisini sorgulamışlar, kongre hakkında kaygı içeren düşüncelerini dile getirmişlerdir. M. Reşit Paşa ise M. Kemal Paşa'nın yöntemi ile yani soğukkanlılıkla cevapladığı Emir Paşa'yı, böyle bir hareketin imkânsızlığına inandırmaya çalışmıştır (Yularkıran, 1939: 90–93). Ne var ki bu konuşma, Vali M. Reşit Paşa'yı yeniden bir iç sıkıntısına düşürmüş, Erzurum ile yaptığı görüşmeyi Hükümete bildirmeyi, kendi deyimiyle “ihtiyat tedbiri almak” olarak görmüştür. M. Kemal Paşa ile görüştüğü 20 Ağustos günü Dâhiliye Nezaretine uzun bir telgraf yazarak gelişmeleri anlatmıştır. Telgraf başında, Sivas'ta bir kongre toplanmasından M. Kemal Paşa'yı vazgeçirmek için çok uğraştığını, ancak bu girişimlerin başarısız olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Sivas Kongresi İtilaf Devletlerinin aleyhinde herhangi bir harekette bulunmayacağından kongrenin toplanmasının kesin olduğunu, Sivas'ta tutuklama girişimi halinde kan döküleceğini, bunun ise işgallere yol açacağını söyleyerek, bu konuda maddi ve manevi sorumluluk kabul edemeyeceğinden, eğer kendisine güveniliyorsa durumu idare ederek, hükümetin isteğine uygun, sorunsuz bir şekilde yönetimde bulunabileceğini bildirmiştir. Yazının sonunda, aksi halde memleketin bu zor zamanında uygunsuz olmakla birlikte, bu önemli işleri kendisinden daha iyi yönetecek bir vali bulunur ise, görevden ayrılmaya hazır olduğunu ifade etmiştir (BMKA, 2003 B: 32; Yularkıran, 1939: 94–98). M. Reşit Paşa'nın gerçekte azledilmekten korktuğu halde böyle bir beyanda bulunması, O'nun İstanbul karşısında daha güçlü ve azlinden kokmaz gibi görünmek isteyişindendir. Çünkü verilen emirleri yerine getirmekten vicdanen çekinen M. Reşit Paşa, Hükümete “yapamam, gücüm yetmez” demeyi de kabullenememiştir. Aslında millî hareketi güç bir durumda bırakmamak için de istifa etmeyi düşünmemiştir.

22 Ağustos'ta Heyet-i Temsiliye'den gelen telgrafı alan Vali, aynı gün yukarıdaki telgrafına ek olarak, kongrenin toplanmasından vazgeçilmeyeceğini ve karşı

koyanların mukavemet göreceklerni Erzurum'dan haber aldığını Nezarete bildirmiştir (BOA. DH. KMS. D: 53-3 V: 34, lef: 3; TİTE A K: 19 G: 48, lef: 5; Yularkıran, 1939: 101). Dâhiliye Nezareti, M. Reşit Paşa'nın her iki telgrafına 22 Ağustos'ta cevap vermiştir. Vali'nin iyi bir devlet adamı olduğunu ve gelişmeler karşısında üzerine düşen görevi yerine getireceğine inandığını söyleyerek, Doğu'da bir karışıklık meydana gelmesinin, vatanın işgaline davetiye çıkarmak olacağından, bu tarz tahriklerin önlenmesini istemiştir (Yularkıran, 1939: 104, 105; Erdaha, 1975: 92). İki telgrafında aynı amaca yönelik olduğunu, aslında hükümetin de vatanın işgaline karşı olduğunu düşünen Vali, İstanbul'un izlediği yöntemin hareketsizlik, M. Kemal Paşa'nın ise hareket olduğunu biliyordu. M. Reşit Paşa'nın millî davaya gönül vermesinin en büyük nedeni bu olmuştur. Bağlı olduğu İstanbul Hükümetini, Anadolu'da genişleyen hareket hakkında bilgilendirmenin de vatana hizmet olduğunu düşünen M. Reşit Paşa, Dâhiliye Nazırı'na aynı gün uzun bir cevap vermiştir. Bu cevapta; kendisine duyulan güvene teşekkür ettikten sonra, Sivas Kongresi'nin Erzurum'da yapılan kongrenin tamamlayıcısı olduğunu ve vatanın bütünlüğüne zarar verecek bir teşebbüs olmadığını, aksine memleketin parçalanmasına engel olmak amacıyla çalışacağını belirtmiştir. Kongrenin amacının, Mebuslar Meclisi'nin toplanmasına kadar millî uyanışı sağlamak olduğunu söyleyerek, kongreye engel olunması halinde, silahlar patlayıp, direnişle karşılık verileceğinden asayişin bozulması ve işgalcilerin bunu fırsat bilerek harekete geçebileceklerini belirtmiş, bu konuda kendisini zora sokmayacak emirler verilmesini talep etmiştir (Yularkıran, 1939: 107-110; Tansel, 1973: 92).

M. Reşit Paşa'nın, Hükümeti millî harekete karşı yumuşatmak adına yaptığı bu açıklamalar, İstanbul'da emirlere açıktan itiraz etmeye başladığı kanısını uyandırmıştır. Valisini tereddütlü gören Dâhiliye Nazırı, 23 Ağustos tarihli yazısıyla; vilayetin alacağı tedbirlere karşı koyabileceklerine inanmadığını, kanuna aykırı faaliyetlere devam etmelerinin siyaseten zararlı olduğunu belirterek, artık hükümetin emirlerine uygun hareket etme zamanının geldiğini, bunun gerekli yerlere duyurulmasını istemiştir (BOA. DH. KMS. D: 53-3 V: 34, lef: 1; Yularkıran, 1939: 111, 112). Daha bir gün önce idare tarzından dolayı kendisine teşekkür eden Nazır Adil Bey'in son telgrafındaki ifadeler M. Reşit Paşa'yı oldukça etkilemiştir. Çünkü aylardır Dâhiliye Nezareti ile arasında süregelen ve millî hareketin lehine ayrıntılı

açıklamalar yaptığı telgraf trafiği, Nezaretçe dikkate alınmamış hatta anlaşılmamıştır. M. Reşit Paşa'nın girişimleri sonuçsuz kalmış olduğu için, artık kesin bir karar vererek, çift taraflı idareden vazgeçmesi gerekmiştir. Bu nedenle aynı gün Nazır Adil'e verdiği önemli cevapta; vatana zararlı bir harekete yönlendirilmektense, bu konuda kesinlikle sorumluluk kabul etmediğinden, istifa isteğine dair telgrafının tekrar incelenerek bir an önce hakkındaki kesin kararın verilmesini talep etmiştir (Yularkıran, 1939: 113, 114; Erdaha, 1975: 94). Kongreye ve M. Kemal Paşa'nın faaliyetlerine engel olmak gibi bir emri uygulamayı, hem vicdanen hem vatanın selameti adına doğru bulmayan Vali M. Reşit Paşa, görevden alınması halinde bu sorumluluktan kurtulacağını düşünüyordu. Ne var ki, bu telgrafına birkaç gün cevap alamamış, bu süre içinde, Sivas'ta, Valinin sıkıntılı durumunu daha da artıran bir başka olay yaşanmıştır.

İstanbul Hükümeti, millî harekete karşı her yolu denemekle birlikte, yaklaşan kongre öncesinde, tehlikeli gördüğü Sivas halkını kendi tarafına çekmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Sivas şubesi başkanı Ellezioğlu Halit Bey, M. Kemal Paşa'nın Sivas'tan ayrılmasından sonra, ikinci kongrenin toplanması için hazırlıklara başlanması üzerine durumun kendisi açısından iyi olmadığını görerek, İstanbul'a gitmiştir. Sivas'taki zararlı faaliyetlerini burada da devam ettiren Halit Bey, İstanbul Hükümeti'nin kendisine bağlılığını ilan etmesini istediği Sivas Vilâyeti için bir girişimde bulunmuştur. Sivas'ta Evliya Efendi aracılığı ile Müftü, Belediye Başkanı, Emir Paşa'ya ve şehrin ileri gelenlerine yazılar¹ gönderen Halit Bey, Sivas halkının, Padişahlarına bağlı ve Hükümetin emirlerine karşı koyanları yok etmeye hazır olduklarının, doğrulanarak gerekli yerlere bildirilmesi istiyordu (Yularkıran, 1939: 115; Erdaha, 1975: 95). Bu yazı Vali M. Reşit Paşa'ya 26 Ağustos'ta ulaşmıştır. Telgrafla yapılmak istenen ortada idi ve duruma müdahale etmek gerekiyordu. Önce Müftü Abdurrauf Efendi'yi çağırarak fikrini soran M. Reşit

¹ “Sivas'ta Evliya Efendi vasıtasıyla Müftü, Emir Paşa, Zihni Efendi Hazeratına, Eşraf ve Mütahayyızanı kirama; Sivaslılar makam-ı muallâ-yı hilafet ve saltanata fart-ı sadakat ve ubudiyetle mütehasşis ve hükümet-i seniyyenin evamir-i madeletkaranesine her veçhile emin ve münkad bir kütle-i sadıka olduklarını ve bu layetezelzel arzuyu umumiye muhalefet edecek en küçük bir teşebbüsü def ve imhaya bütün mevcudiyetimizle müttehit ve müheyya olduğumuzu tazimat-ı umumiye ile laan ulema, meşayih, eşraf ve esnaf müttehit oldukları halde südde-i seniye-i mülükâneye, sadarete, meşihat-ı ulyaya, dahiliye nezaretine bilâtehir serian arz ve iblağını hürmet-i mahsusama vesile ittihaz eyler ve makine başında cevabınıza intizar eylerim. Osman Paşazâde Halit” (Yularkıran, 1939: 115; Erdaha, 1975: 95).

Paşa, müftünün Halit Bey'in isteği ile hiçbir şey yapmayı düşünmediğini öğrenmiş, arkasından Emir Paşa ile görüşerek, aynı yönde bir cevap almıştır (Yularkıran, 1939: 116, 117). Bu durumda Halit Bey'in kendi akrabalarından dahi kimsenin telgrafta önem vermediğini ve konuyla ilgilenmediğini gören Vali M. Reşit Paşa rahatlamıştır. Böylece İstanbul'un teşebbüsü başarısızlığa uğramıştır.

2. 2. 4. 4. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a Hareketi

Tüm engelleme girişimlerine ve baskılara rağmen, M. Kemal Paşa'nın aldığı karar gereği Erzurum'u müteakip, Sivas'ta millî ve genel bir kongrenin toplanması gerekiyordu. Gerek M. Kemal Paşa cephesinde, gerekse Sivas'ta haftalardır süren hazırlıklar sona ermiş, Ağustos ayı süresince Sivas'a gelen temsilcilerin, kongrenin ne zaman başlatılacağı hakkındaki soruları üzerine Erzurum'dan bir an önce ayrılma kararı alınmıştır. Paşa yanındakilere, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan hareket edeceklerini bildirmiş, son hazırlıkların yapılması için direktif vermiştir (Atatürk, 2005: 56, 57). Öncelikle, Sivas Kongresi'nde Doğu illerinin temsili meselesi çözülmüştür. Çünkü Erzurum'daki temsilcileri Sivas'a götürmek mümkün değildi. Zira bunların, kendi vilayetlerini temsil etmenin haricinde daha genel bir kongreye katılmaya yetkileri yoktu. Sivas için yeniden temsilciler seçtirmek ise zaman kaybı olacağından imkânsızdı. Dolayısıyla, en pratik ve geçerli yol olan; V. Ş. M. H. C. Temsil Heyet'ini Sivas'a götürüp, kongreye katılmalarına karar verildi. Beş kişilik heyet; Erzurum'dan M. Kemal Paşa, Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendi ve Sivas'tan Bekir Sami Bey'den oluşuyordu (Atatürk, 2005: 57, 58; Denizli, 1996: 6, 7). Halledilmesi gereken bir başka mesele ise yolculuk için yeterli vasıta ve paranın sağlanması olmuştur. M. Kemal Paşa, bu konularla ilgilenmesi için Mazhar Müfit Beyi görevlendirmiş, Heyet-i faale üyesi emekli Binbaşı Süleyman Bey'in Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne 900 lira yardımda bulunması sayesinde bu ihtiyaçlar karşılanabilmiştir (Kansu, 1997: 175; Aşkun, 1963: 101). Yolculuk hazırlıkları tamamlanmış, hareket tarihi belirlenmiştir. Sivas'a ulaşan haberler de, Vali M. Reşit Paşa'nın heyecanını artırmıştır.

28 Ağustos'ta, Kazım Karabekir Paşa, III. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'e, Sivas Kongresi'ne katılmak amacıyla, Temsil Heyeti'nden görevlendirilen kişilerin ertesi gün üç binek bir kamyon otomobili ile Erzurum'dan hareket edeceklerini bildirmişti (ATBD, S: 79, 1981, B: 1739). 29'unda ise Erzurum Valisi M. Reşit Bey, M. Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin Erzurum'dan Sivas'a doğru hareket ettiklerini, Dâhiliye Nezaretine haber vermişti (BMKA, 2003 B: 34). 29 Ağustos 1919 Cuma sabahı, Erzurum halkı Sivas yolcularını uğurlamış, kongre hazırlıklarını tamamlayan Sivas halkı uzun zamandır beklenen misafirlerin yola çıkma haberini heyecan ve sevinçle karşılamıştır. Erzurum'dan hareket eden heyet, üç otomobil ve üç atlı arabadan oluşmakta, birinci otomobilde; M. Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve Hoca Raif Efendi, ikincisinde; Süreyya (Yiğit), Hüsrev (Gerede) ve Mazhar Müfit Beyler bulunmakta, üçüncü otomobil ise Refik (Saydam), Cevat Abbas, Muzaffer ve Yüzbaşı Osman Beyleri taşımaktaydı. Diğer temsilciler atlı arabalara yerleşmişlerdi (Kansu, 1997: 193–195). Geceyi Tercan yakınlarında bir köyde geçirdikten sonra 30 Ağustos günü Erzincan'a ulaşan heyet, burada Erzincanlılar tarafından karşılanmış ve akşam yemeğinde M. Kemal Paşa, şehrin ileri gelenleri ile temas etmiş, yöre halkının millî harekete olan yakınlığını görerek memnun olmuştur (Goloğlu, 1966: 25). 31 Ağustos sabahı Erzincan'dan ayrılan M. Kemal Paşa ve arkadaşları, Erzincan Boğazı (Çardaklı Boğazı)'na geldiklerinde, Jandarmalar tarafından durdurulan heyete, Dersim Kürtlerinin boğazı tutmaları nedeniyle merkezden kuvvet gönderilene kadar yola devam etmemeleri söylenmiştir. Bu isteğe uyulursa zaman kaybedilecek, kongre söz verilen tarihte açılmayacaktı. M. Kemal Paşa ise tehlikeye rağmen tedbir olarak, silahları olanları öne geçirmek kaydıyla yola devam kararı almıştır (Atatürk, 2005: 58).

Sivas'ta ise, kongre heyetini karşılamak üzere İbrahim Talî ve Rasim Beylerin önderliğinde büyük hazırlıklar yapılmaktaydı. Bununla beraber, Vali M. Reşit Paşa, sorumlu olduğu vilayetin sınırları içinde bu tarz hareketin nasıl bir etki yaratacağını henüz kestiremezken, bir de şehre girmek üzere olan heyeti karşılama konusu ortaya çıkınca endişesi had safhaya yükselmiş, *“Ben de bu merasime iştirak edecek miyim?”* sorusu, onu bir iç hesaplaşmaya sürüklemiştir¹. Yaşadığı kararsızlığa rağmen, nihayet

¹ Reşit Paşa'nın hatıralarında bu duygu karmaşası açıkça görülmektedir: *“Erzurum yolcularının vilayetin merkezine girmek üzere olduklarını öğrenir öğrenmez, bende yine bir ruhi tereddüt, Batıni bir telaş başladı. Onlara karşı nasıl bir vaziyet alacaktım?.. Hakikatte ben neydim, nasıl bir kuvvete maliktim, kongrecilere karşı nasıl bir vaziyetteydim? İşte şimdi buralarını teemmül ederek*

kendisini rahatlatacak bir çözüm bulan Vali M. Reşit Paşa, karşılama işini yerine getirmeye ancak bunu ortalıkta pek görünmeden yapmaya karar vermiştir (Yularkıran, 1939: 125, 126). Yani hem M. Kemal Paşa'ya karşı saygısını ve hürmetini sergilemeli, hem de İstanbul'a bağlılığından şüphe edilmemeliydi¹. Sürekli yol alınarak Suşehri-Zara-Hafik-Sivas yolculuğunu tamamlayan heyet; 2 Eylül 1919 Salı akşamı, Sivas halkının gencinden yaşlısına, coşkulu tezahüratı ve yoğun katılımı arasında şehrin kilometrelerce dışındaki Kılavuztepe'de karşılandı². Bir süre burada dinlendikten sonra, eşsiz sevgi gösterileri arasında şehre gelindi. Bu Sivaslıların Paşa'yla ikinci buluşması idi. Aradan geçen kısa zamana rağmen Sivas halkının millî davaya olan bağlılığının oldukça güçlendiği görülüyordu ve ilkinde oranla çok daha coşkulu bir karşılama gerçekleşmişti (Konukçu, 2002: 102; Goloğlu, 1966: 26; Atatürk Sivas'ta, 1982: 35). M. Reşit Paşa ise, gelişmeleri valilik konağından seyretmiş, misafirlerin yaklaştıklarını öğrendiğinde, adeta adımlarını hesaplayarak karşılamaya inmiştir. Tam planladığı üzere, M. Kemal Paşa, kongre için düzenlenen Sultani binasının önünde otomobilinden inip, bayram sevinci yaşayan halkı selamladığı sırada, kendisi de lisenin kapısında bulunuyordu. Vali, heyeti *"Hoş geldiniz!"* diyerek karşılamış ve pek kimse görmeden ayrılmıştır. Böylece karşılama meselesini de bir sorun çıkmadan hallettiğini düşünen M. Reşit Paşa, daha sonra bu hareketinin M. Kemal Paşa'nın dikkatinden kaçmadığını ve *"Diplomat Vali, şehir dışında bizi karşılasa işine elvermeyecek. Mektep kapısına gelmese bizi gücendirecek, ne yapsın?...Haksız değil henüz bizim mi*

endişeleniyordum...Millî cereyanı kuracak bir kongre önünde o cereyanı suç sayan bir hükümetin memuru sıfatıyla vaziyetimin pek garip olduğunu düşünürken, öbür düşüncelerimden daha müstecel bir mevzu zihnimde açılıverdi: kongreye gelecekleri karşılamak meselesi!.. Ben de bu merasime iştirak edecek miydim, etmeyecek miydim? " (Yularkıran, 1939: 124, 125).

¹ *"Sürüden ayrılmak hem umumun dikkatini celp, hem de Paşa'nın, arkadaşlarının emniyetlerini benden selb edebilirdi! Sürüye katılmak ise hükümet-i merkeziyenin kongre hakkındaki telakkisine açıktan açığa muhalefet etmek olurdu...Hislerim kongreye gelecek zevatı güle güle karşılamayı iltizam, şuurum ise hükümet-i merkeziye ile bu kadar açık surette muhalefete geçmek hususunda beni ibram ediyordu. Nihayet şu kararı aldım: Vali sıfatıyla bu istikbal merasimine iştirak ettiğim takdirde Babiâli'yi gücendirmiş olacağıma göre istikbale çıkarak halk arasında görünmemek. Lakin M. Kemal Paşa ve arkadaşları gibi hayatlarını vatanın hayrına ve selametine vakfetmiş büyük ruhlu insanları karşılamamak gibi bir küçüklüğün ebedi azabından ve hicabından kurtulmak için de istikbale çıkmak. Yani istikbale hem çıkmayacak, hem çıkacaktım"* (Yularkıran, 1939: 125, 126).

² Eski Sivas Mebusu Rasim Başara, 2 Eylül gününü şöyle anlatmaktadır: *"Atatürk Erzurum'dan Sivas'a geldiği gün, çok muhteşem bir istikbal alayı hazırlanmış şehirde fayton ve yaylı arabalar bu işe tahsis edilmişti. O zamanki Hürriyet ve İtilaf mensupları hariç, memleketin bütün ileri gelenleri bu istikbale iştirak etmiş ve kesif halk kütlesi şehrin methalinde toplanmıştı. Dört beş kilometre mesafeden çadırlar kurulmuştu. Misafirlerle karşılayıcılar orada mülaki oldular. Kısa bir müddet tevakiften ve günün meseleleri hakkında kısaca görüşmelerden sonra hareket edildi. Ve güneş gurup ederken şehre girildi. M. Kemal Paşa'nın o günkü kıyafeti hala gözümün önündedir. Haki renkte, sivil bir avcı elbisesi, başında kalpak, göğsünde harp madalyası taşıyordu"* (Denizli, 1996: 8, 9; Gümüş, 1974: 59).

İstanbul'un mu ağır basacağını kestiremiyor" yorumunu yaptığını Raif Efendiden öğrenmiştir (Yularkıran, 1939: 126; Kansu, 1997: 204, 205).

Heyeti karşıladıktan sonra evine dönen M. Reşit Paşa, Mazhar Müfit Bey'in anılarında belirttiğine göre, Sivas'ta ilk gün akşam yemeğinde, M. Kemal Paşa ve arkadaşları ile toplanmıştır. Paşa, Vali M. Reşit Paşa'ya *"Binbaşı Brunot nerede? Bizi tutuklamak için düzen almakla mı, yoksa Sivas'ı basmak ve ele geçirmek için Ordu getirtmekle mi uğraşıyor?"* diye sormuş, M. Reşit Paşa üzülererek, *"Malatya'ya doğru kaçmakla meşgul. Erzurum'dan hareketinizi ıstittikten sonra, Jandarmayı denetleyeceğini söyleyerek Malatya'ya gitti"* cevabını vermiştir. M. Kemal Paşa, *"Binbaşı Brunot belki bir gün Sivas'a gelmek için bizden izin istemeyi bile düşünecektir. Hatta bizden olduğunu iddia ve kanıtlamaya çalışacaktır"* (Kansu, 1997: 205; Arıburnu, 1997: 66, 67) diyerek bir kez daha Valinin bu konudaki endişesinin gereksiz olduğunu vurgulamıştır. Ancak, M. Reşit Paşa hatıralarında bu yemekten ve diyalogdan bahsetmemektedir¹. Yemekten sonra konu tekrar M. Reşit Paşa'nın endişesine gelmiş, M. Kemal Paşa yanındakilere; tereddütlü olmasına rağmen, Vali'nin daha çok kendisine taraftar olduğunu hissettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine M. Müfit Bey; M. Reşit Paşa'yı Rumeli'deki vazifesinden tanıdığını, Serez Mutasarrıfı iken Meşrutiyet'in ilanı için ilk telgrafı onun çektiğini, şimdi de Millî hareketten ayrılmayacağını düşündüğünü ifade etmiştir. M. Kemal Paşa'nın cevabı kısa ve net; *"Bakalım, göreceğiz..."* olmuştur (Kansu, 1997: 205; Aşkun, 1963: 109).

Huzursuz geçirdiği gecenin ardından, durumu rapor etmek gerektiğini düşünen M. Reşit Paşa ertesi gün, M. Kemal Paşa ve V. Ş. M. H. C. Erzurum Kongresi Temsil Heyeti ile Rauf Beylerin Sivas'a geldiklerini, halkın yoğun ilgisiyle karşılandıklarını ve 4 Eylül'de açılması kararlaştırılan kongrede hazır bulunacaklarını Nezarete bildirmiştir (BMKA, 2003 B: 36; Yularkıran, 1939: 128). Aynı günlerde İstanbul'un giriştiği faaliyetlerden habersiz olan M. Reşit Paşa'nın üzerindeki mesuliyeti ortadan kaldırmak için bu telgrafı gönderdiği açıktır. Zira bütün hazırlıklar tamamlanmış, sıra

¹ Reşit Paşa'nın hatıralarında kullandığı; *" M. Kemal Paşa ile arkadaşlarını lise kapısında selamladıktan sonra evime döndüm. Zaten vakit geçti. Misafirleri rahatsız etmek doğru değildi"* (Yularkıran, 1939: 127) ifadeleriyle, Mazhar Müfit Bey'in anlattığı olay çelişmektedir. Reşit Paşa'nın bu konuyu hatıralarında yazmayı unutmuş olma ihtimali düşük olsa da, bunu bu şekilde yorumlamak mümkündür.

kongrenin açılışına gelmiştir. Bu sırada, Sivas'taki harekete engel olamayan Hükümet'in başka bir planı ise gizli bir şekilde yürütülmektedir.

2. 2. 4. 5. M. Reşit Paşa'nın Azli Meselesi

Anlaşıldığı üzere, Vali M. Reşit Paşa, İstanbul Hükümeti'nin tüm talimat ve ısrarlarına rağmen, vilayetinde herhangi bir kargaşaya meydan vermemek için kendisine verilen emirleri yerine getirmemiş hatta çoğu zaman İstanbul'un aleyhine, millî hareketin lehine icraatta bulunmuştur. Bu tutumu, Hükümetin O'na karşı daha etkili tedbirler almasına yol açmış, yukarıda değinilen başarısız girişimlerden sonra, valisine sözünü geçiremeyeceğini anlayan Babîâlî, M. Reşit Paşa'yı Sivas'taki görevinden uzaklaştırmak için faaliyete geçmiştir.

28 Ağustos'ta postanın getirdiği İstanbul gazeteleri, yerine kimin atandığını belirtmemekle birlikte Vali M. Reşit Paşa'nın durum gereği olarak görevden alındığını yazıyordu ve her gazetenin farklı bir duyumu vardı¹. Azil haberini gören M. Reşit Paşa, böyle bir sonucu aylardır beklediğinden fazla şaşırmamış ancak kalabalık ailesinin geçimini sağlama konusunda endişeye düşmüştür. Bu kararın verilmesinde ne gibi bir sebep gösterildiğini ve yerine kimi bırakması gerektiğini öğrenmek için aynı gün Nezarete başvurmuş, haber doğru ise Sivas'ı terk edeceğini söylemiştir (TİTE A K: 17 G: 4, lef: 1). M. Reşit Paşa, anılarında bu yazıdan bahsederken, emrin henüz kesinleşmediğini göz önüne aldığını, İstanbul'a; Sivas'tan ayrılarak, ihtilalcilerle birlikte olmayacağı yönünde bir mesaj verme kaygısı taşıdığını belirtmektedir

¹ “Sivas Valisi Reşit Paşa'nın azledileceği haber alınmıştır. Yerine Babanzâde Zihni Paşa'nın tayin edilmesi muhtemeldir” (Vakit, 26 Ağustos 1919, s: 2). “Sivas Valisi Reşit Paşa'nın diğer bir vilayete nakil olunacağı haber alınmıştır” (İkdam, 26 Ağustos 1919, s: 1). “Diğer bir vilayete nakil ricasında bulunan Sivas Valisi Reşit Paşa'nın ısrar eylediği bu talebinin Dâhiliye Nezareti'nce tervic edilmemesi üzerine aynı müracaatı tekrar eylediği cihetle azlolunmuş ve vilayât-ı mezkure Babanzâde Zihni Paşa'ya teklif olunmuş ise de mümaileyha henüz cevab-ı muvafakat vermemiştir” (İkdam, 27 Ağustos 1919, s: 2). “Sivas Valisi Reşit Paşa azledilmiştir. Çünkü refikimizden bazılarının verdikleri malumata nazaran Reşit Paşa'nın sebep-i azli merkezden gelen evamiri ifade taallül göstermesidir. Reşit Paşa'dan maada, defterdar, müftü gibi rüesa-yı memurin de yazıldığına göre tebdil etmiştir. Reşit Paşa vaktiyle muhtelif valiliklerde bulunmuş ve bilhassa tehcir esnasında bulunduğu Kastamonu vilayetinde Ermenilere pek ziyade hüsnü muamele etmiştir. Son zamanlarda Meclis-i Mebusan'da Ergani madeni mebusu bulunuyordu. Reşit Paşa'ya İstanbul'a avdet etmesi tebliğ edilmiştir. Sivas valiliğine sabık Hicaz valisi Babanzâde Zihni Paşa'nın tayin edilebileceği söylenmektedir” (Vakit, 27 Ağustos 1919, s: 1). “Sivas Valiliği kendisine teklif edilen Babanzâde Mustafa Zihni Paşa mezkûr valiliği kabul etmediğinden sabık mutasarrıflardan İlyas Sami Bey'in tayini taktir etmiştir” (Tasvir-i Efkâr, 29 Ağustos 1919, s: 2). “Sivas'a merkezden bazı tayinler vukuu bulunduğu hakkında rivayetler deveren etmiş ise de tahkikatımıza göre bunda da asıl ve esas yoktur” (Vakit, 29 Ağustos 1919, s: 2). “Sivas Valiliği'ne sabık mutasarrıflardan İlyas Sami Bey'in tayini arz-ı atebe-i ulyâ kılınmıştır” (İkdam, 30 Ağustos 1919, s: 2).

(Yularkıran, 1939: 120). Dâhiliye Nazırı Adil'den 29 Ağustos'ta gelen cevapta; gazete rivayetlerinin izaha muhtaç olmadığı, bunlara aldırılmadan göreve devam edilmesi istenmiştir (TİTE A K: 17 G: 4, lef: 2; Erdaha, 1975: 95, 96). Yani M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği devam etmektedir. Yaklaşan kongre nedeniyle idare amirliği noktasında sıkıntılara maruz kalacağını düşünen M. Reşit Paşa, bu habere fazla sevinememiştir. Ertesi gün, *“mademki infisal-i acizanem hakkında bir karar yoktur, şu halde gazetelerin bu babdaki rivayatının Nezaret-i Celilelerince resmen tekzibine müsaade buyrulmasını istirham ederim”* diyerek bu konudaki tepkisini ortaya koymuştur (BOA. DH. KMS. D: 55/1 V: 46, lef: 3). İlerleyen günlerde bu söylentinin kendiliğinden ortaya atılmadığı ve M. Reşit Paşa'nın yaklaşan azlinin ilk sinyalleri olduğu anlaşılabacaktır.

Azil haberinin, aslında sanıldığı gibi bir gazete rivayeti olmadığı, İstanbul tarafından yürütülen haince bir planın basına sızması ile olayın ört bas edilmesinden ibaret olduğu, daha sonra M. Kemal Paşa'nın Sivas'taki kongre çalışmaları sırasında anlaşılmıştır. Hükümetin bu haince planı şöyle yürütülecekti: Öncelikle söz dinletilemeyen Sivas Valisi M. Reşit Paşa görevinden alınacak, Elazığ Valisi Ali Galip eşkıya takip etme bahanesiyle Malatya'ya gelerek buradaki Kürtlerden bazı silahlı güçleri yanına alacak ve kongreyi dağıtmak, temsilcileri tevkif etmek için Sivas'a hareket edecek (Sarıhan, 1994: 83; Erdaha, 1975: 124). Ağustos ayı sonlarına doğru Hükümet, planını uygulamak için ilk girişimlerine başlamıştır. O sırada Kürt aşiretlerinin başkanları ile görüşmek ve asayiş sağlamaya amacıyla Dersim'de bulunan Ali Galip'e, 30 Ağustos'ta telgraf çekilerek, yükselmesini ve tanınmasını sağlayacak özel bir görevi kabul edip etmeyeceği Nazır Adil Bey tarafından sorulmuş, III. Kolordu Komutanlığı ilavesiyle Sivas Valiliği'ne atanması teklif edilmiştir. Görevi kabul etmesi için Şeyhülislam Sabri Efendi de devreye sokulmuştur. Ali Galip ise, rütbesinin iki kat yükseltilmesi ve gerekli masraflarının karşılanması halinde bu görevi kabul edeceğini belirtmiştir (Yularkıran, 1939: 132; Erdaha, 1975: 125). 1 Eylül'den itibaren Elazığ Valisi ile uzun uzadıya görüşmeler yapmış olan Adil Bey, gittikçe çoğalan isteklerine¹ boyun eğerek bir an önce harekete geçmesini istediği Galip'e, 3

¹ Ali Galip'in, Hükümete şart olarak öne sürdüğü istekler; askerlikten uzak kaldığı sekiz buçuk senenin askerî kıdemine eklenerek rütbesinin iki derece terfii, kendisiyle birlikte ailesinin de nakliye masraflarının ödenmesi, bazı hemşerilerine iş verilmesi gibi menfi konuları içeriyordu. Bunların

Eylül günü kesin direktifi vermiştir. “...Sivas’ta Hükümetin tam güvenini kazanmış ve memleketin selametinden yana olan, tebligatı harfiyen icraya azim bir vali bulundurmak lazım gelmektedir. Yüksek şahsınızı bunun için oraya gönderiyoruz” diyerek, tayininin padişaha arz edildiğini, bir an önce yola çıkmasını istemiştir (Atatürk, 2005: 88; İrade-i Milliye, 17 Eylül 1919, s: 1). Bu durumda ataması henüz resmiyet kazanmamış olan Ali Galip’in üstün yetkilerle Sivas’a gönderilmesi yasal değildir, kaldı ki Vali M. Reşit Paşa’ya da azli hakkında herhangi bir tebligat yapılmamıştır. Buna rağmen kendisini sağlama almak amacıyla, ataması hakkındaki İrade’nin çıkarılmasını talep eden Galip’in, 4 Eylül günü Bakanlar Kurulu kararı ve Padişah İradesi ile Sivas Valiliği ve III. Kolordu Komutanlığı’na tayini kesinleşmiştir (BOA. MV. D: 251 G: 90). M. Reşit Paşa’nın görevine son verildiği anlamına gelen bu karar, aynı gün gazetelerde de yayınlanmıştır¹. Daha birkaç gün önce gazete rivayetlerini dikkate almamasını salık veren hükümetin, kendisini azlettiği haberini öğrendiğinde, Sivas’ta kongre çalışmaları çoktan başlamış olacaktır. Galip’in Sivas’a gelmeye bir türlü cesaret edemeyişi ve M. Kemal Paşa’nın müdahalesi, Vali M. Reşit Paşa’nın gerçekten de bu habere aldırış etmeden vazifesine devam etmesini sağlayacaktır.

2. 3. Sivas Kongresi ve Vali M. Reşit Paşa

2. 3. 1. Kongrenin Toplanması ve Çalışmaları

2. 3. 1. 1. Delegeler

Doğu ve Batı illerinin yani vatanın tüm bölgelerinin temsil edileceği ve ulusal bağımsızlık yolunda milletin egemenliğinin asıl unsur olacağı bir “millî ve genel” kongrenin Sivas’ta toplanacağı Amasya’da alınan kararlarla ilan edilmişti. Sivas Kongresi için illeri ve sancakları temsil edecek kişilerin seçilerek gönderilmesi daha o

sağlanması halinde Sivas’a gidip M. Kemal Paşa ve yandaşlarını yakalamayı kabul ediyordu (Orbay, 2005: 206).

¹ “Mamuretülaziz Valisi Ali Galip Bey’in Sivas Valiliğine tahvili ve Mevki Komutanlığı vazifesinin de uhdesine havalesi takdir ettiği müstahbirdir” (Tasvir-i Efkâr, 4 Eylül 1919, s: 1). “İstihbaratımıza nazaran Reşit Paşa’nın azlinden dolayı münhal bulunan Sivas Vilayeti Valiliği’ne Ordu Komutanlığı inzıamıyla Mamuretülaziz Valisi Ali Galip Bey tayin olunmuştur. Ali Galip Bey, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından ahdolunan ikinci intihabatta Kayseri Mebusluğu’na intihab olunmuş ve Hükümet-i mezkureye karşı mücahedatıyla nazar-ı dikkati celb etmişti. Ali Galip Bey takriben iki ay evvel Mamuretülaziz Valiliği’ne tayin olunmuştu” (İkdam, 4 Eylül 1919, s: 1). “Sivas Vali ve Komutanlığına Mamuretülaziz Valisi Ali Galip Bey’in tayini hususunda İrade-i Seniyye şeref sâdır olmuştur” (Vakit, 5 Eylül 1919, s: 2).

zaman tüm bölgelere duyurulmuş olmasına rağmen, kongreye gelen delegelerin sayısı beklenenden daha az olmuş, çağırılanların neredeyse yarısı Sivas'a gelebilmiştir. Özellikle İzmir ve çevresinden, Trakya'dan ve Fransız işgal bölgeleri ile Karadeniz'in dağlık bölgelerinden hiç temsilci gönderilmemişti (Arıburnu, 1997: 61). Erzurum Kongresi'ne nazaran katılımın düşük olduğu, oysa her vilayetten ortalama üçer kişinin gönderilmesi halinde 120 temsilcinin beklendiği Sivas Kongresi'ne, açılış gününe kadar gelenlerin sayısı 20 kadardı. Bunda çeşitli imkânsızlıkların yanı sıra hükümetin baskısı ve kongrenin toplanma amacının yeterince idrak edilememesinin büyük etkisi olmuştur. Ayrıca mülkî ve askerî makamların ihmalleri de delege toplama konusundaki başarısızlığa neden gösterilmektedir (Çevik, 2002: 217, 218). Birkaç ilden gelenler de, ya ilin önde gelenlerince uygun bulunduklarından veya kendi çabaları ile gelmişler, millî bir kuruluş tarafından seçilmemişlerdi. Bu nedenle M. Kemal Paşa yanındaki kişilerden bazılarını birer ilin delegesi yaparak kongreye katılmalarını sağlamıştır. Buna rağmen kongre 30 kişiden az bir topluluk tarafından açılmış, daha sonra gelenlerle birlikte bu sayı 30–40 civarına ulaşabilmiştir (Goloğlu, 1966: 66, 67). Bu özel durum nedeniyle kaynaklarda, Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin sayısı ve isimleri hakkında çok çeşitli bilgiler yer almakta, 29–47 arasında değişen listeler¹ verilmektedir. Ne var ki, kongreye katıldığı kesin olarak bilinen temsilcilerin isimlerini Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'ndeki listeden (Türk İstiklal Harbi II/2, 1999: 464, 465) öğrenmekteyiz. 33 temsilcinin belirtildiği bu listede yer alan isimlere ek olarak saptanan bazı temsilcilerin ve sonradan gelen veya sürekli katılımcı olmayıp kongreye zaman zaman dâhil olan kişilerin varlığı bilinmektedir². Ayrıca listelerde Tokat ve Alaşehir delegesi adıyla kaydedilmelerine rağmen Bekir Sami ve Rauf Bey, Erzurum Kongresi'nde Sivas Vilâyeti kontenjanından seçildikleri Temsil Heyeti üyeliği dolayısıyla hem Doğu Anadolu illerinin hem de Sivas'ın temsilcisi olarak kongreye katılmışlardır³ (Goloğlu, 1966: 23, 68; Aşkun, 1963: 149). Beklenen katılımın sağlanamadığı kongre tüm engellere rağmen zamanında toplanmayı başarmıştır.

¹ Sivas Kongresine katılan delege sayısını M. Müfit Kansu 29 (Kansu, 1997: 252), S. Selek 31 (Selek, 1969: 282, 283), V. Cem Aşkun 34 (Aşkun, 1963: 148, 149), M. Goloğlu ve S. Gümüş 38 (Goloğlu, 1966: 73, 74; Gümüş, 1974: 73, 74), H. Denizli ise yaptığı derleme sonucu 47 kişi (Denizli, 1996: 66–73) olarak vermektedir. L. Kinross bu konuda 99 (Kinross, 1994: 291) rakamını öne sürmüştü de bunu doğrulayan bir başka kaynak mevcut değildir.

² Sivas Kongresi delegeleri hakkında ayrıntılı liste için bkz. EK G.

³ Aynı durum Erzincan ve Erzurum delegesi adıyla kaydedilen Şeyh Fevzi ve Hoca Raif Efendi için de geçerlidir. Bu kişiler de aslında ŞAMHC Temsil Heyeti üyesi sıfatıyla kongrede bulunmuşlardır (Goloğlu, 1966: 73).

Delegelerin birçoğu, M. Kemal Paşa ve hareketinin eylem safhasına gelmiş olduğuna, kongrenin amacının bir tüzük ve beyanname hazırlamaktan ibaret olmadığına inanmış, “*azim bir inkılâba hazırlanmak için*” toplandıklarının farkında olan kişilerdi.

2. 3. 1. 2. Kongrenin Gündemi ve Görüşmeler

M. Kemal Paşa’yı candan karşılayan Sivas halkı, kongrenin açılacağı 4 Eylül 1919 Perşembe günü, öğleden sonra saat birden itibaren Sultanî binası önünde toplanmaya başlamış, günün Perşembe oluşu ayrı bir anlam ifade ettiğinden Sivaslılar sel halinde bu kalabalığa katılarak uzun zamandır hazırlandıkları tarihi güne şahitlik etmeye koşmuşlardır (Kansu, 1997: 211). Delegelerin de kongre mahalline gelmeleri ile açılış için tayin edilen saat 14.00 sularında M. Kemal Paşa halkın yoğun tezahüratı arasında millî kongreye iştirak etmiştir (Atatürk, 2005: 59). Artık aldığı kararlar ve üstlendiği görev bakımından Millî Mücadele tarihinde bir dönüm noktası olacak kongre görüşmeleri başlayacaktır. Kongre saat 15.00’te, geçici başkan sıfatıyla kürsüye çıkan M. Kemal Paşa’nın nutku¹ ile açılmıştır (İğdemir, 1999: 1). Bu konuşma anlam bakımından önem arz etmekteydi. M. Kemal Paşa delegelere; Mondros Mütarekesi’nden o güne kadar gelişen, vatanın içinde bulunduğu vahim durumu ortaya koyan bilgiler vermekle birlikte, milleti temsilen “kurtarıcı kararlar” almak üzere toplandıklarını ifade etmişti (İrade-i Milliye, 14 Eylül 1919, s: 2, 3). Kongrenin hedefleri ve izleyeceği yol hakkında; “...*Sivas Genel Kongresi’nde vatanımızın bir bütün, milletimizin yekvücut olduğunu gereği gibi ifade edip ispatlayacak kararlar alacak esaslar koyulacaktır...*” (Atatürk, 1999 V: 54) açıklamasında bulunduktan sonra kongre görüşmelerine geçilmiştir.

Sivas Kongresi’nde görüşmeler her gün olmak üzere birleşimler ve birleşimler de oturumlar halinde yapılmış, 4 Eylül’den 11 Eylül’e kadar 8 birleşim gerçekleştirilmiştir. Sadece, 6 Eylül Kurban Bayramına tesadüf ettiği için toplantı yapılmamış, 9/10 Eylül günü ek birleşim düzenlenmiştir. Kongrenin gündemini ise üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi kongrenin iç düzeni, ikincisi dış

¹ M. Kemal Paşa kongrenin zevali saatle 14.00 ’te açıldığını belirtmektedir (Atatürk, 2005: 59). Kongre tutanaklarında ise saat 15.00’te açılış nutkunun okunduğu görülmektedir (İğdemir, 1999: 1). Ayrıca, 5 Eylül tarihli III. Kolordu Komutanı Albay Selahattin’den XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir’e gönderilen telgrafta da, kongrenin 4 Eylül Perşembe günü saat 15.00’te açıldığı haber verilmiştir (ATBD, S: 109, B: 3097). Nutkun tam metni için bkz: Atatürk, 1999 V: 54.

siyaset ve üçüncüsü ülkenin içinde bulunduğu durum ve gelişmeler olarak sayılabilir (Akbulut, 2002: 127). Gündemi oluşturan maddeler şunlardı:

- 1) Başkanlık Divanı seçimi,
- 2) Erzurum Kongresi nizamname ve beyannamesinin geliştirilerek kabulünün teklifi ve tartışmaya alınması,
- 3) Kongre delegelerinden yirmi beş kişinin imzasını taşıyan muhtıranın görüşülmesi,
- 4) Üyelerin teklif ve temennileri (Kansu, 1997: 217; Goloğlu, 1966: 77).

Birinci gün (4 Eylül, Perşembe); başkanlık meselesi üzerinde durulmuş, bir başkanlık divanı oluşturulmuştur. Başkanlık meselesi oldukça önemliydi çünkü Sivas Kongresi'nde millî hareketin lideri de belirlenmiş olacaktı. Bazı muhalif görüşlere rağmen (M. Kemal Paşa'nın başkanlığını sakıncalı bularak, bu görevin isim sırasına göre yapılmasını isteyenler olmuştu. Bunların başında İstanbul delegesi İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa gelmekteydi), yapılan gizli oylamada üç çekimser oya karşılık, oy çokluğu ile M. Kemal Paşa kongre başkanı seçilmiştir. Bekir Sami (Kunduk) Bey'in sorumluluk almayı kabul etmemesi üzerine Rauf Bey ve İsmail Fazıl Paşa ikinci başkanlıklara, divan kâtipliklerine (sekreter) ise Mehmet Şükrü (Koçzâde) ve İsmail Hami (Danışment) Beyler seçilmişlerdir (Atatürk, 2005: 59; İğdemir, 1999: 2). Ayrıca kongre toplanmadan önce oluşturulan ve gündemi genel hatlarıyla belirleyen Hazırlık Komisyonu¹ yanında iki komisyon daha seçildi. Bunlar; Tedkik-i Vesaik Encümeni ve Teklif Encümeni idi. M. Kemal Paşa, Rauf Bey ve Hoca Raif Efendi Tedkik-i Vesaik yani belgeleri inceleyip kongre genel kuruluna sunmakla görevlendirildiler. Yedi kişiden kurulu Teklif Encümeni² ise bir program komisyonu olarak, sunulan görüşleri inceleyip bunları Başkanlık Divanı'na sunacaktır (İğdemir, 1999: 8, 9; Akbulut, 1999: 125, 126). Bunun akabinde Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan ve delegelerin edecekleri yemin metni üzerine önergeler verildi. Bu çerçevede nitelik açısından kongre, çalışmalarını, aldığı kararları usul ve kurallara uygun yürütmeye özen

¹ Bu komisyon M. Kemal Paşa'nın Sivas'a gelmesinden bir müddet önce 25 kadar delegenin katılımıyla oluşturulmuş, kongreye sunmak üzere gündemde yer almasını istedikleri konuları bir muhtıra halinde düzenleyip imzalamışlardır. Muhtırada en önemli isteği manda meselesinin kongrede yeniden gündeme getirilmesi teşkil etmekteydi (Atatürk, 2005: 61).

² M. Kemal Paşa, Rauf, Bekir Sami, Ahmet Nuri, Osman Nuri, Hüsrev Sami Beyler ile Hoca Raif Efendi'den oluşuyordu (İğdemir, 1999: 8, 9).

göstermesine rağmen, mevcut devlet düzeninden farklı, adeta “*yeni bir siyasal iktidar çekirdeği*” (Tanör, 1986: 1148) oluşturmaya yönelik ve millet adına karar verme yetkisini üzerinde toplayan bir meclis karakteri sergilemekteydi.

İkinci gün (5 Eylül, Cuma); Birinci birleşimde M. Kemal Paşa tarafından verilen yemin önergesi bazı değişiklikler yapıldıktan sonra kabul edildi ve delegeler tarafından okundu (ATBD, S: 87, 1989, B: 2081). Bu metinde özellikle vurgulanan nokta, delegelerin; öteden beri suçlamalara neden olan İttihatçılık fikrini savunmayacaklarına ve bu fikrin ihyasına çalışmayacaklarına dair idi. Bu doğrultuda bütün delegeler, “*Vatan ve milletin mutluluk ve refahından başka hiçbir şahsi gaye edinmeyeceklerine...kongre sonuçlanıncaya kadar hiçbir siyasi fırkanın isteklerine hizmet etmeyeceklerine*” Allah (c.c) adına yemin ettiler¹ (İğdemir, 1999: 5, 17, 18). Diğer bir önergede Kurban Bayramı dolayısıyla kongre tarafından Padişah’a bir tebrik telgrafı çekilmesi isteği yer alıyordu. Görüşmeler sonunda bu istek de kabul edilerek bir arıza hazırlanmıştır. Hazırlanan metinde; Mondros Mütarekesi’nin işlemez durumda olduğu halde Mebuslar Meclisi’nin toplantıya açılmadığı, bu durumda milletin gereken tedbirleri almak için Sivas Kongresi’ni topladığı belirtilmiş, kongrece; Padişahlık ve Halifelik makamına bağlı kalarak, vatan ve milletin haklarını savunmak üzere çalışmaya başlandığı, Bayram kutlaması ile birlikte ifade edilmiştir (BOA. DH. KMS. D: 53-3, V: 34, lef: 4-9; İrade-i Milliye, 14 Eylül 1919, s: 3). Aynı gün, millete de kongre amacını ve çalışmalarını açıklayan bir bildiri yayınlanmasına karar verilerek, kongrenin 4 Eylül’de çalışmaya başladığı belirtilmiş, Padişah’a ve Halife’ye gönderilen telgrafların da ilave edilmesiyle, durumun köylere kadar her yerde duyurulması istenmiştir (İrade-i Milliye, 14 Eylül 1919, s: 3; Türk İstiklal Harbi II/2, 1999: 15). Böylece girişilen hareketin en önemli dayanak noktası olan millet iradesi ilk andan itibaren vurgulanmış, onun haklarını savunacak kongrenin amacı açıkça ifade edilmiştir. Şüphesiz, M. Kemal Paşa’nın başarısının en önemli etkeni bu tutum olacaktır.

Üçüncü gün (6 Eylül, Cumartesi); Bayramın birinci gününe denk gelmesi nedeniyle toplantı yapılmamış ancak daha önce açıkladığımız üzere Ali Galip ve Binbaşı Noel’in Doğu Anadolu’da giriştikleri faaliyetler ve İstanbul Hükümeti’nin Ali Galip ile yaptığı

¹ Kongre azaları hakkında geniş bilgi ve edilen yeminin sureti İrade-i Milliye gazetesinin birinci sayısında neşredilmişti (İrade-i Milliye, 14 Eylül 1919, s: 1).

pazarlıklara ait telgraflar, bugün M. Kemal Paşa tarafından ele geçirilmiştir. Bu konu sonraki başlıkta ele alınacaktır.

Dördüncü gün (7 Eylül, Pazar); gündemi oluşturan ikinci madde ancak bugün görüşülmeye başlanmıştır. Bundan önce K. Karabekir, A. Fuat Paşa ve bazı şahıslarca kongreye gönderilen tebrik telgrafları okunmuş, bazılarına cevap gönderilmiştir. Bazı delegeler, hükümetin düşürülmesi ve Millî Meclis'in açılması hakkında önergeler vermişler, Erzurum Kongresi beyannamesinin maddeleri tek tek incelenerek bazı maddeler aynen kabul edilmekle birlikte gerekli görülen değişiklikler yapılmıştır. Refet Bey'in âza olarak sunulmasından sonra, nizamnamenin Heyet-i Temsiliye konulu maddesi ele alınarak var olan 10 kişiye 6 kişinin daha ilave edilmesi kararlaştırılmış, ancak isimlerin belirlenmesi sonraya bırakılmıştır (İğdemir, 1999: 29-43).

Beşinci gün (8 Eylül, Pazartesi); dördüncü birleşimin ilk oturumunda Erzurum Kongresi'nin 7. maddesini oluşturan “manda” meselesi hakkında görüşmeler yapıldı. 7. maddedeki “...Devlet ve milletimizin dâhili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamîsi mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin, fenni, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılırsınız” (İstiklal Harbi II/1, 1999: 190) ifadeleri bazı yanlış yorumlara neden olmuştur. Bu konu Erzurum Kongresi'nin tamamlanmasından sonra da tartışılmaya devam etmiş, Sivas Kongresi toplanmadan önce 25 kişinin imzalamış olduğu bir muhtırayla gündeme dâhil edilmiştir. Muhtırada; manda meselesi ve mandater devletin seçilmesinin gerekliliği öne sürülmüş, mandacı devlete teklif edilecek şartlar sıralanmıştı (Bilgen, 2004: 174-175). Manda fikrini savunanların başında A.B.D. mandası taraftarları olan İsmail Hami, İsmail Fazıl, Refet ve Bekir Sami Bey'ler yer almaktaydı. Onlar, “dış destek, yardım” olarak tabir etikleri ve İngiltere'ye karşı tek alternatif gördükleri Amerikan mandasını kabul etmekten başka çare olmadığını savunuyorlardı. Ayrıca mandacıların daveti üzerine, ABD Başkanı Wilson tarafından İstanbul'a gönderilmiş olan Chicago Daily News Gazetesi yazarı Mr. Brown'un, tek yabancı gözlemci olarak kongreye katılması sağlanmıştır. Bu haber daha 21 Ağustos'ta K. Karabekir Paşa tarafından M. Reşit Paşa'ya ve III. Kolordu Komutanlığı'na, “iki Amerikalı memur-ı siyasiyenin” Sivas'a gönderileceği

şeklinde bildirilmişti (Yularkıran, 1939: 99; Bilgen, 2004: 144). 20 Ağustos 1919 Amerikalı gazeteci Mr. Browne ve beraberindeki Kara Vasıf Bey, Sivas'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Trenle Ankara'ya oradan da on gün at sırtında seyahatle Sivas'a gelecek¹, her yerde güler yüzle karşılanacak, kendisine ziyafetler verilecek ve Sivas Kongresini gözlemleyen tek yabancı ve Hristiyan gazeteci olacaktır.

Kongreden çıkacak kararları en kısa yoldan Amerikan Komisyonu'na ulaştırmakla görevli Brown'un bu konudaki telkinleri manda fikrini savunanlar üzerinde etkili de olmuştur. Mr. Brown, Sivas kongresi boyunca İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e birçok rapor göndermiş, Türkler'in manda konusundaki tutumunu değiştirmeye kararlı olduğunu ifade etmiştir. Oysa kendisi de bu konuda kesin bir bilgi ve yetkiye sahip değildir (Bilgen, 2004: 69, 85, 95-97).

M. Kemal Paşa bu tartışmalarda katı bir üslup kullanmayı ortam gereği uygun görmediğinden, mandayı savunan delegeleri öncelikle konu hakkında aydınlatmayı, sonuçlarını öngörmeyi tercih etmiştir. Aslında kendisinin de bu konuda olumsuz bir tavrı olduğu açıktır. Şüphesiz, bağımsız ve millî hâkimiyete sahip bir Türkiye M. Kemal'in en belirgin hedefi olagelmıştır. O'na göre mandayı savunanlar büyük bir gaflet içindeydiler. Uzun ve tartışmalı geçen toplantılar tam bağımsızlığı benimseyen delegeler üzerinde sıkıntı yaratmaya başlamıştır. Özellikle Askeri Tıp öğrencilerini temsilen kongreye katılan Hikmet (Boran) Bey'in M. Kemal Paşa'ya "*Manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, M. Kemal'i vatan kurtarıcısı değil vatan batıracısı olarak adlandırır ve tel'in ederiz*" şeklindeki çıkışı ile Hoca Raif Efendi'nin tam bağımsızlık hedefi üzerine yaptığı konuşma etkili olmuş, muhtıra sahipleri geri çekilmiş manda ve himayenin kabulünü reddeden Erzurum Kongresi'nin 7. maddesi aynen bırakılmıştır (İğdemir, 1999: 47-66; Alpargu, 2002: 64, 65; Goloğlu, 1966: 87-93). Kongre bu karar ile dış politika açısından önemli bir konuyu çözümlemiş oluyordu. Yalnız, delegeler arasında uzlaştıracı bir karar almayı uygun gören M. Kemal Paşa, Rauf Bey'in teklifi üzerine, Türkler hakkındaki olumsuz düşünceleri ve propagandaları düzeltmek amacıyla, Amerika'dan memleketimizi inceleyecek ve

¹ 2 Eylül'de, K. Karabekir Paşa, Trabzon Mevkii Komutanlığına gönderdiği telgrafla; Temsil Heyeti'nin Sivas'a geldiğini ve halk tarafından gösterişli bir şekilde karşılandığını, Vali Reşit Paşa'nın kendilerini "hoş geldiniz" diyerek karşıladığını, ayrıca ABD'li gazeteci Mr. Browne'un Heyet önünde; İstanbul'dan Sivas'a kadarki iyi izlenimlerini anlatarak, gayelerinde başarılı olmalarını temenni ettiğini bildirmiştir (ATBD, S: 109, 2000, B: 4012).

gerçeği görüp gösterecek bir inceleme heyeti davet etmeyi oylamaya sunmuştur. Kongre başkanlık divanı, bu isteği içeren bir mektubu imzalayarak Amerikan Senatosu'na göndermeyi kabul etmiştir (Ayışığı, 2004: 50, 51; Sonyel, 1995: 134, 135).

Altıncı gün (9 Eylül, Salı); beşinci birleşimin konusunu ülkenin iç problemleri hakkındaki görüşmeler yapılmıştır. Karargâhı Ankara'da bulunan XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na görevlendirildiği telgrafla haber verilmiştir. Kongre bu olayla yürütme yetkisine sahip olduğunu göstermişti. Ayrıca Mebuslar Meclisi'nin bir an önce açılması ve Damat Ferit Hükümeti'nin düşürülmesini isteyen bir beyanname hazırlanmasına karar verilmiştir (İğdemir, 1999: 74-83; Denizli, 1996: 21). Aynı zamanda Rauf Bey'in önerdiği ve kongrece kabul edilen davet mektubu hazırlanmıştır. M. Kemal Paşa bu mektuba pek önem atfetmediği için yollanıp yollanmadığını hatırlamadığını ifade etmektedir (Atatürk, 2005: 78, 79). Ancak, Sivas Kongresi kararlarını da içeren söz konusu mektubun, M. Kemal Paşa dâhil Rauf Bey, İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami ve Şükrü Beyler'in imzalarıyla 9 Eylül 1919 günü yerine ulaştırılmak üzere Amerikalı gazeteci Mr. Brown'a verildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz (Bıyıklıoğlu, 1959: 1-5; Çevik, 2002: 223, 224) Browne 19 Eylül'de Sivas'tan ayrılacaktır (Sarıhan, 1994: 59). Mektupta hiçbir şekilde ABD mandası talebi yer almamakta, sadece tarafsız bir devlet tarafından Osmanlı İmparatorluğu paylaşılmazdan evvel adilane bir gözlem yapılması teklif edilmektedir. M. Kemal Paşa tüm ısrar ve olumsuzluklara rağmen vatanın bağımsızlığına ve milletin istiklaline gölge düşürülmesine izin vermemiş, bu şekilde "manda ve himaye kabul olunmaz" kararına zarar gelmeden kongrenin gündemini meşgul eden manda meselesi de kapanmıştır.

9/10 Eylül Salı Çarşambaya bağlayan gece yapılan altıncı oturumda; bir önceki toplantıda kararlaştırılan ve Meclis'in açılması ve yeni bir hükümetin kurulması hakkındaki telgraf belirlenmiştir. Bu telgraf daha sonra İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi olayına neden olacak telgraftır. Ayrıca Ali Galip ile işbirliği yapan Binbaşı Noel ile ilgili alınacak önlemler görüşülmüştür (İğdemir, 1999: 85-90; Akbulut, 2002: 129). M. Kemal Paşa, daha Temmuz ayı başında Erzurum'da iken, Kamuran ve Celadet adında iki şahsın Kürtlük cereyanı uyandırmak gayesiyle, İstanbul'dan Doğu

Anadolu'ya gönderileceğini, bölücü faaliyetler yapacaklarını haber almış, XIII. Kolordu'ya yakalanmaları emri vermiştir. 6 Eylül'de, bu şahıslarla birlikte İngiliz Binbaşısı Noel'in, yanlarında on beş kadar Kürt atlısıyla Malatya'ya geldiğini, idareciler tarafından karşılandığını öğrenmiştir (Atatürk, 2005: 81, 82; İğdemir, 1999: 78, 79). Hükümet 6 Eylül'de, Malatya'ya gelmiş¹ olan Ali Galip'in isteklerini yerine getirip, gerekli asker ve parayı göndermeyi kabul etmiş, bir an önce Sivas'a hareket etmesini istemiştir (BOA. DH. ŞFR. D: 103 B: 58; Atatürk, 2005: 90). M. Kemal Paşa'nın gücünü kendisi de kabul ederek, bu teşebbüsten başarı elde edemeyeceğinden korkan Galip, kongre çalışmaları başlamasına rağmen hareket tarihini ertelemiştir. Son olarak 9 Eylül'de Nazır Adil'e, ayın on dördüncü günü Malatya'dan Sivas'a geçerek eşkıyanın peşine düşeceğini ve başarısından emin olunmasını belirten bir şifre göndermiştir (Atatürk, 2005: 90; Yularkıran, 1939: 140). XIII. Kolordu'nun, Malatya'daki kuvvetinin yetersizliğini öne sürerek İstanbul'dan yardım istemesinden şüphelenen M. Kemal Paşa, XIII. Kolordu Kurmay Başkanına ve Elazığ'daki 15. Süvari Alayı Komutanına kesin talimat vererek, Noel ve yanındakilerin Vali Galip ile birlikte yakalanarak Sivas'a gönderilmelerini istemiştir. Aynı zamanda Van Valisi Haydar Bey, Elazığ Valiliği görevine başlaması için Erzurum'dan yola çıkarılmıştır (Atatürk, 2005: 85, 86; Kansu, 1997: 258–260). M. Kemal Paşa'nın aldığı tedbirler sonucu Ali Galip ve arkadaşları 10 Eylül'de Malatya'da sıkıştırılmışlar ancak mutasarrıfın, yaklaşmakta olan müfrezeleri önceden haber vermesi üzerine, Galip ve beraberindekiler Halep'e kaçmışlar, oradan da bir müddet sonra İstanbul'a sığınmışlardır (Orbay, 2005: 207). Böylece, kongrenin yapılmasına engel olamayan İstanbul Hükümeti, M. Kemal Paşa'nın önlemleri sonucu başarısızlığa uğramış olan Ali Galip planı ile son kozunu da kullanmış oluyordu. M. Kemal Paşa olayın iç yüzünü kongrenin sona ermesine yakın Temsil Heyeti ile paylaşmayı uygun görmüştür.

10 Eylül Çarşamba; yedinci genel oturumda; kongrenin maddi ihtiyaçlarının karşılanması konusu ele alınmış, delegeler arasında yardım toplanarak sorunun çözülmesine karar verilmiştir. Ayrıca haftada iki gün olmak üzere İrade-i Milliye

¹ Ali Galip'in bu bölgedeki faaliyetleri devam ederken, Kürt hayranlığı ile tanınan İngiliz Binbaşısı Noel de Doğu Anadolu'daki ayrılıkçı fikirleri kışkırtmakla meşguldü. O'nun aynı tarihlerde Malatya'da bulunması Ali Galip ile işbirliği ihtimalini akla getiriyordu. Nitekim 8 Eylül'de Galip, Dâhiliye Nazırına gönderdiği telgrafta; Binbaşı Noel'in Malatya'da olduğunu ve kendisiyle yakın temasta bulunduğunu belirterek, O'nun da M. Kemal Paşa ve teşebbüsünü ihanet olarak gördüğünü bildiriyordu (BMKA, 2003 B: 38).

Gazetesi'nin yayınlanması kabul edilmiş, bu işle ilgilenen bir kurul oluşturulmuştur (İğdemir, 1999: 96, 97). Adil-Galip yazışmaları kongredekilere okunmuş, bunun üzerine M. Reşit Paşa'dan Padişaha, hükümete ve millete hitaben bir beyanname yayınlarak, akıtılacak kardeş kanına mani olması istenmiştir (İğdemir, 1999: 99).

11 Eylül Perşembe günü yapılan sekizinci ve sonuncu toplantının gündeminde ise; Temsil Heyeti'ne verilecek son şekil, bir gazete neşredilmesi ve bütçe meseleleri yer almıştır. Kara Vasıf (Gaziantep), M. Müfit (Hakkâri), Ömer Mümtaz (Kayseri), Hüsrev Sami (Eskişehir), Hakkı Behiç (Denizli) ve Mustafa Beyler (Niğde)'in de seçilmesi ile Heyet-i Temsiliye toplam 16 kişiye ulaşmıştır (İğdemir, 1999: 103). Bu heyet alınan kararları içte İstanbul Hükümeti'ne, dışta dünya kamuoyuna karşı savunmakla görevlendirilmişti. Kongre öğleden sonra halka açık bir son görüşme yapmış, 7 Eylül günü kabul edilen çeşitli isimlerdeki cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildiğini ve diğer kararları içeren beyannamesini¹ halka duyurarak çalışmalarını tamamlamıştır (TİTE A K: 17 G: 36).

2. 3. 2. Vali M. Reşit Paşa'nın Kongre'ye Yaklaşımı ve Katkısı

Sivas'ta kongrenin açıldığı günlerde, oldukça hareketli günler yaşanmakla birlikte, vilayetin bu sırada herhangi bir resmi faaliyetine rastlamamaktayız. Kongre hazırlıkları ile yakından ilgilenen Vali M. Reşit Paşa da, görüşmelerinin gizli yapılması nedeniyle kongreye iştirak edememiş, sadece gelişmeleri günü gününe takip edip, bilgi almakla yetinmiştir. O'nun edindiği bilgi; kongrede manda meselesinin epey tartışıldığı ve İstanbul hükümetinin baltalama teşebbüsleri ile mücadele edildiği şeklinde genel konuları içeriyordu (Yularkıran, 1939: 129, 130). *“Onun ne yapmak ve yaptırmak istediğini bütün vuzuhiyle anlayan belki tek kimse yoktu. Lakin herkes onun iyi şeyler düşündüğüne, iyi şeyler başaracağına mutlak bir iman besliyordu. Kongre, belki o bilinmeyen fakat iyiliğine kanaat beslenen işlerin mahiyetini açığa koyacaktı ve işte bu ihtimal yürekleri tehyiç ediyordu...halk Babıâli'nin bu aleni meydan okumaya karşı nasıl bir vaziyet alacağını da görmek için sabırsızlanıyordu”* (Yularkıran, 1939: 122, 123).

¹ Sivas Kongresi Beyannamesi'nin orijinal metni ve Türkçe çevirisi için bkz. EK H.

Sorumluluğu altındaki vilayetin sınırlarında toplanan millî bir kongrenin alacağı her karar onun için büyük önem taşıyordu. Kongre toplanmadan ve hatta görüşmelere başladıktan sonra dahi geçirdiği tereddütlü günlere rağmen, M. Kemal Paşa'ya olan inancını yitirmeyen Vali M. Reşit Paşa, kongrenin dağılmasına yakın gün yüzüne çıkan Ali Galip meselesi nedeniyle hükümete karşı kesin tavrını takınmış, görevinden ayrılmayarak M. Kemal Paşa'nın safında olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Damat Ferit Paşa hükümeti'nin giriştiği hain plan çözülüp, 10 Eylül günü Ali Galip'in Malatya'dan firar ettiği haberi alındığında, Vali M. Reşit Paşa'da M. Kemal Paşa ile birlikte telgrafhanede bulunuyordu (Yularkıran, 1939: 141; Atatürk, 2005: 91). Gerçekliği net olarak bilinmemekle birlikte, Rauf Orbay anılarında, bu ihanet telgrafların ele geçirilmesini Vali M. Reşit Paşa'nın eşi Melek (Reşit) Hanım'a Konya'da oturan Aliye isimli öğretmen arkadaşı tarafından gönderilen mektupta; *"Gazetelerde sizin azil edildiğinizi okudum. Öyle ise beyhude Sivas'a gelmeyeyim..."* ifadelerinin ön ayak olduğunu iddia etmektedir. Telgrafhanedeki bütün muhabere evraklarını inceleyen M. Kemal Paşa, bu vesile ile İstanbul-Galip yazışmalarını ele geçirmiştir (Orbay, 2005: 205; Erdaha, 1975: 100). Yani M. Reşit Paşa bu mektubu M. Kemal Paşa'ya göstermiş ve O'nu durumdan –belki farkında olmadan- haberdar ederek, uzun zamandan beri devam eden yazışmaları elde etmesini sağlamıştır. Bir başka hatıra sahibi, kongre günlerindeki Giresun Valisi Nizamettin Ataker ise anılarında; Sivas telgrafhanesindeki memurun Ali Galip'e çekilen telgrafi önemli görerek kendisine verdiğini, bu şekilde M. Kemal Paşa'nın isteğiyle Vali M. Reşit Paşa'dan şifre anahtarını alarak telgrafları çözdüğünü ifade etmektedir. *"Valinin iyi tarafına gelmiş olacak, vermemiş olsaydı işimiz fena olacakmış meğer..."* (Savcı, 1963: 18, 19). M. Reşit Paşa ise hatıralarında bu olaydan bahsetmemektedir. Önemli olan, Vali M. Reşit Paşa'nın Ali Galip meselesini M. Kemal Paşa ile işbirliği içerisinde çözmeye çabalamış olmasıdır. Aksi bir durum kongrenin sekteye uğramasına neden olabilirdi. Özellikle bu dönemden sonra O'nun fikirlerinde, belirgin değişiklikler olduğu, ileride belirtileceği gibi M. Kemal Paşa'nın direktiflerini daha çok dikkate alarak, İstanbul'a karşı kesin tavrını ortaya koyduğu görülmektedir.

2. 3. 3. Sivas Kongresi'nin Sona Ermesi ve Kongre Beyannamesi

Son toplantıda 12 Eylül'de yapılacak halka açık oturumda konferanslar verilmesi ve Vali M. Reşit Paşa ile Kolordu Komutanlığı'na teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır (İğdemir, 1999: 105, 106). Bu nedenle 12 Eylül günü halka açık olarak ve bir kutlama havasında yapılan genel toplantıdan sonra kongre, kendisini tarihe mal edecek sekiz gün süren çalışmalarını tamamlamıştır.

11 Eylül 1919'da yayınlanan ve Türk istiklal mücadelesi tarihinde bir dönüm noktası oluşturan Sivas Kongresi Beyannamesi ile; Erzurum Kongresi kararları üzerine bazı değişiklikler yapılarak, daha genel bir yapıya kavuşturulan tam bağımsızlık yolundaki ana ilkeler belirlenmiştir. Aynı gün Sivas Valiliği'ne de bildirimde bulunulmuş, kongrenin beyannamesi ve Temsil Heyeti'nin yeni şeklini belirten beyanname Cemiyetler Kanunu'na binaen valiliğe ve hükümete sunulmuştur (Aşkun, 1963: 150-154).

10 maddeden oluşan Kongre Beyannamesi'nde özetle şu ilkeler tespit edilmiştir:

1- *Millî sınırlar içinde (mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki) bulunan vatan parçaları bir bütündür, birbirinden ayrılmaz.* Erzurum Kongresi 6. maddesinde Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz vilâyetlerinin ayrılmaz bir bütün olduğunu ilân etmişti. Sivas Kongresi ise sahip olduğu tam yetki ile “Memalik-i Osmaniye” tabirini bu karara ekleyerek, bütün memleketi kapsayan genel bir nitelik kazandırmıştır. Bu ise onun genel bir kongre olmasının gerekçesidir.

2- *Osmanlı yurdunun bütünlüğü ve millî bağımsızlığın sağlanması için Saltanat ve Hilafet makamlarının korunarak, millî güçleri etken, ulusal iradeyi hâkim kılmak esastır.* Bu madde Erzurum Kongresinde de kabul edilmiş, millî iradeyi her şeyin üstünde tutmak ilkesini ortaya koymuştur. Bu fikir Millî Mücadele döneminde ve sonrasında en temel prensip olarak Türk tarihine yön verecektir.

3- *Osmanlı topraklarının herhangi bir kısmına karşı yapılacak işgal ve müdahaleye, özellikle topraklarımızda bağımsız Rum ve Ermeni devleti kurma amacına yönelik girişimlere, Batı Anadolu'daki cephelerde olduğu gibi topyekün savunma ve direnişe başvurma hukuki hak olarak kabul edilir.* Bu karar ile topraklarımızda Rumluk ve Ermenilik amacına hizmet eden isyancılara karşı açık bir cephe alınmıştır.

4- Aynı vatan üzerinde yaşadığımız Müslüman olmayan unsurların her türlü hak ve özgürlükleri korunacak, yalnız bu unsurlara siyasi ve sosyal dengelerimizi bozucu ayrıcalıklar tanınmayacaktır. Bu madde Erzurum'da 5. maddeyi oluşturmaktaydı. Burada dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın tüm vatandaşların yaşama hakkına saygı duyulduğu belirtilmiş, ancak Osmanlı Devletinin en büyük sorunlarından biri olan “azınlık imtiyazları”nın ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir.

5- İstanbul Hükümeti, bir dış baskı karşısında memleketimizin her hangi bir parçasını terk mecburiyetinde kalırsa, hilafet ve saltanatla vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü temin edecek her türlü tedbir ve karar alınmıştır. Bu madde ile İstanbul Hükümetinin millet menfaatlerine aykırı herhangi bir karar vermesi halinde milletin kayıtsız kalmayacağı ve gerektiğinde millî iradeye dayanan bir hükümetin kurulabileceği açıkça belirtilmiştir.

6- Hudutlarımız dâhilinde kalan ve Müslümanlara ait olan toprakların bölünmesi fikrinden tamamen vazgeçilerek, tarihi, dini, ırkı ve coğrafi haklarımıza riayet edilmesi ve bu suretle adilane bir kararın alınmasını bekleriz. Erzurum Kongresi'ndeki Doğu vilayetleri tabiri yerine daha geniş bir ifade koyularak tüm vatan toprakları kastedilmiş, bu yönüyle genel bir prensip kabul edilmiştir.

7- Devlet ve milletimizin içte ve dışta bağımsızlığına ve vatanımızın bütünlüğüne zarar vermemek şartıyla altıncı maddede belirtilen hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sinâ'î, iktisâdi desteğini memnuniyetle karşılırsınız ve bu şekilde adil bir sulhun de acilen kararlaştırılmasını dileriz. Manda ve himayeyi kesin bir şekilde reddeden bu madde uzun ve tartışmalı toplantılardan sonra Erzurum'daki haliyle aynen kabul edilmiştir. M. Kemal Paşa döneminin dış siyasetine de bu ilke yön verecektir.

8- Merkezi Hükümetimizin milletin iradesine uyması zorunludur. Millî bir iradeye dayanmayan hükümetlerin aldıkları kararlar içte ve dışta itibar göremez. Bu nedenle milletimiz kendi çarelerine başvurmadan önce, hükümetin zaman kaybetmeden Millet Meclisi'ni toplaması ve alacağı kararları Meclisin oyuna sunması zorunludur. Erzurum Kongresi kararlarında da belirtilen bu istek aynen tekrarlanmış, millî iradenin kabulü bir mecburiyet olarak gösterilmiştir.

9- Millî vicdanın yarattığı tüm vatani ve millî cemiyetler aynı maksat ve gaye etrafında birleştirilerek “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında toplanmıştır. Bu cemiyet her türlü siyasi akım ve şahsi isteklerden uzaktır ve bütün Müslümanlar cemiyetin doğal üyeleri kabul edilir. Bu kararlar cemiyetler, “Şarkî Anadolu” yerine tüm vatanı içine alan “Anadolu ve Rumeli” ismi ile birleştirilerek siyasi ve fikri güç birliği sağlanmış, sivil direnişin etki alanı genişletilmiştir.

10- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin 4 Eylül 1919 tarihinde kutsal gayeyi takip ile yerel teşkilatı idare için Heyet-i Temsiliye’yi seçtiği ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar tüm millî teşkilatın desteklenmesi ve birleştirilmesi karara bağlanmıştır. Bu karar gereğince Erzurum Kongresi’nde oluşturulan Temsil Heyeti’ne 6 yeni üye seçilerek öngörülen 16 sayısına ulaşılmıştır (Dayı, 2004: 56-63; Çeçen, 2005: 145, 146; Denizli, 1996: 23-25).

Görüldüğü gibi, Sivas Kongresi Amasya Genelgesinde işaret edilen ve Erzurum’da alınan kararları bölgesellikten çıkararak tüm yurda yayan ve millî teşkilatın geliştirilmesinde önemli adımlar atan millî ve genel bir kongre özelliği taşımaktadır. Bunun içindir ki tesirleri Erzurum Kongresi’nden daha geniş olmuştur. Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar üzerine yeniden bina edilen Sivas Kongresi beyannamesinde, tam bağımsızlık ve millet iradesi prensipleri kesin olarak kabul edilmiş ve duyurulmuştur. Sivas Kongresi’nin en önemli kararlarından biri de “ulus-devlet” prensibini ortaya koymasıdır. Millî Mücadele başlangıcında vatanın kaderini belirleyen bütün milletin tek vücut halinde birlik olduğunu dünyaya ilân etmiştir. Millî Mücadele’nin izleyeceği yolu ve hedefi tayin eden ve Misak-ı Millî’nin temelini atan kararları ile Türk tarihinin kaderini belirleyen önemli bir dönüm noktası kabul edilmiştir.

2. 4. Kongre Sonrası Gelişmeler

2. 4. 1. İstanbul İle Haberleşmenin Kesilmesi ve Vilâyetlerde Tepkiler

10 Eylül günü Ali Galip’in Malatya’dan firar ettiği haberi duyulduğunda, M. Kemal Paşa telgrafhanede bulunan M. Reşit Paşa’yı bu olay karşısında harekete geçmeye ve kendisini azleden Nazır’a yaptığı işin hainlik olduğunu bildiren bir telgraf göndermeye davet etmiştir. Azil haberini yeni öğrenmiş olmasından ve durumun iç yüzünü henüz

kavrayamamasından doğan sinirle makine başına geçen M. Reşit Paşa, Nazır Adil'e ilk kez sert ifadelerle dolu bir metin kaleme almıştır. “...*Bir taraftan bendenizin görevden alındığının aslı olmadığını tebliğ ile şahsımı iğfal ve büyük badireye atıyorsunuz, diğer taraftan da Müslümanları birbirine kırdırmak için canice tertiplerde bulunuyorsunuz...Burada Padişahına isyan etmiş bir kitle mi vardı ki, eşkiyadan mürekkep bir bastırma kuvvetini göndermeye ihtiyaç duyuyorsunuz?*” ifadeleriyle başlayan telgrafta; memleketi ateşe vermenin, büsbütün elden çıkarmanın vatan ve millete karşı ihanet suçu olacağını, gözlerini hırs bürüdüğü için gerçeği göremediklerini, memleketi felakete sürüklediklerini belirttikten sonra “...*Şu hal ve vaziyette bulunan bir Nazıra artık itimadım kalmadı...Bendeniz vilâyet makamında iken Harput ve Malatya Müslümanlarının Sivas Müslümanlarıyla ve buradaki ecnebi unsurlarla birbirlerini öldürmeye girmeleri gibi hazin ve kanlı bir manzaraya tahammül edecek kadar vicdansız olmadığımından buna izin vermeyeceğim. Bu konudaki sorumluluğun tamamen size ait olduğunu arz ederim*” sözleriyle içindeki öfkeyi net bir şekilde dile getirmiş, sorumluluk kabul etmediğini belirtmiştir (Yularkıran, 1939: 142, 143). Bununla birlikte, Ali Galip'in kaçtığı ve suikastın bozulduğunu açıklamamıştır. Aynı gün Nazır Adil'den gelen cevap telgrafı “ Sivas Vali-i Sabıkı Reşit Paşa Hazretlerine” ifadesiyle başlamakta ve önceden verilen emirleri yerine getirmeyip Sivas'ta bir kongre toplanmasına müsaade ettiği için görevden alındığını, yerine ise Meclis-i Vükela kararı ve Padişah İradesi ile Ali Galip'in tayin edildiğini belirtmekteydi (Atatürk, 1999, V: 70; Yularkıran, 1939: 143, 144). Dolayısıyla azledildiği manasını taşımaktaydı. Oysa bu konuda herhangi bir resmi belge veya karar mevcut değildi. Yani sadece yazışmalarda azledildiği duyuruluyordu. M. Kemal Paşa Nazırın bu telgrafına karşı Vali M. Reşit Paşa'nın şöyle bir cevap göndermesini emretmiştir: “*Evvela görevden alındığıma dair Padişah buyruğunun resmen tebliğini rica ederim...Vali Galip Bey'in mahallinde yakalanmasına teşebbüs olunmuşsa da yanındaki şerirlerle Kahta istikametine doğru firar ettiğini bildiririm...Şu hale göre bu gerçekleri Padişah'a arz ettikten sonra azlim hakkında buyrulacak İrade-i Seniyye'nin şayan-ı itimat bir Nazır tarafından resmen tebliğiyle beraber bundan sonra kesinlikle sorumluluk kabul etmeyeceğime binaen buyruğa uygun olarak işten çekilmek üzere kime vekaleti tevdi edeceğimin yine o Nazır tarafından emir ve iş'arına müsaade buyrulmasını istirham eylerim efendim*”

(TİTE A. K: 17, G: 7; Yularkıran, 1939: 145, 146). Ne yazık ki bu telgrafa bir cevap alamamıştır.

Vali'nin ağzından Ali Galip olayının gün yüzüne çıktığını duyurarak Nazıra gereken mesajı veren, M. Reşit Paşa'nın da hala vali olduğunu ve görevine devam etmesini kendisine telkin eden M. Kemal Paşa, bundan sonra Ali Galip olayını bir koz olarak kullanacak, İstanbul ile yoğun bir telgraf mücadelesine girişecektir. Olaylardan ve belgelerden mülkî idarecileri ve komutanları haberdar ederek, onların da Dahiliye Nazırı'na ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya güvensizlik telgrafları çekmelerini sağlamayı uygun bulmuştur. Böylece hükümetin otorite ve güvenilirliği sarsılacak, ilişkilerin kopma noktasına gelmesi için zemin hazırlanmış olacaktır. Bir bakıma düşmanı kendi silahı ile vuracaktır. Bu amaçla, 10 Eylül'ü 11 Eylül'e bağlayan gece Nazır Adil'e gönderdiği telgrafta *"Milletin Padişahına maruzatta bulunmasına engel oluyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millete karşı haince tertiplerde bulunuyorsunuz...Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız"* (Atatürk, 2005: 91; Yularkıran, 1939: 146) diyor ve bütün komutanların da aynı şekilde başvurmalarını emrediyordu. 11 Eylül sabahı Padişah'a çekilmek üzere hazırladığı telgrafta ise; Hükümetin silah zoruyla kongreyi basma yoluna giderek Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olacak hain planın belgelerle ortaya çıktığını, bu planı hazırlayan Hükümete ve Dâhiliye Nezareti'ne milletin güveninin kalmadığını, suçluların bir an önce cezalandırılmaları gerektiğini ve adil bir hükümet kuruluncaya kadar, İstanbul ile hiçbir haberleşmede bulunulmayacağına karar verildiğini belirtmiştir (Atatürk, 2005: 95, 96). Bu telgraf metnini doğrudan doğruya Padişah'a ulaştırmalarına engel olunmamasını Sadrazam'dan isteyen ve aynı anda çekmeleri üzere Kolordu Komutanları'na gönderen M. Kemal Paşa, gelişen olaylardan tamamen Hükümetin sorumlu olduğu ve Padişah'ın bundan haberdar olmadığına inandığını ifade etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine her tarafta telgraf merkezlerinden İstanbul ile haberleşme imkânları aranmış, oysa Damat Ferit Paşa bu telgraflara cevap göndermemekle birlikte, hiçbirin Padişah'a ulaşmasına da izin vermemiştir. Bu baskılara rağmen cevap alınamayınca Genel Kongre Heyeti adına M. Kemal Paşa 11/12 Eylül gecesi saat 04.00'te doğrudan Mabeyn-i Hümayuna Saray Genel Sekreterliği'ne çekilmesi emriyle, Sivas telgrafhanesine bir ültimatom telgrafı vermiştir. Burada; Sadrazam Ferit Paşa'nın Padişah'ın emirlerine aykırı olarak

bir takım gafil hareketlerde bulunduğunu, milletin Padişah'tan başkasına güveni kalmadığından doğrudan Padişah'la haberleşmek istenildiğini, Hükümetin ise kendi menfaati doğrultusunda korkuya kapılarak buna engel olduğunu belirtmiştir. Bu engellenmenin bir saat sonunda ortadan kalkmaması halinde tüm vatanın, meşru saymadığı İstanbul Hükümeti ile her türlü bağlantısını keseceği net bir şekilde ifade edilmiştir (Atatürk, 2005: 96, 97). Saat 05.00'e kadar beklendikten sonra herhangi bir cevap alınamaması üzerine M. Kemal Paşa tarafından hazırlanan bir telgraf tüm Kolordulara ve mülkî amirlere, aynı şekilde bilgi için Sadrazam'a gönderilmiştir. Vali M. Reşit Paşa'ya da gelen bu telgrafla, kesin karar açıklanmış, milletin İstanbul Hükümeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve her türlü posta-telgraf haberleşme ve ulaştırmasını tamamen kesmeye karar verdiği belirtilmiştir (Atatürk, 2005: 98; Yularkıran, 1939: 148).

Alınan kararın uygulamaya geçirilmesi ise daha ayrıntılı bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü tüm yurda bu kararı benimsetmek gerekmektedir. Bu amaçla M. Kemal Paşa iki genelge yayınlarak sivil ve askeri makamları izlenecek yol hakkında bilgilendirmekle işe koyulmuştur. İlk genelgeyi 13 Eylül'de Heyet-i Temsiliye imzası ile çıkarmış, İstanbul Hükümeti'nin milleti aldatarak seçimleri ertelediği ve yapılacak barış anlaşması konusunda bir oldubitti siyaseti izlemeye çalıştığını hatırlatmıştır. Seçim hazırlıklarının bir an önce yapılması için bölgelerdeki milletvekili sayılarının belirlenerek Heyet-i Temsiliye'ye haber verilmesini ve hiçbir aksaklığa meydan verilmeden seçimlerin bir an önce sonuçlandırılmasını tebliğ etmiştir. Böylece yönetimdeki ikiliğin giderilmesi için milletin güvenini kazanmış bir hükümetin işbaşına geçmesini arzuladığını duyuran M. Kemal Paşa, 13/14 Eylül'de yayınladığı ikinci tebliğde ise, bu olağan üstü dönemde ülke yönetiminin nasıl ve kim tarafından idare edileceğini açıklamış, adil bir hükümet kuruluncaya dek Sivas'ta Genel Kongre Heyet-i Temsiliye'nin tek haberleşme mercii olduğunu ilan etmiştir (Atatürk, 2005: 99, 100; Yularkıran, 1939: 148, 149). Bu karar Hükümetin nüfuzunu ciddi şekilde zedelemiş, dolayısıyla M. Kemal Paşa bir ihtilal lideri sıfatına bürünmüş, Sivas ise ihtilalin merkezi haline gelmiştir.

Ne var ki, Anadolu'nun her köşesinden Sivas'a çekilen telgraflar arasında bazı muhalif görüşler de mevcuttu. Alınan kararı tüm vilayetler aynı zamanda kabullenmemiştir.

Tereddütlüde olsa ilk olarak Sivas Valiliği¹, Erzurum ve Elazığ illeri uygulamaya başlamışlar, ancak özellikle Trabzon Valiliği ve Kastamonu, Ankara, Konya Valilikleri'nden itiraz telgrafları yağmıştır. Dahiliye Nazırı Adil de gönderdiği telgraflarla bu vilayetlerin valilerini M. Kemal ve hareketine karşı kışkırtmak yolunu tutmuştur. Nitekim 12-13 Eylül tarihlerinde Konya Valisi Cemal ve Ankara Valisi Muhittin Paşa'ya gönderdiği telgraflarda; azledilen Sivas Valisi M. Reşit Paşa, Komutanlar ve Sivas'ta kongre adı altında toplananların Hükümete karşı fiilen tavır alarak çeşitli yerlere çektikleri telgraflar ile olayları tahrik ettiklerini, bunun engellenmesi için halkın aydınlatılmasını ve gereken tedbirin alınmasını istemiştir (BOA. DH. ŞFR. D: 103, B: 126, 126-1; BOA. DH. KMS. D: 53/3, V: 20). Kararın uygulanabilmesi için tüm vilayetlerin iştiraki zorunlu olduğundan, direnişe geçen şahısların ikna edilmesi veya bastırılması gerekmektedir. Ancak telgraflarla aydınlatılamayan çeşitli vali ve komutanlar istifaları kabul edilmek üzere görevlerinden uzaklaştırılmakla, yerlerine millî harekete bağlı kişilerin getirilmesi sağlanmıştır. Bunlar arasında İstanbul'a döndürülmüş olan Trabzon Valisi Galip, Konya Valisi Cemal, Ankara Valisi Muhittin, Kastamonu Valisi Ali Rıza, Bursa Valisi Mustafa Reşit, 12. ve 5. Kolordu Komutanları gibi daha birçok kişi bulunmaktaydı. Böylece bu vilayetler de millî harekete dahil edilmişlerdi (Tansel, 1973: 117-135; Türk İstiklal Harbi II/2, 1999: 69, 70; ATBD, S: 87, 1989, B: 2083, 2087).

2. 4. 2. İrade-i Milliye Gazetesi'nin Çıkarılması

Sivas'ta, 1879'dan itibaren yayınlanmaya başlayan "Sivas Vilâyet Gazetesi" -ki resmi bir gazete olup, daha çok kanunlar, nizamnameler, devletin halka duyurmak istediği

¹ Vali M. Reşit Paşa hatıralarında bu kararı şu ifadelerle yorumlamıştır: "Bütün Anadolu'nun İstanbulla yani milletin hükümetle alakayı kestiği gün...Bence İstiklal mücadelesinin ilk kuvvetli sahne ve safhası bu hamlede tebarüz eder...Çünkü milletin saraydan ve onun hademesi olan Babîâli kabinesinden kuvvetçe nispet kabul etmez derecede üstün olduğu ancak bu hamle ile meydana çıkmıştır...Görüliyor ki M. Kemal Paşa Türk vatanının idaresini eline almayı tasarlamış ve kararlaştırmıştır. Bunun için medeni milletlerin ihtilal tarihlerinde görüldüğü veçhile bir Meclis-i Mebusan açmak ve o meclise rehber olmak tarikini ihtiyar etmek azmindedir. İstanbul'la Anadolu'nun alakası kesildiği bir sırada intihabat işini tesrie teşebbüs etmesi yakın bir istikbale ait olan bu düşüncesinden ileri geliyordu...Şurası muhakkak ki M. Kemal Paşa parlak bir emr-i vâki yapmıştı. Damat Ferit Paşa kabinesi sukut ederse yerine gelecek Heyet-i Vükelâ, Anadolu'da başlayan intihabat hazırlıklarını durdurmaz ve mutlaka Paşa'nın arzusuna münkad olacaktı. Çünkü o heyetin en makbul sebeplerle intihabatı tehir etmesi halinde halk feveran edecek ve vatanın mukadderatını Millet Vekillerine tevdi etmemek isteyenlerin aleyhine kıyam edecekti...İstanbul Hükümeti ile kat'ı münasebet artık bir emr-i vâki idi. Memleket muhaberatını eline almıştı. Meclis-i Mebusan'ın toplanabilmesi için her tarafta intihabat hazırlıklarına başlanmış bulunuluyordu" (Yularkıran, 1939: 147-152).

haberler ve zaman zaman da valilerin açıklamaları yer almaktaydı- “Vicdan” ve “Kızılırmak” adlı özel gazeteler, çeşitli dillerde mecmualar ve azınlıkların çıkardığı dergi ve gazeteler mevcuttu (Paçacıoğlu, 2002: 236-243). Oysa son dönemlerde gazetelere daha önemli görevler düşmekteydi. Artık yapılması gereken şey halkın aydınlatılması ve bilinçlendirilmesiydi. M. Kemal Paşa, başlatmış olduğu millî hareket çerçevesinde yapılan kongreleri ve yayımlanan tamimleri, bunlarda ne gibi kararlar alındığını, Temsil Heyeti’nin faaliyetlerini yani ülkede ve özellikle Sivas’ta olup bitenleri en hızlı ve güvenilir yoldan halka ulaştırmak için millî mücadele düşüncesini yayacak bir gazetenin oluşturulmasını daha Erzurum Kongresi günlerinde tasarlamıştı. Sivas Kongresi’nin 10 Eylül tarihli toplantısında bu konu gündeme getirilmiş, İsmail Fazıl Paşa’nın önerisi ve M. Kemal Paşa’nın onayı ile Sivas’ta haftada iki defa olmak üzere “İrade-i Milliye” isminde bir gazetenin basılmasına karar verilerek bununla görevli bir kurul oluşturulmuştur (İğdemir, 1999: 104).

İmtiyaz sahibi ve sorumlu Müdürü Sivas gençlerinden Selahattin (Ulusalerk) Bey’dir. Vali M. Reşit Paşa Millî Mücadele’ye taraftar olduğundan ve zaten o dönemde Sivas’ta başka bir matbaa mevcut olmadığından gazetenin vilâyet matbaasında çıkartılması konusunda bir sıkıntı yaşanmamış, 13 Eylül’de valilikten resmen izin alınarak 14 Eylül 1919’da ilk sayısı basılmıştır. Matbaada basım işleri Meşrutiyet döneminde getirilen ve kolla çevrilen bir baskı makinesi ile gerçekleştirilmiştir. 30x50 cm. ebatlarında, dört sayfadan ibaret ve “Metalib ve amal-i millîyenin müdâffidir” ifadesini taşıyan “İrade-i Milliye”nin başyazılarının hemen hepsinin M. Kemal Paşa tarafından kaleme alındığı bilinmekte olduğundan yurtiçinde ve dışında büyük ilgi uyandırmış, önceleri bin adet basılırken, gün geçtikçe talebi karşılamak üzere baskı sayısını artırmıştır (Özkaya, 1989: 59; Aşkun, 1963: 162-163).

İrade-i Milliye, Mustafa Kemal Paşa tarafından Temsil Kurulu adına yayın yapmak için kurdurulan ilk Millî Mücadele gazetesidir. Sadece Sivas ve çevresinde değil tüm yurt genelinde kamuoyu oluşturmaya yönelik bir girişimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle diğer dönem gazeteleri kendi bölgeleri hakkında ayrıntılı haberler verirken, İrade-i Milliye üstlendiği misyon nedeniyle bölgesel haberlere pek fazla yer verememiştir (Akbulut, 2004: 17-25). O, daha çok M. Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye’nin çalışmaları, Millî hareketin seyri hakkında haberler ve fikir yazıları ile

ihtilalin propaganda gazetesi olmuştur. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin beyannamelerini neşrederek, İstanbul Hükümeti'nin girdiği hain planları gün yüzüne çıkararak diğer gazetelerin cesaret edemedikleri tarzda yayın yapan İrade-i Milliye, özellikle İstanbul ile haberleşmenin kesilmesinden sonra adeta bir başvuru noktası haline gelmiştir.

Önceleri haftada bir defa çıkarılan, daha sonra haftada iki ve ardından günlük olarak çıkarılmaya başlanan İrade-i Milliye gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü M. Müfit Kansu yapmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin 18 Aralık'ta Ankara'ya taşınmasına kadar, M. Kemal Paşa'nın nezaretinde yayınlanan gazete, bu tarihten sonra aynı isimle 1922 yılının ilkbaharına kadar üç yıl Sivas'ta yayın hayatına devam etmiştir. Ancak, zaman zaman baş gösteren şahsi çekişmeler nedeniyle gazete farklı grupların çıkarlarına alet edilmeye çalışılmıştır. Halis Turgut Bey'in mesuliyetinde olduğu dönemde iki defa kapatma cezası alan İrade-i Milliye, yerini "Gaye-i Milliye" gazetesine bırakarak yayın hayatına son vermiştir. Aynı tarihlerde, ihtilalin sesini tüm yurda duyuracak yeni bir gazete; "Hakimiyet-i Milliye" Ankara'da M. Kemal Paşa'nın denetiminde basılmaya başlanmış, Millî Mücadele boyunca da çalışmalarını sürdürmüştür (Özçelik, 2002: 409-411).

2. 4. 3. General Harbord Heyeti'nin Sivas'a Gelmesi

Manda sisteminin Paris Sulh Konferansı'nda oluşturulmasıyla, ABD'ye önce Türkiye'nin tümü üzerinde daha sonra da İstanbul, boğazlar ve Ermenistan üzerinde mandaterlik teklif edilmiştir. Ancak ABD Başkanı Wilson bu teklifi kabul etmeden önce, özellikle Ermenistan mandası sorununu yerinde incelemek üzere bölgeye bir inceleme heyeti göndermeyi uygun bulmuştur. Bu dönemde Türklerin Ermenilere karşı kötü muamelede bulundukları yolunda çıkarılan haberlerin de etkisiyle Amerikan Senatosu durumu yerinde tahkik ve tatbik etmek için oluşturduğu 46 kişilik heyetin başkanlığına Genel Kurmay Başkanı General James G. Harbord'u tayin etme kararı almıştır. Harbord'un görevi İstanbul, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Batum ve Ermenistan'ın çeşitli bölgelerinde, Amerika'nın mandaterliğe karar verdiği takdirde ne tür siyasi, askeri, idari, ekonomik ve coğrafi zorluklarla karşılaşacağını saptayıp bir rapor oluşturmaktır. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye Harbord'un faaliyetlerini yakından takip etmiştir (Ayışığı, 2004: 89, 90; Tasvir-i Efkâr, 4 Eylül 1919, s: 1).

2 Eylül'de İstanbul'a gelen Harbord heyeti başta Padişah Vahdettin ve Sadrazam Ferit Paşa olmak üzere, birçok aydın ile görüşmelerde bulunmuştur (Vakit, 4 Eylül 1919, s:1). Buradaki temaslarını tamamladıktan sonra Anadolu'ya geçmek üzere 7 Eylül'de İstanbul'dan ayrılan heyet sırasıyla İzmit, Konya, Adana, Tarsus, Mersin, İskenderun, Halep, Mardin, Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas, Erzincan ve Erzurum'a gidecektir (Bilgen, 2004: 237). Heyet İstanbul'dan yola çıktıktan sonra İstanbul Hükümeti 17 Eylül 1919 tarihli bir genelgeyi Diyarbakır, Sivas, Elazığ ve Erzurum Vilâyetlerine şifre ile göndermiş; Wilson tarafından Yakınoğlu'da tahkikatla görevli General Harbord ve heyetine Osmanlı topraklarındaki ziyaretleri sırasında zorluk çıkarılmamasını, kendilerine her türlü kolaylığın sağlanmasını ve gerekirse yanlarına muhafız verilerek Generalin talep edeceği bilgilerin verilmesini istemiştir (BOA. DH. ŞFR. D: 103, B: 185). Bu emre uygun olarak Harbord'un seyahati süresince vilayetler gereken ilgi ve yardımı göstermiştir. Sivas, Mardin, Harput ve Erzurumda valiler tarafından Harbord ile beraberindeki heyete ziyafetler verilmiş, her tarafta ahali tarafından şereflerine kır eğlenceleri tertip edilmiştir (İkdam, 13 Ekim 1919, s: 3).

20 Eylül'de Sivas'a ulaşan heyet Sivas'ta sivil ve askeri yetkililerden oluşan bir grup tarafından törenle karşılanmış, heyet başkanı General Harbord Sivas Valisi M. Reşit Paşa ve komutanlarla temasa geçtikten sonra Heyet-i Temsiliye ve dolayısıyla M. Kemal Paşa ile özel görüşme talebinde bulunmuştur. Bu istek üzerine J. G. Harbord-M. Kemal Paşa'nın görüşmesi, aynı gün Vali M. Reşit Paşa'nın heyete verdiği öğlen yemeğinin¹ akabinde bir kulüpte kararlaştırılmıştır (Bilgen, 2004: 239). Şüphesiz karşılama sırasında devletin resmi bir görevlisi olan M. Reşit Paşa'nın da bulunması, heyete karşı M. Kemal Paşa'nın nüfuzunu ortaya koyması bakımından dikkate şayandır.

¹ M. Reşit Paşa hatıralarında General Harbord'un Sivas'ı ziyaretinden ve bu gelişmelerden hiç bahsetmemektedir. Mazhar Müfit Kansuse hatıralarında, 25 Eylül akşamı valinin M. Kemal Paşa'yı ziyarete gelerek Harbord heyeti hakkında izahatta bulunduğunu belirtmektedir. *"Paşa hal ve hatır sorduktan, kahve, sigara ikram ettikten sonra yine General Harbord'dan bahis açıldı. Reşit Paşa: General ve maiyeti vilâyeti ziyaret etti. Ben de kendilerine iade-i ziyaret ettim. General; M. Kemal Paşa ve arkadaşları çok metin, fedakâr ve vatanperver adamlar, memleketlerinin istiklal ve hürriyeti için çalışıyorlar. Muvaffak olacaklarına az çok kani oldum, dedi. Ben de az değil, çok kani olmanızı rica ederim, zira bütün millet, kül halinde beraberdur. Ve Heyet-i Temsiliye'ye tamamen merbuttur. Hepimiz onlarla beraberiz, elbette muvaffak olacağız dedim. Evet, evet dedi. Sonra da şundan bundan görüştük. Anladığıma göre bu heyet mücadele-i millîyeyi yakından tetkik ve ne yapıldığını görmek ve anlamak için gelmiş bulunuyor"* (Kansu II, 1997: 346, 347).

22 Eylül'de tercüman olarak H. Rauf Bey'in de katılımı ile M. Kemal Paşa ve Harbord arasında yaklaşık iki buçuk saat süren gizli bir görüşme gerçekleşmiştir (Orbay, 2005: 222, 223). Görüşme sırasında Harbord'a Millî Mücadele'nin amacı, millî teşkilatın ortaya çıkış nedeni, Müslüman olmayan azınlıklara karşı beslenen duygular, yabancı devletlerin vatanımız hakkında yanıltıcı propaganda ve hareketlerinin ayrıntılı ve belgelere dayalı izahı gibi önemli açıklamalarda bulunan M. Kemal Paşa, Harbord'un sorularını da yanıtlamıştır (Atatürk, 2005: 118, 119; Baykal, 1989: 7). Harbord, Ermenilerin Türkiye'de katledildiklerine dair söylentilerin doğruluk derecesini öğrenmek istemiş, M. Kemal Paşa ise bu konunun çok fazla abartılarak Türkiye aleyhinde propaganda yapıldığını belirtmiştir. İzmir'deki katliamlar ve müttefik devletlerin gözleri önünde işlenen vahşi cinayetlerden bahsederek, Barış Konferansı İmparatorluğu dağıtmaya kalkıştığı takdirde, ölünceye kadar savaşmaya kararlı olduğunu ifade etmiştir (Bilgen, 2004: 241, 242).

İkili arasında yapılan görüşmenin, kendisinin ricası üzerine, bir yazılı rapor halinde Harbord'a verilmesi kararlaştırılmış, M. Kemal Paşa 24 Eylül'de kaleme aldığı yazıda; Türk Millî Hareketinin ortaya çıkış macerası ve amaçlarını ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, Amerikan Kongresi'nin ve halkının Türkiye'nin geleceği konusunda hak ve adalet çerçevesinde uygun kararlar alacağına inandığını belirtmiştir (Bilgen, 2004: 243, 244). Bu bilgilendirme yazısının Harbord'a verilmesinde büyük bir fayda olduğu açıktır. Nitekim iki gün kaldığı Sivas'tan ayrılarak planlanan güzergâhta seyahatini tamamlayan General Harbord (İrade-i Milliye, 28 Eylül 1919, s: 2), Amerikan Kongresine sunduğu raporda, Türkiye üzerinde bir Amerikan mandasının yapılmasının Amerika'nın çıkarlarına uygun olmayacağını belirterek, Türklere önyargılı bakıldığını, ayrı bir Ermenistan kurulmasına da kesinlikle karşı olduğunu beyan etmiştir. Türk ve dünya basınında da hayli gündem oluşturan bu raporun Wilson tarafından değerlendirilmesi Nisan 1920 tarihlerine kadar devam edecek, Senato; 1 Haziran'da aldığı kararla Anadolu topraklarını içerecek bir Ermenistan'ın kurulması ve mandaterliğini çoğunluk oyu ile reddedecektir (Ayıışı, 2004: 101-103).

2. 4. 4. Ali Rıza Paşa Hükümeti ve M. Reşit Paşa'nın Görevine İadesi

Haberleşmenin kesilmesi kararının ardından, İstanbul Hükümeti ile Anadolu'nun ilişkileri donma noktasına gelmiş, son gelişmeler üzerine nüfuzunu giderek kaybeden

Damat Ferit Paşa hükümeti bir süre daha direndikten sonra 30 Eylül’de istifa etmeye mecbur kalmış, 2 Ekim’de yeni hükümeti kurmak görevi Ali Rıza Paşa’ya verilmiştir (Sarıhan, 1994: 142). Ali Rıza Paşa, önceki hükümete kıyasla Millî harekete yandaş veya en azından ılımlı bir tavır sergilemekte, yayınladığı beyannamede uzlaşmayı savunduğu görülmektedir (İrade-i Milliye, 12 Ekim 1919, s: 4).

M. Kemal Paşa bu yeni hükümetin eski hükümetin verdiği menfi kararları ve haksız kovuşturmaları düzeltmesini sağlamak amacıyla harekete geçmiştir. Öncelikle 2 Ekim’de bir beyanname yayınlarak yeni sadrazamın Temsil Heyeti’yle iyi ilişkiler kurması ve kongrelerde alınan kararlara saygı göstermesi halinde hükümet ile işbirliği yapılacağını ifade etmiştir. Daha sonra ise Dâhiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya topluca gönderilmek üzere, yurdun her tarafından gelen teklif ve görüşleri birleştirerek, bütün kolordu komutanları ve valilere 3 Ekim’de bazı gizli tebliğlerde bulunmuştur (Atatürk, 2005: 134,135; ATBD, S: 87, 1989, B: 2086). Bu tebliğde özetle, zararlı faaliyetlerde bulunduklarından görevlerinden uzaklaştırılan Ankara, Kastamonu, Konya ve Trabzon Valileri’nin bir an önce yargılanarak cezalandırılmaları ve “*Milletin kanuni haklarını çiğnemediklerinden, millî dava ve mücadeleye yardımlarından dolayı azledilen Sivas Valisi M. Reşit Paşa’nın eski görevine getirilmesi*” istenmiştir (BOA. DH. KMS. D: 53-3, V: 45). Zaten, Sivas’ta valinin azil haberinin duyulduğu günden itibaren Ferit Paşa’ya çekilen telgraflarla durumdan şikâyetçi olunmuş, ancak cevap alınamamıştır. 7 Eylül’de Sivas Belediye Başkanı, ulema ve eşrafından birçok kişinin imzasını taşıyan ve Vali M. Reşit Paşa’nın azlinden duydukları üzüntüyü dile getiren bir telgraf örneği şöyledir: “*Vilâyetimize başka bir valinin tayin edildiğini ajanslarda gördük. Sivas efkâr-ı umumiyesi Reşit Paşa’nın ahval ve icraatından memnundur. Memleketin bu gibi azil ve bilhassa vekâleten idareden zararda olduğu malumdur. Hükümet’in icraatında milletin azim ve idaresinden bir ehemmiyet-i mahsusa atfetmesi luzumu kabil-i inkâr değildir. Buna binaen âmal ve mesaisinin tabi-i millî ve vataniye hadim olduğu tahakkuk etmiş olan müşarünileyhin vilayetimizden azil sebebini hükümetimizden istizah etmek hakkımızdır*” (BOA. DH. KMS. D: 53-3, V: 34). Vakit Gazetesi ise aldığı duyum üzerine daha 14 Eylül’de şu haberi yayınlamıştır: “*Sivas valiliğinde vilayet ahalisinin sabk eden müracaatı üzerine Reşit Paşa’nın ibkasına karar verilmiştir. Galip Bey de, Mamûretülaziz’e ibka edilecektir. Mamûretülaziz Vilâyetine*

intihabı tasvir olunan Bursa vali-i sabıkı Hazım Beyin Bitlis Vilâyetine intihabı maruzdur” (Vakit, 14 Eylül 1919, s: 1).

M. Kemal Paşa’nın buyruğu üzerine bu defa Ali Rıza Paşa hükümetine valinin görevine geri döndürülmesi için telgraflar gönderilmeye başlamış, bu durum karşısında zaten vazifesine devam etmekte olan Vali M. Reşit Paşa’nın “ibkaen görevine tayin edilmesi hakkında mazbata” 9 Ekim’de çıkarılmış (BOA. MV. D: 253, G: 25), 11 Ekim’de ise İrade-i Seniyye layihası¹ Takvim-i Vekâyi’de yayınlanarak resmen işleme koyulmuştur (Şahin, 2005: 213). 15 Ekim’de Memurin Kaleminden; “*Selef-i acizi zamanında vukuu bulan isizana binaen Sivas Valiliği’nden infisalleri vukuu bulduğu fakat tebliğ edilmediği anlaşılması üzerine ibkaen görevine tayinlerine lede’l arz fi 11 Teşrin-ievvel sene 1335 tarihinde İrade-i Seniye-i Hazret-i Hilafetpenahi şerefmüteallik buyrulmuştur. Kemekan hüsn-i ifa-yı vazifeye ihtimam buyrulması*” (BOA. DH. ŞFR. D: 104, B: 38) şeklinde M. Reşit Paşa’ya haber verilmiştir. Böylece vazifesi yeniden resmiyet kazanmış, bu tarihten sonra M. Kemal Paşa ile ilişkileri daha samimi bir şekilde devam etmiştir.

2. 4. 5. Amasya Görüşmeleri ve Şeyh Recep Olayı

Bilindiği gibi, M. Kemal Paşa daha ilk günden itibaren, kısmen güven duyduğu Ali Rıza Paşa ile temasa geçerek, Temsil Heyeti’ne karşı nasıl bir politika izleyeceklerini öğrenmek için telgraflar göndermiştir. Ancak aradan altı gün geçmesine rağmen Ali Rıza Paşa’dan tatmin edici bir cevap alınamamış, üstelik kongre kararlarının denetlenmesi için kendisine gönderilmesini istemiştir (Sonyel, 1995: 149). Oysa bu kararlardan habersiz olması mümkün değildir.

Karşılıklı telgraf trafiğine rağmen İstanbul Hükümeti ile M. Kemal Paşa dolayısıyla Temsil Heyeti arasındaki anlaşmazlıklar devam etmektedir. En büyük sorun; Ali Rıza Paşa hükümetinin uzlaşmacı ifadeler kullanmasına rağmen, Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde alınan kararları kabullenmek istemeyişi olmuştur. 7 Ekim’de Harbiye Nazırı Cemal Paşa arabulucu yaklaşımı ile Temsil Heyetine gönderdiği şifrede, heyet ile fikir birliği içinde olduklarını, devletin millî iradeye bağlı olarak faaliyette bulunacağını ifade etmekle birlikte, İstanbul ile Anadolu arasındaki iletişimin normale

¹ Bu haber İkdâm Gazetesi’nde “*Reşit Paşa’nın Sivas Valiliği görevine ibkası arz-ı atabe-i ulya kılınmıştır*” şeklinde yayınlanmıştır” (İkdâm, 11 Ekim 1919, s: 3).

döndürülmesini rica etmiştir. M. Kemal Paşa'da bu şifreyi olumlu bir teşekkür telgrafı ile cevaplamış, kabine ile anlaşma sağlanacağını ve hükümetin destekçisi olacaklarını belirtmiştir. Gerçekten de M. Kemal Paşa ve hükümet aynı gün tüm vilayetlere gönderdikleri bildirilerde, Hükümet ile millî teşkilat arasında tam bir anlaşma sağlandığını duyurmuştur (Atatürk, 2005: 148-150).

Bundan sonra geriye seçim hazırlıklarının yapılması için gerekli şartların ve anlaşmanın sağlanması işi kalmış, bu ise meclisin nerede toplanacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. M. Kemal Paşa Anadolu'yu her bakımdan güvenli görmekte, Hükümet ise İstanbul dışında toplanmasına karşı çıkmaktadır. Gerek bu meselenin gerekse yeni hükümetin iç ve dış siyasetinin konuşulup tartışılması için, iki tarafın temsilcileri arasında birebir temas kurmanın kaçınılmaz olduğu ortaya çıkıyordu. 9 Ekim'de Ali Rıza Paşa'nın isteği üzerine Bahriye Nazırı Salih Paşa ile M. Kemal Paşa, Bekir Sami ve Rauf Bey'in katılımı ile Amasya'da bir görüşme tertip edilmesine karar verilmiştir (Orbay, 2005: 234, 235; Atatürk, 2005: 166, 167).

20-22 Ekim tarihlerinde gerçekleştirilen görüşmelerde uzlaşmaya varılarak alınan kararlar şunlardır: 1) Millî Teşkilat ile hükümet arasında bir anlaşmazlık kalmamıştır. 2) Vatan topraklarının bütünlüğü ve muhafazası esastır. 3) Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmayacaktır. 4) ARMHC İstanbul Hükümeti'nce hukuki bir teşekkül olarak tanınmıştır. 5) Paris Barış Konferansına gönderilecek delegeler Heyet-i Temsiliye tarafından da uygun görülen kişiler olacaktır. 6) Sivas kongresi kararları "Mebuslar Meclisi"nce kabul olunmak şartı ile uygun görülmüştür (Atatürk, 2005: 167-169; Tansel, 1973: 148). İstanbul Hükümeti Amasya'da alınan bu kararlardan sonuncusunu yani M. Kemal Paşa'nın öngördüğü ve Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasının güvenlik açısından uygun olmadığı görüşünü içeren 7. maddeyi Anayasa'ya aykırı düşmesi gerekçesiyle kabul etmemiştir. M. Kemal Paşa'da istemediği halde, seçimlerin geciktirilmesi ve İtilaf Devletleri'nin baskısının giderek artması gibi endişeleri nedeniyle bu konuda daha fazla ısrarcı olmamıştır (Tansel, 1973: 148, 149).

Amasya mülakatı sonunda kararlaştırılan "Amasya Protokolü" ile, hem Erzurum ve Sivas Kongresi ilkelerinin hem de Teşkilat-ı Milliye ve Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti tarafından resmen tanınması sağlanmış, bu ise Millî Mücadele'ye önemli bir

zafer ve meşruluk kazandırmıştır. Ancak ilerleyen günlerde, imzalanan protokolün hükümet tarafından tam olarak uygulamaya geçirilmemesi yeni çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

M. Kemal Paşa'nın Salih Paşa ile görüşmek üzere Amasya'da bulunduğu tarihte, Vali M. Reşit Paşa'yı zor duruma düşüren bir olay meydana gelmiştir. İstanbul İngiliz Muhipleri Cemiyeti Başkanı Sait Hoca ve onun dostu Rahip Freew'in kışkırtmalarıyla ayaklanan bir grup, Şemsettin-i Sivasi'nin oğlu Şeyh Recep Kamil ve İlyaszade Ahmet Kemal ile Zaralızâde Celal önderliğinde postaneyi basmışlar, 18 Ekim'de zorla Padişah'a, Hükümet'e ve Amasya'daki Salih Paşa-M. Kemal Paşa ikilisine bir telgraf çekirmişlerdir. Sivas eşraf ve ayanından iki yüz zatın imzası ile Padişaha çekilen telgraf:

“Memleketimiz bulunan Sivasta, Anadolu ve Rumeli Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti namıyla teşekkül eden kongre heyeti reisi M.Kemal Paşa itimadname-i hümayunlarını hamil bulunduğunu işa'a ile ve memleketimizde setr-i seyyiat etmek isteyen bu hizb kalabalık iştirakıyla irade-i milliyeyi temsil iddiasında bulunuyor. Halbuki, halife-i zîşanımız ve şevketli padişahımıza her suretle muti ve merbutiyet-i tammemiz mukteza-yı din-i bahriye nazırı Salih Paşa ile seryaver-i hazret-i şehriyari Naci Beyefendinin Amasyaya izamlarını istihbar ettik. Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan 200 mütecaviz imzayı havi davetiye-i telgrafımıza cevap alamadık. Efkar-ı umumiyenin ne merkezde olduğunu bilzat müşahede buyurmak üzere müşarileyhin Sivasa kadar gönderilmesini rumal-i ubudiyet olarak kabil-i tahallükle tazarru ve niyaz eyleriz” (İrade-i Milliye, 19 Ekim 1919, s: 2).

Olayı ertesi sabah öğrenen Telgraf Başmüdürü Lütfü Bey hemen M. Kemal Paşa'ya telgrafla haber vermişti. Kemal Paşa, Amasya'da bu telgrafları gördüğünde oldukça sinirlenmiş, kendisi ayrılır ayrılmaz böyle bir olayın meydana gelmesinden büyük üzüntü duymuştur. 19 Ekim'de tekrar aynı içeriğe sahip telgrafların gelmesi üzerine hemen Sivas'tan bu şahısların kimliklerini ve nerede olduklarını, ayrıca postanede bekçi bulundurulmayarak var ise, olaydan Vali M. Reşit Paşa'nın neden haberdar edilmeyip, sorumsuzca davranıldığını sormuştur (Atatürk, 2005: 175; Goloğlu, 1966: 189). Basın'da “Sivas Telgrafı” olarak geçen bu olaydan dolayı kendilerine pay çıkarmak isteyenler de olmuş, M. Reşit Paşa'dan 20 Ekim'de durumu aydınlatacak bir

telgraf gelmesi üzerine M. Kemal Paşa rahatlamıştır. Bu telgrafta; Şeyh Recep ve arkadaşlarının telgraf meselesinin abartıldığını okuyarak üzüldüğünü belirten M. Reşit Paşa, Sivaslıların Salih Paşa'yı daha önceden Sivas'ta bulunduğu günlerden tanıdıkları için çağırdıklarını, bu isteklerinden birçoğunu vaz geçirmesine rağmen Recep ve arkadaşının gece gizlice telgrafhaneye girerek memurları korkutmak için tanıdıkları bir memura bu telgrafi çektirdiklerini, olay öğrenilince duruma el koyarak üçünün de tutuklandığını, asayişi bozacak bir durum olmadığını ifade etmiştir (Atatürk, 1999, V: 161; Goloğlu, 1966: 189, 190). Olayın iç yüzünün öğrenilmesinden sonra, hiçbir değer taşımadığı, M. Reşit Paşa'nın açıklamaları ile gazetelerden halka duyurulmuştur (İkdam, 27 Ekim 1919, s: 3; Vakit, 29 Ekim 1919, s: 2; Peyam, 30 Ekim 1919, s: 1). Suçluların cezalandırılıp cezalandırılmadıkları hakkında kesin bir bilgiye sahip değilsek de, durumun M. Kemal Paşa tarafından takip edildiğini ve Kolordu Kurmay Başkanına sevk edildiğini Nutuk'tan öğrenmekteyiz (Atatürk, 2005: 175).

2. 4. 8. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya Geçişi

Sivas Kongresi delegeleri 13 Eylül'den itibaren bölgelerine dönmeye başlamışlar, Temsil Heyeti ise kongrede aldığı karar ve nizamnamesi gereği devamlı surette geliştirilerek geçici bir hükümet sıfatıyla Sivas'taki çalışmalarına devam etmiştir. Her zaman çoğunluğu sağlaması mümkün olmamışsa da, M. Kemal Paşa her türlü yazışma ve bildirimleri Temsil Heyeti adına yapmış ve yayınlamıştır. 16 Kasım'da toplantılara başlayan ve Kolordu Komutanları'nın da katılımı ile gerçekleştirilen özel toplantılarda vatanın mukadderatını belirleyecek kadar önemli kararlar alan heyet neredeyse bütün mesaisini Meclis'in bir an önce Anadolu'da faaliyete geçirilmesine harcamıştır. Vali M. Reşit Paşa ise bu çalışmaları takip etmekle birlikte sadece bir defaya mahsus 18 Kasım 1919 içtimasına katılmış, Meclis'in toplanma yeri hakkındaki tartışmayı dinlemiş, kendisinin de bir rapor hazırlayarak sunacağını belirtmiştir (Arıburnu, 1997: 92; İğdemir, 1989: 3, 4, 44, 45). Ancak, meclisin İstanbul'da açılmasından doğacak tehlikeleri Amasya'da kabul etmesine rağmen, Salih Paşa'nın mevcut hükümeti razı edememesi üzerine, Temsil Heyeti 18 Kasım'da İstanbul dışında kalarak, her bakımdan güvenli ve ulaşım sıkıntısı olmayan Ankara'ya taşınma kararı almıştır. Bu konuda Vali M. Reşit Paşa'nın da fikrini alan M. Kemal Paşa, Meclis ile bağlantının kesilmemesi şartıyla valinin de aynı kanaatte olduğunu öğrenmiştir (TİTE A K: 17, G:

35; TİTE A K: 18, G: 93; Yularkıran, 1939: 154-157). Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın burada Kolordu Komutanı olarak bulunması Ankara'yı diğer vilayetlere göre daha öncelikli kılmıştır (Tansel, 1973: 171).

M. Kemal Paşa ve üç otomobilden oluşan kfilesi 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan Ankara'ya doğru yola çıkmışlar, vilâyet sınırlarını geçerken Vali M. Reşit Paşa'yı da şu telgrafla selamlamışlardır: “*Vilâyetiniz hududunu geçerken Sivas'ta hakkımızda ibraz buyurmuş olduğunuz mihmannuvazlığa ve kıymettar muavenetlerine bir kere daha arz-ı minnettari eylemeyi bir vazife addederek cümleten takdim-i ihtiramat eyleriz*” (TİTE A K: 18, G: 97; Yularkıran, 1939:161). Heyetin gidişini haber veren 22 Aralık tarihli İrade-i Milliye gazetesi, Sivas halkının derin üzüntüsünü dile getirmiş, verdiği hizmetlerden dolayı “*Millî birliğin kahramanlarını*” candan selamlamıştır (İrade-i Milliye, 22 Aralık 1919, s: 1).

Temsil Heyeti, Kayseri-Mucur-Kırşehir-Kaman ve Beynam güzergâhını takip ederek 27 Aralık 1919 Cumartesi günü, Dikmen tepelerinden sel gibi akan halkın ve Seymenlerin yoğun coşku ve tezahüratı arasında Ankara'ya ulaşmış, Ziraat Mektebi binasına yerleşerek karargâhını kurmuştur (Kansu, 1997: 497, 498). Bu tarihten sonra Ankara Millî Mücadele'nin kalbi olmuş, Heyet-i Temsiliye geldiği günden itibaren çalışmalarına ve temaslarına başlamış, Sivas ile düzenli olarak haberleşmeye devam etmiştir.

2. 4. 9. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı ve Feshi

Anadolu'da yapılan seçimler Hükümet ile ilişkileri daha fazla germiştir, çünkü milletvekilliklerinin çoğunu millî hareket temsilcileri kazanmışlardır. Seçimlere Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanı sıra Rum ve Ermeni temsilcileri de iştirak etmemiş, seçimler ARMHC'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Sivas Vilâyeti'nin mebus seçimleri Kasım ayının sonuna doğru tamamlanmış, Sivas Merkez Sancağını temsilen Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Kurmay Yüzbaşı Ziya Bey, Sıtkı Efendizade Ethem ve Semih Fethi Bey milletvekili olarak İstanbul'a gönderilmişlerdir (BOA. DH. İ-UM, D: E/57, V: 24; Erdaha, 1975: 114). Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, 1 yıl 21 gün aradan sonra 12 Ocak 1920 tarihinde 168 mebustan 72'sinin katılması ile İstanbul'da açılmıştır (Sarıhan, 1994: 320). Padişah Vahdettin ise hasta olduğunu ileri sürerek açılış törenine katılmamış, açılış konuşmasını Padişah adına Sadrazam Ali Rıza Paşa yapmıştır

(Sonyel, 1995: 156). Ankara ile İstanbul Hükümeti'ni uzlaştırmak ve iyi ilişkiler sağlamak amacıyla harekete geçen Rauf Bey'in başkanlığındaki milliyetçi grup, çabalarının karşılığında, kısa ömürlü meclisin aldığı en önemli karar olan; 28 Ocak 1920 tarihli “Misak-ı Millî (Ulusal Ant)”nin resmen kabul edilmesini sağlamışlardır.

M. Kemal Paşa'nın tüm ısrarlarına rağmen İstanbul'da açılmasına karar verilen “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, açıldıktan on gün kadar sonra İngilizlerin hükümete gönderdiği bir nota ile sarsılmıştır. Çünkü bu notada Türk siyasi varlığını yıkmak amacıyla saldırıya geçilmiş, 48 saat içinde Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı'nın görevden el çektirilmeleri istenmiştir. Bu haber tüm yurttan şok etkisi yaratmış, her taraftan protesto telgrafları yağmaya başlamıştır¹. M. Kemal Paşa, hükümeti böyle bir dayatmaya şiddetle karşı koymaya çağırmış ise de Sadrazamlık makamının teslimiyetçi tutumu karşısında daha da ileri giden İngilizler, sonunda amaçlarına ulaşmışlardır. Hükümet baskılar karşısında 3 Mart'ta istifa etmiş, 6 Mart'ta Bahriye Nazırı Salih Paşa Sadrazamlığa getirilmiştir (Atatürk, 2005: 250-273; İrade-i Milliye, 8 Mart 1920, s: 1). Meclis, 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri ve meclisi basarak bazı vekilleri tutuklamaları neticesinde, 18 Mart'ta güvenliğin sağlanmasına kadar çalışmalarına ara vermiştir (Sarıhan, 1994: 156). 11 Nisan'da ise Padişah'ın iradesi ile en geç dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması öngörülerek tamamen feshedilmiştir (Çevik, 2002: 281). Ancak mebusların birçoğu Ankara'ya geçerek M. Kemal Paşa etrafında birleşmişler, yeni TBMM'nin açılması için hazırlıklara başlamışlardır.

2. 5. TBMM'nin Açılışı ve M. Reşit Paşa'nın Kozan Mebusluğu

M. Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın kapanmasından hemen sonra, 17 Mart 1920'de tüm mülkî amirlere ve komutanlıklara ve Vali Reşit Paşa'ya gönderdiği telgraf ile, Ankara'da açılacak Meclis-i Müessesan için derhal her livadan beş kişi esas alınarak mebus seçimi yapılmasını, gayrimüslimlerin seçime katılmamasını ve sonuçların beş

¹ İstanbul'un işgalini haber alan vilâyet meclisi azaları ve belediye başkanı, Sivas halkı adına bir telgraf çekerek, “*Namus ve izzet-i nefis-i millî ile yaşamak azmiyle çarpan yüreklerimizden şu harekete karşı nefret ve lanetler yükselmektedir. Hakkımızda tatbik olunan bu yakışsız muamelenin insaniyet huzurunda mütecasirlerini lekedâr edeceği meydanda olduğu şu fecaiden büyük bir tarihi sorumluluk altına girmiş olacakları söz götürmez. Hakkın kudret-i ulviyesi karşısında yapılan şu ayıplanacak cüreti bütün insanlık önünde protesto eder ve Düvel-i İtilâfiye'nin hak ve adalete dönmelerini bekleriz*” şeklinde protestoda bulunmuştur (İrade-i Milliye, 22 Mart 1920, s: 2).

gün içinde kendisine ulaştırılmasını istemiştir (Yularkıran, 1939: 164; ATBD, S: 87, B: 2110). Sivas'ta 19 Mart'ta seçimler başlatılmış ve Sivas Merkez Sancağı'ndan Emir Paşa, Sığırcızade Hayri Bey, Selimefendizade Mustafa Taki Bey, Rasim ile Ziyaeddin Beyler milletvekili seçilerek Ankara'ya uğurlanmışlardır (Yularkıran, 1939: 164; Erdaha, 1975: 114).

22 Nisan 1920'de tüm vilayetlere Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal imzasıyla gelen telgraf; *“Bimennihilkerim Nisanın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi küşat edilerek ifa-yı vazifeye mübaşeret eyleyeceğinden yevmimezkurdan itibaren bilumum makamat-ı mülkiye ve askariyenin ve umum milletin mercii, meclis-i mezkûr olacağı tamimen arz olunur”* (Yularkıran, 1939: 164; Atatürk, 2005: 295) diyordu. 23 Nisan 1920 Cuma günü büyük bir coşku içinde açılmasından sonra kurtuluş mücadelesinde Temsil Heyeti'nin yerini millet iradesine dayalı Türkiye Büyük Millet Meclisi almış, başkanlığına M. Kemal Paşa'nın getirilmesi ile Millî Mücadele'nin en büyük zaferi kazanılmış oluyordu.

M. Reşit Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılarak Ankara'ya yerleşmesinden sonra da M. Kemal Paşa ile olan ilişkilerini devam ettirmiş, gerek Meclis-i Mebusân'ın açılması ve gerekse Meclis'in dağıtılmasından sonra Ankara'da Millî Meclis'in hayata geçirilmesi aşamasında faydalı çalışmaları ile M. Kemal Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Bu takdirin bir neticesi olarak da, 23 Nisan 1920'de kurulmuş olan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Adana Vilâyeti'ne bağlı Kozan Sancağı'ndan milletvekili seçilmiştir. Sicil numarası 295 olarak belirlenmiş ve TBMM Milletvekili Kimliği çıkarılmıştır (TBMM Arşivi D: 295; Çoker, 1995: 690, 691).

Ancak M. Reşit Paşa'nın milletvekili olarak yaptığı çalışmalarına TBMM I. Dönem Zabıt Cerideleri'nde rastlanamamaktadır. Bunun nedeni, muhtemelen göreve başlayamadan mebusluktan istifa etmek durumunda kalmasıdır. Çünkü bu tarihte üzerinde bulunan Sivas Valiliği, 5 Eylül 1920'de çıkarılan “Nisab-ı Müzakere Kanunu”nun dördüncü maddesinin; *“Büyük millet Meclisi âzalığı ile memuriyet bir zât uhdesinde içtima edemez. Ancak Heyet-i Vekile âzalığı ve Büyük Millet Meclisi'nin inzımanı reyî ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin meclis âzalığı ile cem'i caizdir”* (Çoker, 1995: 157) kararı, milletvekilliği yapmasına engel teşkil etmiştir.

25 Eylül 1920’de TBMM Riyaseti’nce şahsına gönderilen tebligat üzerine 27 Eylül tarihinde “*Tarafıma tebliğ edilen kanunun vürudunu müteakip uhdemde bulunan Kozan livası azalığından istifamın takdim kılındığı maruzdur*” şeklindeki istifa dilekçesini göndermiş, 2 Ekim 1920 tarihinde TBMM Kanunlar Kalemi Müdüriyeti tarafından “*Sivas Valisi Reşit Paşa’nın valiliği tercihen Kozan livası mebusluğundan istifa isteğinin kabul olunduğu*” bildirilmiştir (TBMM Arşivi D: 295). Bu tarihten sonra M. Reşit Paşa Sivas Valiliği’ne bir süre daha devam etmiştir.

2. 6. M. Reşit Paşa’nın Sivas Valiliği’nden Ayrılması

Valiliği tercih ederek Milletvekilliği’nden istifa eden M. Reşit Paşa, bir buçuk yılı aşkın süreyle görev yaptığı Sivas Vilâyeti’nin, gerek kongreler dönemindeki yoğun çalışma temposu gerekse Temsil Heyeti çalışmaları sırasında Millî Mücadele’nin merkezi haline geldiği en yoğun günlerinde valilik yapmanın stresini taşımış, bu ise onun kalbinde yıpratıcı etkiler bırakmıştır¹. Sivas’ın sert ve kurak iklimi ise hastalığını şiddetlendirmiş, tedaviden de bir netice alınamayınca, doktorların tavsiyesi üzerine iklimi daha yumuşak ve idaresi daha az yorucu bir vilayete nakledilmesine karar verilmiştir. Sivas’tan ayrılmak ve sağlığı açısından daha elverişli olan Kastamonu Vilâyeti’ne tayin edilmek için girişimlerde bulunan M. Reşit Paşa’nın, beş yıl aradan sonra 16 Ekim 1920² tarihinde ikinci kez vali olarak tayin edilmesi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nce uygun görülmüştür (ESA D: M0622993–14993; Çoker, 1995: 690; Şahin, 2005: 184).

Kastamonu’ya tayin edilmesine rağmen, idari boşluk nedeniyle 1920 senesi 18 Ekim’ine kadar iki gün asaleten ve 22 Ekim’e kadar da vekâleten Sivas Valiliği görevine devam etmiştir (ESA D: M0622993–14993). Kastamonu Valiliği’nden uzaklaştırılması uygun görülen Hatipzâde Cemal Bey de Sivas Valiliği’ne atanmıştır. 1920 yılının sonlarında, Sivas Valiliği Doğu Seferi’nin tamamlanması neticesinde

¹ Kızı Nimet Paşakay’ın ifadesi şöyledir; “*Kongreden bir süre sonra babam ciddi surette hastalandığından Sivas’tan ayrılmak için girişimlerde bulundu. Kongre sırasında geçen olaylar, üzerinde taşıdığı büyük sorumluluğun hasta kalbi üzerindeki ağır baskısı, O’nu yatağa düşürmüştü...*” (Aldan, 1990: 216).

² Hüsnü Açıksözcü bu tarihi 25 Ekim 1920 şeklinde vermiştir (Açıksözcü, 1933: 94, 113).

tekrar eski sakin günlerine geri dönerek, Millî Mücadele’de taşıdığı ehemmiyeti giderek kaybetmiştir (Erdaha, 1975: 115).

3. BÖLÜM: SİVAS VALİLİĞİ’NDEN ÖLÜMÜNE KADAR M. REŞİT PAŞA

3. 1. İkinci Kastamonu Vilâyeti Valiliği

3. 1. 1. Millî Mücadele’de Günlerinde Kastamonu’da Genel Durum

Yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında yaşamış ve hiç düşman işgaline uğramamış olan Kastamonu, tipik bir Türk-İslam yerleşimi olmakla birlikte, Millî Mücadele yıllarında önem kazanan kentlerden biri olmuştur.

Kastamonu, Mondros Mütarekesi günlerinde Kastamonu Vilâyeti’nin merkezi durumundadır ve Sinop, Çankırı Sancakları da vilayete bağlıdır (“Kastamonu”, YA, 1981: 4593). 1914 yılı Osmanlı genel nüfus sayımına göre Kastamonu Vilâyeti’nin idari durumu şöyledir: Kastamonu Sancağı; Kastamonu Merkez kaza başta olmak üzere, İnebolu, Safranbolu, Taşköprü, Daday, Cide, Araç ve Tosya kazalarından oluşuyordu. Çankırı (Kengeri) Sancağı; Çerkeş, Sinop Sancağı ise Boyabat, Ayancık ve Gerze kazalarına sahipti. Vilâyetin toplam nüfusu, 737.302’si Müslümanlar olmak üzere 767.227 idi. Rumlar 20.958 kişi ile en kalabalık azınlık olurken, Ermeniler 8.959 ile ikinci sıradaydılar. Vilâyetteki Yahudi sayısı ise, sadece Sinop Sancağında bulunmak üzere, 8 idi ve başkaca etnik grup bulunmuyordu (Karpas, 2003: 218).

Birinci Dünya Savaşı’ndan çok fazla etkilenmediği için Mondros Mütareke’si sonrasında nüfusu da çok fazla değişmemiş olan Kastamonu Vilâyeti’nde ortaya çıkan en önemli nüfus hareketi, göçe tabi tutulan Ermeni ve Rumların Mütarekeden sonra cepheden dönenlerle birlikte geri gelmeye başlamaları olmuştur. Bu durum ise işsizlik ve buna bağlı olarak da kaçakçılık ve eşkıyalık problemini doğurmuştur. Toprakların verimsizliği nedeniyle tarım üretimi çok zayıf olan Kastamonu’da, bu dönemde ticaretle uğraşan güçlü bir esnaf tabakası da mevcut değildir. Ancak, Rumların

oturduğu İnebolu'daki Patriyos Mahallesi, Rum tüccarların üstünlüklerini yansıtacak kadar gelişmiştir ("Kastamonu", YA, 1981: 4593–4594). Türkler savaşta iken zenginleşen Rumlar arasında Pontus'çuluk ve Ermenilerde ise ayrılıkçı hareketler¹ belirmesi, zaman zaman gerginlik yaratmış (Açıksözcü, 1933: 7–10) ise de olaylar çok fazla tırmanış göstermemiştir.

Kastamonu, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın kumandanı olduğu, merkezi Ankara'da olan XX. Kolordu bölgesine dâhildi ve 58. Alay şehrin içinde bulunuyordu. Aynı zamanda III. Ordu Müfettişliği'nin yetki çerçevesinde komşu il sayıldığından, Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerini de dikkate almak zorundaydı (Erdaha, 1975: 210). Kastamonu'nun, Kuva-yı Millîye ile birleşerek Millî Mücadele safında yer alması, Miralay Osman Bey²'in 16 Eylül 1919'da Kastamonu ve Havalisi Kumandanı sıfatıyla vilayete gönderilmesi ile gerçekleşmiştir. Aynı gün Osman Bey, Damat Ferit Paşa Hükümeti emriyle tutuklanmış, Kastamonulu Kuva-yı Milliye tarafından kurtararak, Mustafa Kemal Paşa ile telgraf görüşmesi yapması sağlanmıştır. Osman Bey, aldığı direktif üzerine İstanbul Hükümeti ile olan haberleşmeyi kesmiş, İstanbul tarafından atanan vali Ali Rıza Bey'i reddederek, vali vekilliğine Defterdar Ferit Recai Bey'i getirmiştir. Kendisi de bu nedenle görevden alınmıştır (Açıksözcü, 1933: 12–18; Cebesoy, 2000: 226–227). Bu tarihten itibaren, Kastamonu'da Kuva-yı Milliye örgütlenmesi hızla gelişmeye başlamıştır.

Gerek vali vekili Ferit Bey zamanında, gerekse 18 Kasım 1919'dan M. Reşit Paşa'nın atanmasına kadar görevde bulunan Cemal Bey'in valiliği döneminde, Kastamonu ve çevresinde çeşitli cemiyetler ve dernekler kurulmuş, bunlar halkın millî bilincini artırarak, bağımsızlık mücadelesine maddi ve manevi destek sağlamayı amaç edinmişlerdir. İşte bu teşekküllerden biri olan İnebolu Gençler Mahfili, daha önceden 27 Temmuz 1919'da kurulmuş ve tüzüğünü³ yayınlamakla çalışmalarına başlamıştır (Söylemez, 1996: 159–162). Aynı zamanda, Kastamonu ve kazalarında Müdafaa-i

¹ Tehcir sonrası Kastamonu'ya dönerek Papaz Dacat Efendi'nin önderliğinde toplanmaya başlayan Ermeniler, tehcir sırasında bıraktıkları malların fazlasıyla iadesini isteyerek, Türkleri kışkırtacak hareketlerde bulunuyorlardı (Açıksözcü, 1933: 9, Erdaha, 1975: 209).

² Topçu Miralay Osman Bey, 14. Fırka ahzı asker kalem reisliği ve mıntika kumandanı olarak Muhittin Paşa'nın Kastamonu'ya gelişine kadar görev yapmıştır. Daha sonraki vazifeleri sırasında da Vali Cemal ve Reşit Paşalar ile işbirliği içinde olmuştur (Erdaha, 1975: 260).

³ İnebolu Gençler Mahfili tüzüğü için bkz: (Açıksöz, 14 Aralık 1919).

Hukuk Cemiyeti şubeleri¹ açılmış, Vali Cemal Bey ise şubelerin tüm bucak ve köylere kadar ulaşması için çaba göstermiştir. Kastamonulu gönüllü hanımlar da daha Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulmamış iken, Millî Mücadeleyi destekleyici bir heyet oluşturmuşlardır. Çalışmalarını planlı ve etkili hale getirebilmek amacıyla Sivas'a bağlanan heyet, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Kastamonu Şubesi olarak faaliyetine devam etmiştir. Kesin kuruluş tarihi belli olmamakla birlikte, 28 Eylül 1919'da kurucu ve üyelerinin listesi gazetelerde yayınlanmıştır. Fahri Başkan; Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi, ikinci Başkan ise, Polis Müdürü Halil Bey'in eşi idi. Üyeler arasında vali vekili Ferit Bey'in hanımı da bulunan cemiyet, birçok toplantı ve mitingler düzenlemiş, işgalleri protesto için İtilaf Devletleri temsilciliklerine telgraflar göndermiştir. Askerlere yardım amacıyla organize ettikleri sergi ve müsamerelerden elde ettikleri gelirleri ise Hilal-i Ahmer'e bağışlamışlardır (Kaplan, 1998: 114–119).

16 Kasım 1919'da Maarif Müdürü Talat Bey başkanlığında çalışmaya başlayan Kastamonu Muallimler Cemiyeti de, çeşitli konferanslar vererek Millî Mücadele'yi ilmi sahada yürütmeyi amaç edinmiştir. Cemiyet daha sonra, 17 Şubat 1920'de kurulan Gençler Kulübü (Mahfili) ile birleşme kararı almıştır. Gençler Kulübü, önceleri kendi aralarında toplantılar düzenleyen bir dernek iken, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Osman Bey'in de desteğini alarak Dârul-Kura Medresesinde resmen kurulmuştur (Söylemez, 1996: 165–167). Kulübün ilk başkanı Kara Hüseyinzâde Abidin Bey iken, dönemin valisi Cemal Bey de fahri başkanı olmuş, cemiyetin çalışmalarını desteklemiştir. Genellikle genç subaylar, memurlar ve öğrencilerden oluşan Gençler Kulübü üyeleri, halka yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunarak konferanslar düzenlemişler, kültür düzeyini yükseltmek ve millî bilinci artırmak için ilim yolunu tercih etmişlerdir (Açıksözcü, 1933: 67–72). Mahfil kısa zamanda tüm Kastamonu gençliğini içine alacak kadar genişleme fırsatı bulmuş, Kastamonu'da etkili çalışmalar yürütmüş ve sesini tüm yurda duyurmak için basınla işbirliği içinde olmuştur.

Millî Mücadele'de, Kastamonu ve çevresinde kurulan tüm kulüp ve cemiyetler, özellikle Batı cephesine asker, silah, yiyecek, giyecek ve eşya toplayıp ulaştırmak için çalışmışlar ve düzenledikleri konferans ve mitinglerle mücadelenin fiili kısmını

¹ Şubelerin isimleri ve daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Peker, 1955: 92, 93).

üstlenmişlerdi. 15 Haziran 1919'da yayın hayatına başlayan, sahibi Hamdi (Çelen), mesul müdürü ise Hüsnü (Açıksözcü) Beyler olan, önceleri haftada bir gün ve bir sayfa basılırken, İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya girişi yasaklandıktan sonra her gün çıkmaya başlayan Açıksöz gazetesi ise, bunu yurda duyuran, halka moral ve güç kazandıran “millî bir ses” olmuştur (Açıksözcü, 1933: 10; Söylemez, 1993: 413). Kastamonu Vilâyet Matbaası'nda basılan Açıksöz gazetesi, yayın hayatına zor şartlar altında devam etmiş, bazen imkânsızlıklar nedeniyle baskısına ara vermek zorunda da kalmıştır¹.

Kastamonu, Kuva-yı Milliye'ye katıldıktan sonra içte isyan ve işgallere, cephelerde ise düşmanlara karşı yurdu savunan millî kuvvetlerimize, büyük bir destek ve kolaylık sağlamış, giderek daha önemli bir bölge durumuna gelmiştir. Buna neden olan en büyük faktör ise, Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesi uyarınca; “*Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silah ve cephane ile nakil araçlarını kullanma şekli hakkında galip devletlerin talimat vermesi*” (Türk İstiklâl Harbi I, 1999: 45) kararının kabul ve tatbik edilmesi olmuştur. Bu durumda, askere gereken silah ve malzemeyi İstanbul depolarından çeşitli yollarla çıkaran bazı kuruluşlar² bunları, Anadolu'ya; İnebolu, Zonguldak, Trabzon ve Samsun gibi limanlardan ulaştırmaya başlamışlardır. İskelelere ulaşan malzemeler, Ankara ve Batı Cephesine, kağıt, at arabaları ve yöre halkının büyük yardımı ile taşınmıştır. İnebolu'yu, dolayısıyla İstanbul'u Ankara'ya bağlayan yolun Kastamonu'dan geçmesi ise bu bölgeyi, millî savunmanın kavşak noktası, ordunun ise yığınak mahalli haline getirmiştir (Sarıkoyuncu, 1992: 296, 299). Yurdun dört tarafının işgal kuvvetlerince tutulduğu bu dönemde, Batı Karadeniz en güvenli bölge olduğundan, Ankara'nın ve ordunun ihtiyaçlarına ulaşip hayatını devam

¹ Gazetenin kuruluşundan bir buçuk yıl sonraya, Reşit Paşa dönemine ait telgraf bu duruma bir örnektir: “Ankara Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesine; 27 Aralık 1920.

Vilâyet matbuatı bugün kâğıtsız kalmıştır. Köylere kadar neşir ve tamimi evamir-i mütevaliye iktizasından bulunan ajanslar, beyannameler için külliyetli kâğıda ihtiyaç vardır. Vilâyet resmi gazetesinin bir iki haftalık kâğıdı kaldığı gibi Açıksöz gazetesinin kâğıdı kalmadığından tatil-i neşriyata mecbur kalacağı anlaşıyor. Büyük bir faaliyet ve gayretle çalışmakta olan Vilâyet matbaası bugün çarşıdaki bakkal kâğıtlarını mübayaa etmek suretiyle ajans neşriyatını muhafazaya muvaffak olmuştur. Binaenaleyh, İnebolu'daki kâğıtlardan lâakal on beş balya kâğıdın matbaa-i vilâyet namına terki zaruridir. Ana göre irsaline müsarraat olunması mütemennadır. Keyfiyet İnebolu ajans muhabirine yazılmıştır. Taraf-ı âlinizden de serian muhabere ve tebligat icra ve Vilâyete malumat itası rica olunur. Muhasebeye vürudu anlaşılan 4000 liralık havale İnebolu Maliyesine gönderilmiştir. Havale verildikçe makam-ı vilâyete haber verilmesi muvafık olur efendim. Vali Reşit” (Peker, 1955: 34).

² İstanbul'dan gönderilen malzeme orada bulunan, “Karakol Cemiyeti”, “Felâh Grubu”, “Millî Müdafaa Grubu”, “Muavenet-i Bahriye Heyeti” gibi kuruluşlarca temin edilmiştir (Sarıkoyuncu, 1992: 296).

ettirebilmesi, denize açılan İnebolu kapısından girecek mühimmata bağlanmıştır. Anadolu'nun yeni kalbi Ankara'ya, denizden en kısa ve güvenli yol da İnebolu yolu olmuştur (Şahingöz, 1989: 133–140). Bu dönemde, İstanbul'dan Ankara'ya İstiklal Mücadelesine katılmak için gelenlerin önemli bir bölümü de İnebolu yolunu tercih etmişler, Millî Mücadele boyunca Kastamonu'dan birçok ünlü sima geçmiştir.

Yol şu güzergâhı takip etmekteydi: İnebolu, Küre, Ecevit, Seydiler, Devrekani, Halkacılar, Şeker Köprü, Kastamonu, Beşdeğirmenler, Ilgazdibi, Ilgaz, Çomarın, Yeniceköy, Kazancı, İnköy, Gündoğdu, Çankırı, Çandır, Kızılkaya, Kalecik ve Ankara (Turan, 1999: 694).

Ankara, yolun güvenliğini korumak için çeşitli önlemler almış, İnebolu'da bir İrtibat Subaylığı kurmuştur. İnebolu İskeleyi ise, Ankara'nın ikmal üssü haline geldiğinden, 1920 senesi Ağustos ayında İnebolu'da bir İrkâp ve İhraç (Yükleme ve Boşaltma) Kumandanlığı kurulmuş, Umur-u Bahriye Müdürlüğü'ne verilmiştir. Sinop ve Zonguldak'ta da birer Mevki Kumandanlığı oluşturulmuştur (Turan, 1999: 695, 696). Önceleri, İstanbul'dan ticaret eşyası olarak sağlık, elbise, ayakkabı, kaput bezi gibi ordu için yararlı eşyalar gelirken, 1920 yılından itibaren Doğu Karadeniz yoluyla Rusya'dan gönderilen savaş araçları ve silahlar da gelmeye başlamıştır. Bunlar, denizden; depolara saklanmak üzere geceleri gizli olarak kayıklar ve motorlarla kıyıya çıkarılmış, karadan ise; ambar ve depolarda biriken eşya, atlı ve öküzlü kiralık arabalar ile Ankara'ya nakledilmiştir (Peker, 1955: 205). Millî Mücadele boyunca, Batı Cephesinin desteklenmesinde şüphesiz askeri malzemenin bu yol üzerinden sevki büyük önem taşımıştır ki, bahsedilen Kumandanlıkların asıl görevi de, bu sevkıyatın planlı, güvenli ve seri bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak olmuştur.

Kastamonu'da en önemli gelişmelerden biri de, Millî Mücadeleye zarar verici faaliyetlere karşı Millet Meclisi Hükümeti tarafından, kısa süreli de olsa O'nun adına icraat yapacak “Kastamonu, Bolu, Çankırı, Sinop, Zonguldak livaları İstiklâl Mahkemesi” adıyla bir mahkemenin kurulmuş olmasıdır. Yurtta isyanlar baş gösterirken, bir taraftan da düşman propagandaları sonucu asker firarilerinin artış göstermesi ve ilçelerdeki Jandarma kuvvetlerinin de yetersiz kalması, eşkıya faaliyetlerinin çoğalarak asayişin bozulması sonucunu doğurmuş, mahkemenin kurulmasını elzem kılmıştır (Sarıkoyuncu, 1992: 247, 248). Mahkeme üyeleri,

Kastamonu'ya 19 Ekim 1920'de gelmişler ve halk tarafından sevinç gösterileri ile karşılanmışlardır (Peker,1955: 255). Mahkeme reisi Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'dir. Mahkeme heyeti çalışmaya başladıktan hemen sonra bir beyanname yayınlamış; bundan sonra memleketin; casuslara, eşkıyaya, rüşvet alana, zalime, asker firarisine, bunları saklayanlara, zenginleri fakire tercih edenlere, halka haksız yere eziyet edenlere her kim olursa ve rütbesi, mevkisi ne olursa olsun göz yumulmayacağını belirtmiştir. “Bunların cezasını vermeye bütün millet söz vermiş ve sözünü yerine getirmek için bizleri vekil kılmıştır” (Açıksözcü, 1933: 108, 109) diyen mahkeme, faaliyette kaldığı dört ay kadar kısa sürede verdiği kararlar ve caydırıcı cezalar (bunlar arasında idam cezaları da vardı) ile Kastamonu ve çevresinde asayişî yeniden sağlamaya muvaffak olmuştur.

Vali M. Reşit Paşa atandığında Kastamonu'da bir iki çete reisi dışında çok büyük asayiş sorunu bulunmuyordu. Miralay Osman Bey ile başlayıp, Vali Cemal Bey döneminde güçlenen ve Kastamonu'nun bütününe yayılarak otokontrol halini aldığı görülen Kuva-yı Milliye ruhu, şüphesiz kısa süreli valilik günlerinde M. Reşit Paşa'ya büyük bir moral ve kolaylık sağlamıştır.

3. 1. 2. Kastamonu Valiliğine Tayini ve Göreve Başlaması

M. Reşit Paşa 16 Ekim 1920 tarihinde tayin edildiği Kastamonu Valiliği'ne yaklaşık bir ay sonra Kastamonu'ya gelerek göreve başlamıştır. Kastamonu Valisi olan Cemal Bey¹ de Sivas'a nakil edilmiştir (Açıksözcü, 1933: 94). M. Reşit Paşa, bu görevde bulunduğu süre zarfında 15.000 krş. Maaş alacaktır (ESA D: M0622993–14993).

Kasım ayı başlarında Sivas'tan ayrılışları, Kastamonu'ya kadarki uzun ve sıkıntılı yolculukları hakkında, kızı Nimet Hanım'ın anlattıkları şöyledir:

“Sivas'tan ayrılacağımız gün, yaylı arabalar kapımızın önüne dizilmiş, eşraf ve halk bizi yolcu etmek üzere toplanmıştı. Fakat gelenlerden bir kısmı babamı ortalarına almış, O'na heyecan içinde bir şeyler anlatıyorlardı. Meğer İstanbul Hükümeti'ne bağlı eşkıyaların yolumuzu keseceklerini öğrenmişler, hareketimizi önlemeye çalışmakta imişler. Babam, ne pahasına olursa olsun yola çıkılacağını söylüyormuş.

¹ Vali Cemal (Hatipzâde Ahmet Cemal) Bey, o dönemde Maliye Bakanı olan Hakkı Behiç Bey ile vilayet gelirleri konusunda bir çatışma yaşamış, bu onun tayini konusunu etkilemiştir (Erdaha, 1975: 228).

Bu durumu öğrenen Sivas Ermeni Yetim evinin Amerikalı müdürü otomobili ile gelip, Ankara'ya kadar kendi aracı ile gitmemizi teklif ve rica ederek babamı ikna etmiş... Gerçekten iki tepe arasındaki bir geçitten geçerken, silahlı şüpheli şahıslara rastladıkça da, babamın şoförü uyarması üzerine son süratle giderek ellerine düşmekten kurtulduk. Bütün gece yol alarak sabah saatlerinde Ankara'ya girdik. Babam, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı ziyaretlerde bulundu. Ertesi günü de Kastamonu'ya hareket ettik” (Aldan, 1990: 216). M. Reşit Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmeden Ankara'dan geçmemiş olması, O'nun Mustafa Kemal'e olan yakınlığının bir göstergesidir.

Kastamonu Valiliği'ne atanma haberi alındıktan sonra, 9 Kasım 1920 Salı günü vilayete gelmesi beklenen M. Reşit Paşa'yı karşılamak üzere, aynı gün Müdafaa-i Hukuk ve Belediye heyetleriyle, birçok atlı ahali ve o sırada şehirde misafir bulunan Giresun Belediye Başkanı Osman Ağa Kovacık Köyü'ne kadar gitmişlerdir. Ayrıca halk, bilumum memurlar, mektepliler ve bir müfreze jandarma ile asker de Olukbaşı mevkiinde beklemeye başlamışlardır. M. Reşit Paşa, geç vakitte yola çıkmış olması ve yol şartları nedeniyle, geceyi Kastamonu yakınlarındaki Beşdeğirmenler'de geçirmiş, kendisini karşılamaya giden topluluk ise geri dönmek durumunda kalmıştır. Ertesi gün yani 10 Kasım 1920 Çarşamba günü, yine atlı ve piyade bütün karşılama grubu Okla mevkiine giderek, burada Vali M. Reşit Paşa'yı karşılamışlar, saat yediye doğru valinin gelişini halka duyurmak için Kastamonu kalesinden atılan toplar eşliğinde M. Reşit Paşa ile birlikte şehre girmişlerdir (Açıksöz, 11 Kasım 1920, s: 2).

Daha önceki Kastamonu Valiliği sırasında, halk tarafından beğeni toplamış olan M. Reşit Paşa, yoğun ilgi ve sevinç ile karşılanarak, hükümet binasına kadar bütün cadde üzerinde asker, sivil ve memurlardan oluşan heyecanlı kalabalığın alkışları arasında doğruca görev mahalline gelmiştir. Vali Vekili ve Kastamonu Havalı Kumandanı Muhittin Paşa¹ ile devlet memurlarının, Kastamonu eşrafı ve ahalisinin tebriklerini kabul eden (Kastamonu, 13 Kasım 1920, s: 1) M. Reşit Paşa'nın valiliğe atanmasından duyulan memnuniyeti vilayet gazeteleri şu şekilde ifade etmişlerdir: “*Vilâyetimiz halkının muhabbet ve hürmetine hakk-ı mazhar olan müşarünileyh hazretlerinin*

¹ Reşit Paşa'nın atandığı dönemde Kastamonu ve Havalisi Kumandanı 30 Eylül 1920'de göreve başlayan Muhittin Paşa'dır. Kendisi 1921 yılı Ekim ayına kadar Kumandanlık görevine devam etmiş başarılı bir askerdir (Erdaha; 1975: 252, 386; Açıksözcü, 1933:114).

vilayetimize teşriflerine arz-ı memnuniyet eder, hak yolunda ve din ve devlet için vaki olacağı bedihi bulunan bütün teşebbüslerinde muvaffakiyetler dileriz” (Açıksöz, 11 Kasım 1920, s: 2); “*Vali-i âlimizi kemal-i ta’zim ile selamlar, her gazada mazhar-ı tevfikât-ı Rabbânî olmalarını temenni eyleriz”* (Kastamonu, 13 Kasım 1920, s: 1).

M. Reşit Paşa, 10 Kasım günü Kastamonu’ya gelir gelmez göreve başlamıştır. Aynı gün yayınladığı bir genelge ile idarecilik anlayışını ortaya koymuş; işlerin kanunlar çerçevesinde yürütüleceğini, halkın huzur ve güven ortamı içinde bulunması için asayiş ve inzibat konularına önem vereceğini belirtmiştir. Genelge şöyledir: “*Bugün Kastamonu’ya muvâsâtla müstainen bitevfik-i teâlâ işe başladım. Umur memur arkadaşlarımdan talebim en evvel muntıkamız dâhilinde asayiş ve inzibatın teminiyle beraber mesâlih-i ammenin kavânin ve nizâmât-ı me’riye dairesinde tesri-i rü’yet ve temşiyetidir. Husûsât-ı saire hakkında vilâyetçe ittihaz olunacak mukarrerat ve tedabir peyderpey bildirilecektir. Memleketin şu felaketli zamanında Cenab-ı Hak’tan cümlemiz için muvaffakiyet temenni ederim”* (Kastamonu, 13 Kasım 1920, s: 1).

3. 1. 3. Vali M. Reşit Paşa’nın Kastamonu’daki Çalışmaları

10 Kasım 1920 Çarşamba günü göreve başlayan Vali M. Reşit Paşa, yayınladığı ilk genelgenin ardından, 15 Kasım Pazartesi günü bir başka genelge ile gazetelerden halka seslenmiştir. Buna göre; halkın, istek ve dilekçelerini resmi işlemlerden geçirmek için beklemeden, bizzat valilik makamına, yani kendisine ulaştırmalarını istemiş, bu konuda gereken memurlara de emir vermiştir (Açıksöz, 15 Kasım 1920, s: 2). Halkla doğrudan doğruya temasa geçmek ve şikâyetlerle birebir ilgilenmek amacını taşıyan bu genelge, muhakkak O’nun Kastamonu halkının memnuniyetini kazanmasında önemli bir adım olmuştur.

İstanbul’un işgalinden sonra, M. Reşit Paşa’nın Valiliği sırasında, giderek önemli birer geçit haline gelen Sinop-Ereğli ve İnebolu gibi Ankara’nın kapısı sayılan sahil ve iskelelerden, Anadolu’ya geçenlerde büyük bir artış olmuştur. Bunların birçoğu hizmet amacıyla gelirken, isyan çıkarmak, propaganda yapmak ve işgal kuvvetleri adına casusluk için gelenlere de rastlanmıştır. Millet Meclisi Hükümeti, Karadeniz sahil şeridinde daha fazla önem vermeye mecbur kalarak, bu bölgelerden girip çıkan yolcuları tetkik edip, güvenliğini sağlamak amacıyla bir takım teşekküller meydana getirmiştir. Ordu gerisi muntika ve ordu içinde casusluk ve propaganda faaliyetlerini önleyerek,

istihbaratı geliştirmek amacıyla, Askeri Polis Müdürlükleri kurularak, bunların Kastamonu merkezinden idare edilmeleri gerekli grlmştır (Peker, 1955: 268; Sarıkoyuncu: 1992: 259, 260). Havalı Komutanı Muhittin Paşa, bu konuda altı maddelik bir emir yazarak Valilik makamına göndermiş ve kurulacak olan müdürlüklerin görevlerini belirtmiştir. 8 Kasım 1920 tarihli bu emirde:

1- Kumandanlık emriyle teşkil edilen Kastamonu ve Bolu havalisi Polis Teşkilatı reisliğine Binbaşı Osman Bey tayin edildiği,

2- Çeşitli bölgelerden şehir merkezine gelip giden asker, sivil ve memurlardan şüpheli görülenlerin kimliklerinin belirlenerek gözaltına alınması için İnebolu ve Ankara yolları üzerine merkez kumandanlığına bağlı iki İnzibat Karakolu tesis edileceği,

3- Bu karakollara gereken miktarda inzibat memurunu merkez kumandanlığı, sivil ve resmi polisleri ise Polis Müdüriyeti temin ederek, bunların ortak görev yapacakları,

4- Tesis edilecek karakolları kumanda etmek için mülazım Mesut Bey'in merkez Kumandanlığı emrine verildiği,

5- Karakollar Kumandanı Mesut Bey'in, şüphe edilen şahısların kimliklerini belirleyerek, tevkif edilmesi gerekenlerin isimlerini gizli olarak ve 24 saat boyunca şehre gelip giden yolculara ait raporunu Merkez Kumandanlığına bildireceği,

6- Bahsedilen Karakolların 10 Kasım 1920 tarihine kadar tesis edilerek, memurların aynı gün göreve başlamalarının sağlanacağı bildirilmiştir (Peker, 1955: 268, 269).

10 Kasım'da Polis Müdürlüğü'nden Valiliğe olumlu cevap verilmesi zerine, M. Reşit Paşa Muhittin Paşa'ya gereğinin yapıldığına dair 11 Kasım tarihli telgrafi göndermiştir: *"Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanlığına; 8.11.1920 tarih ve 95 numrolu tezkere-i Âliyeleri cevabıdır. Zat-ı âli-yi Kumandânileri emrinde teşkil edilen Kastamonu ve Bolu Havalisi Polis Teşkilâtı riyasetine merbut olmak üzere tesis olunan karakollar için talep buyrulan müsait iki polis memurunun tefrik ve ita edildiği polis mdriyetinden bildirilmiştir efendim. Vali Reşit"* (Peker, 1955: 269). Faaliyete giren kuruluşlar, Kastamonu ve çevresinin güvenliği adına önemli ve başarılı bir adım olmuştur.

Düşmanların her fırsattan istifade ederek halk arasında bölünme yaratmak için yaptıkları propagandalara ve düşman menfaatine çalışan vatan hainlerine karşı böyle bir önlem alınması muhakkak çok isabetli olmuştur. Zira İstiklal savaşı sırasında İnebolu-Kastamonu yolundan pek çok yerli yabancı tanınmış kişiler geçmiştir.

İstanbul'dan Anadolu'ya yahut Anadolu'dan İstanbul'a gitmek isteyenler, daha önce de belirtildiği gibi, her mıntıkada kurulan mevki kumandanının emrindeki Polis teşkilatlarının denetiminden geçer, bu yolcuların bir propagandacı veya casus olup olmadığı incelenirdi. M. Reşit Paşa döneminde İnebolu-Kastamonu güzergâhından Ankara'ya giden İngiliz Casusu Mustafa Sagir ise bir istisna olmuştur.

24 Kasım 1920 tarihinde Ankara'dan Valiliğe gönderilen Dâhiliye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) imzalı telgrafta, Hint Hilafet Cemiyeti yöneticilerinden Mustafa Sagir Bey'in Ankara'ya gitmek üzere İnebolu ve Kastamonu'dan geçeceği, kendisinin karşılanması ve yolculuğu sırasında kolaylık gösterilmesi bildirilmiştir. İstanbul'dan, içinde yurda dönen Türk esirlerinin de bulunduğu Bahricedid vapuru¹ ile yola çıkan Mustafa Sagir, 28 Kasım'da İnebolu'ya çıkmıştır. Kaymakam, Belediye Başkanı ve şehrin ileri gelenlerince ilgi ile karşılanan Mustafa Sagir, burada birkaç gün ağırlandıktan sonra 31 Kasım'da Kastamonu'ya gelmiştir. Kastamonu'da kaldığı süre içinde, Türkleri öven, İngilizleri kınayan konuşmalar yapmış, Hint Hilafet Cemiyeti'nin Kuva-yı Milliye'ye yardım amacıyla beş milyon altın topladığını söyleyerek, bu paranın Ankara'ya ulaştırılacağına çevresindeki herkesi inandırmayı başarmıştır ("Kastamonu", YA, 1982-83: 4596). İnebolu'da ve Kastamonu'da kaldığı günlerde, şüphe çekmeyen ve hatta halkın sempatisini kazanan Mustafa Sagir, bu dönemde göreve yeni başlamış olan M. Reşit Paşa'nın da dikkatinden kaçmıştır. Öyle ki, 2 Aralık 1920 günü Sagir Ankara'ya uğurlanırken, M. Reşit Paşa Çankırı Mutasarrıflığına, Sagir'e yardımcı olunması amacıyla şu telgrafi çekmiştir: *"Ankara'ya müteveccihen bu sabah buradan hareket eden Hint murahhası Mustafa Sagir Bey ve rüfekasının güzergâhta esbab-ı istirahatlarının temini hususunda teşhilat ve muavenet-i mukteziye ifası. Kastamonu*

¹ Nurettin Peker Bahricedid vapurunun İnebolu'ya gelişi ve Mustafa Sagir'in karşılanması hakkında şu bilgileri vermektedir: *"Bahricedid Vapuru'nun güvertesi Türk esirleriyle, ambarları da top mermileri ile dolu idi. Hatta vatanperver gazeteci Velid Bey de vardı. Ah bu İngilizler Mustafa Sagir'i öyle bir vapurla göndermişlerdi ki, gönüllere ferahlık veren cephaneleri, esirleri sanki o getiriyormuş gibi sevinç gözyaşları arasında karşılanmış, yani içimize süzülüvermiş ve ilk görüşmelerinde hilafet komitesinin yapacağı milyonlarca yardımı tebşir ve taahhüt edince halkın bağına bastığı manevi bir kurtarıcı oluvermişti"* (Peker, 1955: 273).

Valisi Reşit". Mustafa Sagir'in hareketlerinden şüphe duyan belki tek kişi Kumandan Muhittin Paşa olmuş, eski vali Cemal Bey'e uyarıda bulunmuş, Ankara'da Dr. Adnan Bey'e de haber göndertmiştir. Çok geçmeden, Aralık 1920 başlarında Ankara'daki Sagir'in, İngiliz Gizli Servisine iletmek amacıyla şifreli mektuplar yazdığı Dr. Adnan Bey tarafından fark edilmiş, asıl kimliği ortaya çıkmıştır (Peker, 1955: 274). İngiliz Casusu Mustafa Sagir suçu sabit görüldüğünden tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla 24 Mayıs 1921 'de idam cezasına çarptırılmıştır (Sarıhan, 1995: 563). Bu olay İnebolu-Kastamonu güzergâhının güvenlik meselesine verilen önemi haklı çıkarmıştır.

Bilindiği gibi, Kastamonu Vilâyeti, birebir işgal bölgesi olmadığından, özellikle Batı Cephesinde Yunanlara karşı verilen mücadele sırasında lojistik bir üs görevi yapmıştır. Bu dönemde, ordunun büyümesiyle ihtiyaçları da artmış, en önemli malzemelerden biri olan çadırlar, Kastamonu iplik ve dokuma tezgâhlarında dokunarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine satılmaya, Millî Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) tarafından da komisyoncular vasıtasıyla müteahhitlerden alınıp orduya gönderilmeye başlanmıştır. İmalat ve nakliyat işinin yavaş yürüdüğünü gören Muhittin Paşa, aksaklıkları ortadan kaldırmak için 6 Aralık 1920'de Vali M. Reşit Paşa'ya direktif vermiştir. Direktife göre; Müdafaa-i Milliye Vekâleti için imal ettirilmekte olan iki bin çadırın, üç buçuk ay zarfında tamamlanması ve süre sonunda verilecek çadırların, Vilâyet Meclisiyle Belediye'den seçilecek azalar tarafından muayene edilerek rapor edilmesi istenmiştir. Bu emir üzerine seçilen, Meclis İdare azasından Şeyh Ziyaettin Bey'le, Belediye azasından Hacı Necip Bey'i ve tüccarlardan Akdoğanlızâde Mehmet Ali Efendileri görevlendirmiş olan M. Reşit Paşa, ertesi gün yani 7 Aralık'ta durumu kumandanlığa bildirmiştir. Böylece çalışmalar hızlanmış ve dikilen çadırlar İnönü savaşından önce Ankara'ya ulaştırılmıştır (Peker, 1955: 277, 278). İnebolu'dan Ankara'ya askeri mühimmat sevk edilirken bütün araçlar ordu için kiralandığından, nakliye için araba bulamayan tüccarlar arasında gizlice bu taşıtlarla ticaret eşyası göndermeye çalışanlar da olmuştur. Tüccarlardan Nafiz Bey'in bu yola başvurduğu hakkında Kastamonu Belediye Reisi, Ticaret Odası Başkanı ve eşraftan kişilerce, Ankara Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bir ihbar dilekçesi gönderilmiştir. Dilekçede; askeri malzemenin naklini istediklerini, Nafiz Bey'in arabalara piyasa mallarını yüklediğini ve Kastamonu'da buhran yaratıldığını belirtmişlerdir. Millî Müdafaa

Vekili, Kastamonu Valiliği'ne gönderdiği 16 Aralık 1920 tarihli telgrafıyla, bu sorunun acilen çözülmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir. Vali M. Reşit Paşa, emir üzerine hemen harekete geçerek, askeriye ile işbirliği yapmış, nakliye işlerinin denetimini bir komisyona devretmek kararı alınmıştır. İki gün sonra 18 Aralık'ta Ankara'ya telgrafla haber veren M. Reşit Paşa; Kumandan Muhittin Paşa ile birlikte vilayetteki nakliye araçlarında yaptıkları denetimde bir kısım ticaret eşyasına rastladıklarını ve suçluları askeriye sevk ettiklerini, bundan sonra askeri eşya naklinin zamanında ve düzenli yapılabilmesi için bir komisyon kurularak, hemen işe başladığını bildirmiştir. Aynı zamanda memlekette buhran olduğu hakkındaki söylemin, halkın; taşıma araçlarının askeriye emrine verilmesi nedeniyle, diğer bir takım eşyanın Kastamonu'ya girişinin azalmasını ekonomik buhran olarak addetmesi üzerine yapıldığını açıklamıştır (Peker, 1955: 285–287).

7 Aralık 1920'de, İstanbul kabinesinden İzzet ve Salih Paşalarla, eski Selanik Valisi Hüseyin Kazım Bey, aydınlardan Hoca Fatin Efendi, Münir ve Cevat Beyler, Ankara'ya gitmek üzere vapurla İnebolu'ya çıkmışlar, törenle karşılandıktan sonra ertesi gün Kastamonu'ya gelerek Vali M. Reşit Paşa'yı ziyaret etmişlerdir (Peker, 1955: 280). İstiklal Mücadelesindeki yerini alan bu heyet ertesi yıl 5 Mart 1921'de yine Kastamonu üstünden İstanbul'a döneceklerdir (Açıksözcü, 1933: 101).

Kasım-Aralık döneminde ikmal, terhis ve hava değişikliği için Kastamonu'ya gelip gitmekte olan askerlerin, konaklama ve ihtiyaçlarının karşılanacağı yeterli yer mevcut olmadığından, Muhittin Paşa, 14 Aralık 1920 günü, Valiliğe gönderdiği telgrafla; cami, okul gibi müsait birkaç binanın hemen bulunarak askerler için en az 400 yataklı bir misafirhane yapılmasını istemiştir. Bu emri Polis Müdürlüğüne bildiren M. Reşit Paşa, İsmailbey Camii Şerifi'nin tahliye ettirerek Merkez Kumandanlığına teslim etmiştir. Gereğinin yapıldığını ve misafirhaneye asker sevkini başladığını 25 Aralık'ta Polis Müdüriyetinden haber almıştır (Peker, 1955: 285).

Millî Mücadele döneminde, tüm yurttaki olduğu gibi Kastamonu Vilâyeti'nde de bütçe yetersizlikleri ve denetim eksiklikleri nedeniyle sosyal hizmetlerde aksaklıklar, yetersizlikler görülmüştür. Bu alanda en büyük sorun şüphesiz hapisanelerde ortaya çıkmıştır. Ankara Valiliği zamanında da hapisanelerin ıslahı işiyle yoğun olarak ilgilenen M. Reşit Paşa, 27 Aralık 1920 tarihinde Kastamonu'daki Merkez

Hapishanesi'ne teftiş amaçlı bir ziyaret düzenlemiştir. Koğuşları gezerek mahkûmların durumunu yakından gören M. Reşit Paşa, gördüğü manzaradan hiç memnun kalmamıştır. Kış günü olmasına rağmen, hapishanede biri dışında hiçbir koğuşta soba olmadığını ve bütçede hapishane tahsisatı olduğu halde, mahkûmlara yakacak olarak hiçbir şey verilemediğini gören M. Reşit Paşa, mahkûmların soğukta kalmalarının sorumlusunu ilgili makamdan sorarak, acilen verilen parayla hapishaneye yakacak temin edilmesini emretmiştir. Mahkûmların aileleri ile görüşmekten mahrum olduklarını öğrenerek, belirli zamanlarda aile ve akrabalarıyla görüşebilmeleri için uygun bir mekân ayrılması hakkında direktif vermiştir (Açıksöz, 27 Aralık 1920, s: 1). Bu manzara, o yıllardaki imkânsızlık ve kötü şartları gözler önüne sermektedir.

M. Reşit Paşa'nın Valiliği öncesinde ve Valiliğe başladığı dönemde, Kastamonu ve havalisi'nde şekavette bulunan eşkıyadan en ünlü olanı “Eğri Ahmet ve Çetesi” idi. Aslen Ovacıklı olan Eğri Ahmet, 23 Nisan 1920'de Safranbolu'yu işgal eden Geredeli Dayıoğlu İbrahim komutasındaki Hilafetçilerin kılavuzluğunu yapmıştır. Bir ara Kuva-yı Milliye'ye katılmışsa da, daha sonraları Millî Hükümet'in kuruluş dönemindeki zayıflığından istifade ederek, bölgedeki kuvvetleri en çok uğraştıran çete olmuştur (Sarıkoyuncu, 1992: 222, 223). 1 Kasım 1920 günü, Eğri Ahmet ve arkadaşları Kürt Mehmet ve Maraz İsmail, Kastamonu'ya gelmekte olan Safranbolu postasını soymuşlar, posta arabasında bulunan 153.953 lira 10 kuruş değerindeki 55 parçayı gasp etmişlerdir. Haklarında takibat başlatılmışsa da, Jandarmanın elinden kaçmayı başarmışlardır (Peker, 1955: 291). Mustafa Kemal Paşa, Bolu-Düzce civarlarında barındıkları tahmin edilen Eğri Ahmet ve yandaşlarının biran önce yakalanarak Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaları için 4. Fırka Komutanı Nazım Bey'e emir vermiştir. Bu talimat üzerine 19 kişiden oluşan çetenin takibine çıkılmıştır. 27 Aralıkta 4. Fırka kuvvetleri Eğri Ahmet ve on altı kişilik arkadaş grubunu yakalamışsa da askerlerle çıkan çatışmada, Ahmet ve üç adamı kaçmayı başarmıştır. Çetenin zararlı faaliyetlere devam etmesi üzerine, Kumandan Muhittin Paşa, 22 Şubat 1921'de Çerkeş civarına kuvvet göndererek tekrar takibe çıkmıştır. Takip müfrezesi Kürt Mehmet ile Ahmet'in kardeşi Mustafa'yı yakalayarak Kastamonu'ya getirmiş, Kürt Mehmet hapishanedeyken ölmüştür (Sarıkoyuncu, 1992: 225–227). Eşkıya takibine uzun süre devam edilmesine rağmen Eğri Ahmet'in bir türlü yakalanamamasının asıl nedeni Vali M. Reşit Paşa'nın bu dönemde gönderdiği

telgraflardan anlaşıldığı üzere, korkunun da etkisiyle bazı Jandarma komutanlarının Eğri Ahmet'e göz yummaları olmuştur.

20 Ocak 1921 tarihinde M. Reşit Paşa'nın Çerkeş Kaymakamlığı'na gönderdiği şifrede; Safranbolu posta mutaarrızlarını teşvik eden Jandarma komutanı Muhittin Onbaşı'nın tevkifi ve Eğri Ahmet'in yandaşı Kürt Mehmet'in idamının talep edildiği belirtilmiştir. 24 Temmuz 1921'de Çankırı Mutasarrıflığı'na gönderilen şifredeyse; *“Şaki Eğri Ahmet'in cevlangâhı ve mahal-i ıftifâgâhı Ovacık nahiyesi muntikasından olduğundan, serbestçe gezdiğine ve nahiye hükümetince müsamaha edildiğinden, Müdür Halit, Takım Komutanı Mehmet Ali Efendi ve Jandarma Rıfat ve biraderi Şevket oradan uzaklaştırılmadıkça derdestleri mümkün olmayacağı”* ifade edilmiştir (Peker, 1955: 292).

Eğri Ahmet, en yakın adamlarından Kürt Mehmet'in öldüğünü öğrendikten sonra, kendi köyünde oturması şartı ile eşkıyalıktan vazgeçeceğini belirtmiş, bu istek üzerine M. Reşit Paşa'ya Dâhiliye Vekâleti'nden gelen emirle, Eğri Ahmet'in serbest bırakılarak köyünde oturmasına izin verilmesi istenmiştir¹. Köyüne dönen Ahmet, cepheye katılmak istemediği için yeniden dağa çıkmış ve şekavette devam etmiştir. Uzun yıllar boyunca askeri güçleri ve Kastamonu ahalisini uğraştıran Çete reisi, ancak 5 Nisan 1925'te Vali Fatin Bey zamanında, eşkıyaya yataklık yapan bir şahsın yardım etmesi üzerine yakalanarak öldürülebilmiştir (Sarıkoyuncu, 1992: 228, 229).

M. Reşit Paşa, valilik günlerinde eğitim çalışmalarıyla da ilgilenme fırsatı bulmuş, 23 Ocak 1921 Pazar günü, Mekteb-i Sanayi (Sanayi Mektebi) ve Darûlmuallimât (Öğretmen Okulu)'a teftiş amaçlı bir ziyaret düzenleyerek, okulun yatakhanelerini, dershanelerini, sanat odalarını tek tek gezerek kontrol etmiştir. Kastamonu'nun en kapsamlı ve kaliteli okulu olarak bilinen Sanayi Mektebi'nde; sanat, ziraat, ticaret gibi ülke ekonomisine çok yararlı bir eğitim programı verildiğinden, bu okulun daha mükemmel hale getirilmesi gerektiğini belirten M. Reşit Paşa, bu nedenle, okulun iptal edilen kileriyle, çatı altında yaptırılacak olan yatakhanenin bir an önce inşasına

¹ Nurettin Peker'e göre, Eğri Ahmet ile baş edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, O'nun daha fazla zarar vermesini önlemek için anlaşma yoluna gidilmiş, bu nedenle serbest bırakarak köyünde oturmasına izin verilmiştir (Peker, 1955: 292).

başlanmasını istemiştir. Ayrıca okul içinde bulunan Çarhhânenin¹, bütün aksamıyla birlikte (yani demirhane, tesviyehane ve dökümhane) bina dışına taşınmasını, böylelikle okulun daha geniş ve kullanışlı bir hale gelmesini istemiştir. Bunlar hakkında keşif yaparak, gerekli inşaatı başlatmak için Belediye mühendisi İhsan Bey'e emir veren M. Reşit Paşa ayrıca, öğretmenlerden, sanat ve diğer dersler dışında, öğrencilere eğitim ve öğretimi beraber vererek, daha gayretli çalışmalarını rica etmiş, Talim ve Terbiye Heyeti'ne konuyu bildirmiştir. Bu okulun, Numune Sanayi Mekteb-i Aliyesi seviyesine gelmesi için gereken çabanın harcanacağını ve okulun gelecekteki durumu hakkında, bir kaç gün sonra toplanacak Vilâyet Meclisi'nde müzakere edileceğini okul idaresine müjdelemiştir (Kastamonu, 29 Ocak 1921, s: 1).

Vali M. Reşit Paşa, aynı gün Sanayi Mektebinden sonra, Maarif Müdürü Talat Bey'i de yanına alarak, Uzun Sokak Caddesi'nde kiralanan bir evde eğitim veren Darûlmuallimât'ı teftişe gitmiştir. Talat Bey ile birlikte bütün odaları gezen Vali, yatakhane ve derslikleri çok dar ve kullanışsız bulmuş, öğrencilerin eğitimi için yetersiz gördüğü bu binanın boşaltılarak, daha geniş ve eğitime uygun bir başka binaya taşınmasını okul müdürüne bildirmiştir. Öğrencilerin eğitim ve öğretim seviyelerinden memnun kalan M. Reşit Paşa, gösterdikleri gayret ve disiplin için başta müdüre hanım olmak üzere tüm öğretmenleri tebrik etmiştir (Kastamonu, 29 Ocak 1921, s: 1). Meslek hayatının ilk on yılını eğitimci olarak tamamlayan M. Reşit Paşa, bu konudaki bilgi ve tecrübesi dolayısıyla valilikleri sırasında da elverdiği ölçüde eğitim çalışmalarına destek olmuştur.

Kasım 1920'de, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan ayrılarak, Moskova Büyükelçiliği görevine tayin edilmesi düşünülen Ali Fuat Paşa, Ankara'ya çağırılmıştır. Burada yaptığı görüşmeler sonucunda, Batı Cephesi Kumandanlığı Vekâleti'nin kaldırılarak, kuzey ve güney şeklinde ikiye ayrılacağını, kuzey kısmın İsmet (İnönü) Bey'e, güney kısmın ise Refet (Bele) Bey'e devredileceğini öğrenmiştir (Cebesoy, 2000: 563, 564). Moskova Büyükelçiliğini kabul eden Ali Fuat Paşa, yeni vazifesine gitmeden önce son hazırlıklarını yapmak için Ankara'dan Kastamonu'ya geri dönerek, 28 Ocak 1921 günü, Vali M. Reşit ve Kumandan Muhittin Paşaları ziyaret etmiştir (Kastamonu, 30

¹ Çarh: Çember, tekerlek, dönen şey anlamına gelmekle birlikte (Devellioğlu, 1998: 152), Çarhhâne; o dönemde torna ve tesviye atölyelerinin genel adıdır.

Ocak 1921, s: 2). Kendisi için hazırlanan Kolordu dairesindeki bir odada misafir edilmiş, daha sonra İnebolu'ya hareket eden Paşa, 2 Şubat 1921 günü İnebolu'dan vapurla uğurlanmıştır (Peker, 1955: 299). İnönü Savaşları sırasında Batı Cephesi'nde görev yapan Ali Fuat Paşa, kumandanlığı sırasında önemli hizmetlere imza atmıştır.

M. Reşit Paşa'nın Kastamonu Valiliği'nde bulunduğu son günlerde, küçük oğlu Mahmut Aziz hastalanmış, bu vesileyle hastaneyi de ziyaret eden Vali hastalarla ilgilenmiştir (Eski, 2000: 106). Oğlu Aziz'in ameliyat olması gerekmiş ve ameliyatı Operatör Dr. Cemil Bey başarıyla yapmıştır. Bu nedenle M. Reşit Paşa, basın yoluyla Dr. Cemil Bey'e şu teşekkür nameyi yayınlatmıştır: *“Oğlum Aziz'in vücudunda birkaç seneden beri hâsıl olan şişlerin elhak ameliye-yi cerrahiye icrasıyla şifabezir olabileceği etibba tarafından beyan olunması üzerine, mezkûr ameliye, Kastamonu Merkez Hastanesi operatörü Cemil Bey'e icra ettirilerek Cenab-ı Hakk'ın inayeti ve doktorun malum olan hazakat ve himmeti ile çocuk tamamen iktisab-ı afiyet eylemiş olduğundan miri mumailleyhe ceride-i ferideniz vasıtasıyla ilanen edâ-yı teşekkürü vazife ad eylerim efendim”* (Kastamonu, 26 Mart 1921, s: 2). Bu davranış M. Reşit Paşa'nın ince düşünceli bir idareci olduğuna güzel bir örnektir.

3.2. M. Reşit Paşa'nın Valilikten Ayrılışı ve Emekliliği

3. 2. 1. Valilik Görevini Bırakarak İnebolu'ya Gidişi

Bir zamandan beri hasta bulunan Vali M. Reşit Paşa, son zamanlarda hastalığının şiddetlenmesi ve çalışma temposunun ağır gelmeye başlaması nedeniyle yorgun düşmüştür. Doktorların raporu ve tavsiyesi ile Kastamonu'daki Valilik görevine ara vermesi, sağlık durumu düzelene kadar iklimi daha ılıman olan İnebolu'da istirahat etmesi uygun görülmüştür. M. Reşit Paşa'nın izinli olduğu dönemde, Valilik makamında, Kastamonu Vilâyeti Mülkiye müfettişlerinden Süleyman Sami Bey'in vekil olarak yönetimde bulunmasına karar verilmiştir (Açıksözcü, 1933: 113). M. Reşit Paşa, 27 Mart 1921 günü Kastamonu'dan ayrılırken, Vekil Süleyman Sami Bey'in de katılımıyla, gazeteler vasıtasıyla durumu açıklayan bir tamim yayınlamıştır: *“Hastalığım hasebiyle etibba tarafından gösterilen lüzum üzerine, bera-yı tebdil hava me'zunen İnebolu'ya azimetime Dahiliye Vekâlet-i Celilesi'nden müsaade buyrulmuş ve esna-yı gaybubetimde mülkiye müfettişlerinden Süleyman Sami Beyefendinin namıma ifa-yı vekâlet eylemesi, Vekâlet-i müşarünileyhaca tensib buyrularak miri*

mümaileyh Kastamonu'ya bilvürud vali vekâletini deruhte eylemiş olmakla beyan-ı hale iftidar olunur" (Açıksöz, 27 Mart 1921, s: 2). Bu yazı ile valilikten ayrıldığını halka duyurmuştur. Süleyman Sami Bey ise, Valilik Vekâletine başladığını, M. Reşit Paşa'nın yokluğunda, Hükümet'in en öncelikli görevi olan halkın; can, mal ve namus güvenliğini sağlamak için çalışacağını, halka karşı adil ve samimi bir idarede bulunabilmek için, mesai arkadaşlarının ve bilumum memurların fedakârlığına ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir (Açıksöz, 27 Mart 1921, s: 2).

M. Reşit Paşa'nın Valilikten ayrıldığını duyurduğu günler, Kastamonu çevresinde önemli gelişmelerin yaşanmaya başladığı bir döneme tesadüf etmiştir. Ocak 1921'de Yunan saldırılarının İnönü'de durdurulması sonucu Yunanlılar büyük kayıplar vermişler, Türk ordusunun İnönü zaferini kazanmasında, Batı Cephesi'nin İnebolu yolu vasıtasıyla desteklenmesinin büyük payı olduğunu anlayan Yunanlılar, buna son vermek amacı ile harekete geçmişlerdir¹. Yunan donanma komutanlığı 26 Martta bir nota yayınlamış, İstanbul boğazından İnebolu'ya uzanan bütün kıyının abluka altına alındığını, burada izinsiz seyreden her bandıradaki geminin topa tutulacağını duyurmuştur ("Kastamonu", YA: 4596). İnebolu iskelesine gelmekte olan yardım araçlarını kontrol ve yakalamak maksadı ile dolaşan düşman gemisi, 26 Mart Cuma günü saat altıda, İnebolu'ya gelerek açıklarda manevra yapıp beş altı kere top attıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Bu manevranın İkinci İnönü Savaşı sırasında yapılması, İnebolu'da kuvvet alıkonması amacına yönelik olduğu fikrini uyandırmıştır (Peker, 1955: 309). Ancak bu olay çok fazla ciddiye alınmamış, sevkıyat devam etmiştir.

1 Nisan 1921'de kazanılan İkinci İnönü Zaferi, Yunan ilerleyişine karşı büyük bir darbe olmuş, İnönü Muharebeleri'nde, Batı Cephesi'nin desteklenmesinde önemli görevler üstlenen Kastamonu ve İnebolu havalisinde de halkın katılımıyla çeşitli şenlikler yapılmıştır. M. Reşit Paşa Kastamonu'da, ancak rahatsız olduğu için, 2 Nisan Cumartesi günü, Vali Vekili Sami Bey ve Kumandan Muhittin Paşa hükümet konağı önünde yaptıkları kutlama konuşmalarıyla halkı coşturmuş, İmam eşliğinde İnönü şehitlerinin ruhuna dualar edilmiş, gece fener alayları ile halk selamlanmıştır. Yemek ve çay ziyafetleri düzenlenmiştir (Açıksöz, 3 Nisan 1921, s: 1). Bu günlerde,

¹ Hüsnü Açıksözcü durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Son günlerde iskelemiz askerlikçe de mühimleşmişti. Cephane, top, tüfenk, bütün asker eşyasının çoğu İnebolu'ya çıkıyordu. Vapurdan çıkmasıyla, İkiçaydaki cephaneliğe taşınması bir olan bu eşyanın, çabucak çıkarılıp götürülmesi Yunanlıları çok kızdırdı" (Açıksözcü, 1933: 119).

İstanbul'dan Anadolu'ya giderek sevince ortak olmak isteyen ünlü simalar Kastamonu'dan geçmiştir. Büyük Türk şairi Mehmet Emin (Yurdakul) ve mütefekkir Yusuf (Akçura) Beyler, 3 Nisan'da İstanbul'dan vapurla İnebolu'ya çıkarak, 5 Nisan 1921 Salı günü Kastamonu'ya gelmişler, burada coşkuyla karşılandıktan sonra Vali'yi, Havalı Kumandanını ve Kastamonu'daki okullarla, Açıksöz Gazetesi İdarehanesini ziyaret etmişlerdir. Öğrenciler tarafından şereflerine hazırlanan bir gösteriyi çok beğenmişler, birkaç gün misafir edildikten sonra, 8 Nisan Cuma günü Kastamonu'dan Ankara'ya uğurlanmışlardır (Peker, 1955: 312; Açıksözcü, 1933: 103). M. Reşit Paşa, 6 Nisan 1921 Çarşamba günü İnebolu'ya gitmek üzere Kastamonu'dan ayrılırken, memurlar ve şehrin önde gelen şahıslarının hazır bulunduğu bir merasimle şehirden uğurlanmıştır (Kastamonu, 9 Nisan 1921, s: 1).

3. 2. 2. İnebolu Bombardmanı ve M. Reşit Paşa

Kastamonu'dan ayrılarak İnebolu'ya gelen M. Reşit Paşa, İnebolu'da dik bir yar üstüne sıralanmış ve Rum nüfusun ağırlıkta bulunduğu mahallelerden birinde, bir Rum evine yerleşmiştir (Aldan, 1990: 216). İkinci kez bulunduğu Kastamonu Valiliği görevinde, hastalığı nedeniyle beş ay kadar mesai yapabilmiş, emekli olana kadar İnebolu'da istirahata devam etmek durumunda kalmıştır¹.

Vali M. Reşit Paşa'nın İnebolu'da ikamet ettiği günlerde, Yunanlılar, İnönü'deki başarısızlığın verdiği hazımsızlıkla, hedeflerine farklı bir yoldan ulaşmayı deneyecekler, dikkatlerini cephelelerin can damarı olan, Karadeniz sahil şeridine ve özellikle İnebolu limanına çevireceklerdir. Nitekim 9 Haziran 1921 Perşembe günü sabah saat altıda, Yunanlıların Kalkış adındaki zırhlıları ile Panter isimli muhripleri İnebolu kıyısına gelerek, limana girmiş ve karaya çıkan iki subay Türk sivil ve askeri makamlarına bir nota vermiştir. Buna göre; İki saat zarfında, Mondros mütarekesi şartlarına aykırı olarak, İnebolu'da bulunan harp malzemesi imha ve toplar tahrip edilecek, top kamaları ile halkın elindeki silahlar, telgraf makineleri, limandaki

¹ N. Paşakay, o günler hakkında şu şekilde bilgi vermektedir: “Babamın hastalığı giderek ilerliyordu. Doktorlar İnebolu'da oturmasını önerdiler. İnebolu'ya giderken emekliliğini de istedi. İnebolu'da dik bir yar üstüne sıralanmış sekiz on Rum evinden birine yerleştik. İnebolu'da kaldığımız sürece, babamı hep hasta yatağında ve koltuğunda hatırlıyorum. Annem artık tamamıyla bir hastabakıcı olmuştu: Babamın iğnelerini kendi eliyle yapıyor, ilaçlarını vaktinde veriyor, diyet yemeklerini hazırlamakla günlerini geçiriyordu” (Aldan, 1990: 216).

tekneler Yunan kuvvetlerine teslim edilecek, şehirdeki tüm kuvvetler de şehri terk edeceklerdi (Tansel, 1974: 97). Yunanlıların bu tahrik girişimi, İnebolu'da büyük bir azim ve direnişin doğmasına vesile olacaktır.

Bu nota sonrasında, Ankara ile görüşmek için Mevkii Kumandanı Nidai Bey ve Kaymakamın da içinde bulunduğu bir grup yetkili telgrafhaneye gitmiş, o sırada İnebolu'da istirahatta bulunan M. Reşit Paşa da olayı duyar duymaz hükümet binasına gelmiştir (Peker, 1955: 337). Ankara ile temasa geçerek, Yunan notasının reddedilmesi ve her türlü girişime karşı ateşle karşılık verilmesi hakkındaki emri alan İnebolu kaymakamı, hükümeti tatil ederek, kasabanın boşaltılmasını, önemli evrak ve diğer malzemelerin daha iç kesimde ve güvenli olan İkiçay mevkiine taşınmasını emretmiştir (Tansel, 1974: 97).

Bölgedeki Ermeni ve Rumlar'ın güvenliklerini sağlamak için azınlık nüfusunun yoğun olduğu Patriyos, Acıtonos, Erkistos ve İbras köylerine jandarmalar sevk edilerek, bütün İnebolu halkının seferber olması ile bildirilen emirler başarılı bir şekilde yerine getirilmiştir. Ayrıca, limandaki bütün cephane de kasaba dışına çıkarılmaya başlanmış, iki saatlik bu kısa sürede halkın büyük gayreti ile tonlarca cephane İkiçay mevkiine ulaştırılmıştır (Peker, 1955: 337, 338). İnebolulular cephanelerle birlikte İkiçay mevkiine giderlerken, Liman Reisi Neyyir Bey, Vali M. Reşit Paşa'nın hazırladığı bir cevap mektubunu, Yunan gemisine götürmeleri için iki kayıkçıyı görevlendirmiştir. M. Reşit Paşa'nın Yunan Amiraline yazdığı bu mektupta; İnebolu'nun silahsız bir şehir olduğu, devletlerarası hukuk ve insaniyete aykırı bir bombardıman yapılırsa canı yanan Türklerin, topraklarımızda ferah ve saadetle yaşayan Rumlara zarar vermeleri tehlikesi bulunduğu bildiriliyordu. Mektup kayıkçılar tarafından Kılıkış'dakilere verilmiş, mektubu okuyan Yunanlılar bu gerekçeleri kabul etmediklerini ve cephane taşıdıkları için sahildeki tüm kayıkları yakacaklarını bildirmişlerdir (Peker, 1955: 140). İki saat bittiğinde Kılıkış, topraklarını kasabaya çevirmiş, halk; İkiçay içlerine saklanmış, bazıları da tepelere tırmanmıştır¹. İnebolu'da hiçbir şey yok zanneden Kılıkış, çekinmeden kıyıya kadar gelmiştir (Açıksözcü, 1933: 120). Öğlen bir buçuk sularında Yunanlılar, kırmızı savaş bayrağını çekerek, Kılıkış'tan, sahilin mendirek civarını ve hükümet

¹ İnebolu'da ikamet eden, Reşit Paşa'nın ailesi de, daha güvenli olan İkiçay mevkiine sığınmıştır. Kızı Nimet Hanım'ın ifadesi de aynı şekildedir: "İnebolu'da unutamadığım bir olay İstanbul işgal kuvvetlerine ait bir harp gemisi tarafından İnebolu'nun bombardıman edilmesi ve halkla birlikte kağnılarla yakın köylere kaçışımızdır" (Aldan, 1990: 217).

konağını bombardımana başlamışlardır. Kıyıdaki sandalları hedef alan gemilerin attıkları toplar iç kesimlerde de birçok binada hasar meydana getirince iki eski topla Türk kuvvetleri karşılık vermişlerdir. Bu direnişe karşı tedirginliğe kapılan Yunan zırhlıları, isabet almamak için Kerempe burnu yönünde geri çekilmişlerdir (Tansel, 1974: 98; Peker, 1955: 340–342). Bir saat kadar sonra, İstanbul ile telsiz görüşmesi yapmış olacaklar ki, halkın evlerine dönmeye başladığı sırada tekrar kıyıya yanaşıp bombardımana devam etmişlerdir. Bu bombardıman sırasında pek çok ev hasar görmüş, hükümet konağı ve Osmanlı Bankası’nda yıkımlar meydana gelmiş, kıyıdaki kayıklar batırılmış ve kasabadaki evlerde yangınlar çıkmıştır. Akşam saatlerine kadar süren bombardıman saat altıya doğru son bulmuştur (“Kastamonu”, YA: 4597; Açıksözcü, 1933: 120).

Eski iki topu dışında savunma silahı olmayan kasabanın, bu şekilde bombardımana tutulması, İnebolu ve Kastamonu’da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri, olayı protesto etmek için, İstanbul’daki İtilaf Devletleri komiserlerine telgraflar çekmişler, bir komisyon gönderilerek hasarın tespit ve tahsil edilmesini istemişlerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi de aynı şekilde bir şikâyet telgrafi göndermiştir. Çekilen protesto telgraflarında; silahsız bir şehre yapılan bombardımanın devletlerarası hukuka aykırı olduğu belirtilerek, misillemeye yol açmadan bu olaya son verilmesi istenmiştir. TBMM’nin şikâyeti ile Fransa ve Amerika ilgilenmişler, nitekim 12 Haziran 1921 Pazar günü İnebolu’ya bir Fransız torpidosu gelerek, kasabada bulunan Muhittin Paşa ile görüşmüş, hasara uğrayan yerleri gezmiştir (Peker, 1955: 347; “Kastamonu”, YA: 4597).

Yunanlılar İnebolu olayından sonra ablukayı daraltmışlarsa da bir netice alamamışlar, kasabadaki askeri malzemeler eskiden olduğu gibi, Yükleme ve Boşaltma Kumandanlığının ve halkın yoğun gayreti sonucunda Anadolu’ya aktarılmaya devam etmiştir (Açıksözcü, 1933: 120). Millî Mücadele’nin fedakâr memleketi olarak tarihe geçen Kastamonu ve İnebolu halkının gözünü korkutmak düşüncesi ile girişilen bombardımanlar, halkın, azim ve inancını güçlendirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Vali M. Reşit Paşa’nın İnebolu’da oturduğu günlerde meydana gelen diğer üzücü olay ise; bir yangın felaketi olmuştur. Yangın, M. Reşit Paşa’nın ailesiyle birlikte oturduğu

evin bitişişindeki binadan çıkmış, Paşa'nın evine sıçramıştır. İtfaiye ekibi, hasta olan M. Reşit Paşa'yı üst kattaki odasından bir koltuk yardımıyla güçlükle kurtarabilmiştir. Eşi ve çocukları ise evdeki hizmetkârların yardımıyla yangından çıkarılmış, bu olaydan sonra ailecek bir süre hastanede tedavi görmüşlerdir (Aldan, 1990: 217).

3. 2. 3. Emekliliği

27 Martta Kastamonu'daki valilik makamından izinli olarak ayrılıp, İnebolu'ya yerleştiğini belirttiğimiz M. Reşit Paşa, sağlık durumu elvermediği için bir daha Kastamonu'daki vazifesine geri dönememiştir. Ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için bir müddet Reji İdaresi Müdürlüğü'nde¹ bulunduğu hakkında söylemlere rastlanmışsa da, bunun hakkında resmi bir kaynak bulunmamaktadır.

Vali M. Reşit Paşa, İnebolu'da ikamet ettiği günlerde, 9 Ağustos 1921 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne emeklilik başvurusunda bulunmuş, 30 Kasım 1921'de İnebolu Kaymakamlığı vasıtasıyla cevaben aldığı telgrafta; emeklilik işleminin gerçekteşmesi için gereken tercüme-i hal (durum) belgesinin, eksik tutulduğu, bütün memuriyetlerinin eklenerek son şekliyle gönderilmesi gerektiğini kendisine bildirilmiştir. M. Reşit Paşa, bu telgrafa ertesı gün yani 1 Aralık'ta cevapta, daha Sivas Vilâyeti Valiliği'nde bulunduğu sırada bu belgeyi gönderdiğini, fakat işleme koyulmadığını belirterek, eksik görülen son hizmetleri ile ilgili bölümü tekrar eklemiştir. M. Reşit Paşa'nın verdiği belgede, son vazifesi olan Kastamonu Valiliği'ni 2 Ağustos 1921 gününe kadar yürüttüğünü, sağlık durumunun elverişsizliği ve doktorların tavsiyesi üzerine emekliliğini talep ettiğini belirtmiştir. Devlet memurluğuna başladığı 1889 yılından, emeklilik dilekçesini verdiği 9 Ağustos 1921 tarihleri arasındaki 31 yılı aşkın görev süresinin ve son on yıl içinde yaptığı valilik hizmetlerinde aldığı maaşın dikkate alınarak, buna uygun bir emekli maaşı bağlanmasını talep etmiştir. Ayrıca, dilekçeye ek olarak, Sivas Valiliği'ne atanmasına ilişkin Dâhiliye Nezareti tezkeresine ait iki adet nüshayı, Sivas İdare Meclisi mazbatasını ve Kastamonu Valiliği'ne atanma tezkeresi ile Kastamonu İdare Meclisi mazbatasını sunmuştur. İlgili dilekçe, Muhassasat-ı Zatiye Müdüriyeti tarafından değerlendirilerek, memuriyet süresi 31 yıl 9 gün olarak hesaplanmış, Mülki Emeklilik

¹ Nurettin Peker, eserinde, Reşit Paşa'nın Valisi olduğu bir Vilayetin Kaymakamı nezaretinde çalıştığını görerek, üzüldüğünü belirtmektedir (Peker, 1955: 115).

Kanunu'nun 13. maddesi uyarınca, kendisine 3 Ağustos 1921 tarihinden itibaren 4245 kuruş emeklilik maaşı bağlanmasına karar verilmiştir (ESA D: M0622993–14993). “*Kastamonu Valisi Reşit Paşa'nın affıyla yerine birinci sınıf maaşla Mamuretülaziz Valisi Hamid Bey'in atanması*” 3 Ağustos tarihli içtimada karara bağlanmıştır (BCA. 30. 18. 1. 1/ 3. 31. 5). 1 Kasım 1921 günü Malta'dan dönen sürgünler, İngiliz savaş gemileri ile İnebolu limanına getirilmiştir. Rauf Orbay, Cevat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Mürsel Paşa ve Cemal Paşa ile Kara Vasıf gibi meşhur siyasi simalar İnebolu'da hasta bulunan vali M. Reşit Paşa'yı ziyaret etmişlerdir (Eski, 2000: 107). Ertesi gün, yani 2 Kasım 1921 Çarşamba günü, Yakup Şevki Paşa, Kara Vasıf Bey İnebolu liman dairesine gelerek, kaymakamı, Vali M. Reşit Paşa'yı ve Rahmi Bey'in kayınpederi Hüsnü Paşa'yı ziyaret etmişler, kendilerini ziyarete gelenlerle görüşerek, şehri ve etrafı gezmişleridir. 4 Kasım Cuma sabahı saat 9 da Ankara'ya hareket için İnebolu'dan ayrılan kabile uzun yolculuktan sonra 11 Kasım günü Ankara'ya ulaşmıştır (Orbay, 2005: 286–288).

Emekli olan M. Reşit Paşa ve ailesi, İstanbul'un işgalden kurtulmasından sonra Aralık 1922'de vapurla İstanbul'a giderek, o dönemdeki Duyun-u Umumiye binasının karşısında kiralık bir eve taşınmışlardır. Oğlu Mahmut Aziz ve kızı Nimet Hanım, İstiklâl lisesi'nin ilk kısmına kayıt ettirilmişlerdir (Aldan, 1990: 214, 217).

3. 3. Hastalığı ve Ölümü

Uzun yıllardan beri kalp hastası olan M. Reşit Paşa, O'nu meslek hayatından alıkoyan hastalığına yenik düşmüştür. Kızı Nimet Paşakay'ın ifadesine göre; İstanbul'a giderken hastalığı en doruk noktasına ulaşmış, hatta İstanbul'a gitmek için bindikleri vapura, M. Reşit Paşa sedye üzerinde zorlukla çıkarılabilmektedir. Nimet Hanım; “*Babam Cumhuriyet'in ilanını duyduğu zaman –Çok şükür bu mesele de bir karışıklığa meydan verilmeden halledildi- diyerek sevincini belirtmiş, Gazi Paşa'nın büyük dehasını överek O'nun bu millete, daha çok büyük yenilikler ve İnkılâplar getireceğini imanla söylemişti. Babam bu yenilikleri göremedi*” demektedir (Aldan, 1990: 217).

İstanbul'a gittiği Aralık 1923'ten vefatına kadarki süre içinde hastalığı ile mücadele eden M. Reşit Paşa, 14 Nisan 1924 günü, 56 yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. (ESA D: M0622993–14980). Mezarı İstanbul Beyazıt Camii avlusundaki mezarlıkta bulunmaktadır (Aldan, 1990: 214).

3. 4. M. Reşit Paşa'nın Ailesi

3. 4. 1. Evlilikleri ve Çocukları

M. Reşit Paşa, iki kez evlilik gerçekleştirmiştir. İlk evliliğini, Mülkiye Mektebi'nden hocası olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye Hanımla 1895 yılında yapan M. Reşit Paşa'nın, bu evlilikten Ahmet Cevdet¹ isimli bir oğlu olmuştur (Aldan, 1990: 177). Emine Semiye Hanım, okumuş, kültürlü bir kişidir. Meşrutiyet'in ilanından önce Selanik'te yaşamakta olan Emine Hanım, burada basılmakta olan “Mütalaa Gazetesinin Hanımlara Mahsus Kısmı”nda güncel siyaset ve Balkanlar'ın durumu hakkında yazılar yazmıştır. 1902–1903 yıllarında, Bülent Cevdet Bey ile birlikte gazetenin başyazarlığını da yapan Emine Semiye Hanım, 1902 yılı başlangıcından, 1903 yılı sonlarına kadar gazetede yazdığı makaleleri ,“Selanik Hatıraları” adı ile kitaplaştırmıştır².

M. Reşit Paşa'nın Emine Semiye Hanımla olan ilk evliliği 1907 yılına kadar sürmüştür. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Valiliği günlerinde, ikinci eşi olan Melek Reşit Hanımla 15 Haziran 1910 tarihinde evlenmiş, vefatına kadar da Melek Hanımla evli kalmıştır. Bu evlilikten, 1910'da Mahmut Aziz, 1912'de Düriye Nimet, 1914'te Mehmet Celal, 1917'de Fatma Hikmet ve 1920 'de Emine Fikret isimlerinde iki erkek, üç kız toplam beş çocuğu olmuştur (ESA D: M0622993–14980; Aldan, 1990: 178).

Bilindiği gibi, Melek Reşit Hanım, Türk kadınları'nın Millî Mücadele'ye katılımını sağlayan ve merkezi Sivas'ta bulunan “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nin kurucularındandır. Kongre'nin akabinde 9 Aralık 1919'da, Sivas'ta kurulan Cemiyet (Baykal, 1996: 1; Kaplan, 1998: 87) kısa sürede güçlenerek Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde şubeler açmıştır. Düşman işgallerini kınamak için İtilaf Devletleri'nin temsilcileri ve eşlerine, zaman zaman da İstanbul hükümetine protesto telgrafları yayınlayan Melek Reşit, arkadaşları ile birlikte, Türk Ordusu'na destek olmak için çeşitli kampanyalar düzenlemiştir. Hayırsever bir şahsiyete sahip olan Melek Reşit Hanım, Cemiyet'in kuruluşundan önceki dönemlerde de derneklerle işbirliği içinde bulunmuş, M. Reşit Paşa'nın Kastamonu'daki Valilik günlerinde, Hilal-

¹ Sümer Tarihi üzerine araştırmaları bulunan Ahmet Cevdet Bey, Paris'te, Sofya'da Basın Ataşeliği yapmış, Legion d'Honour nişanı almıştır. 1974 yılında Ankara'da vefat etmiştir (Aldan, 1990: 177).

² T. C. Kültür Bakanlığı'na bağlı Millî Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı'nda, El Yazmaları bölümünde bulunan kitap, 227 sayfadan oluşmaktadır.

i Ahmer'e şahsi olarak para ve giyecek yardımında da bulunmuştur (Kastamonu, 22 Mart 1915). Melek Reşit Hanım ve arkadaşları, Millî Mücadele boyunca büyük ve başarılı hizmetler vermiş, Türk kadınının azmini temsil etmişlerdir.

3. 4. 2. Ölümünden Sonra Ailesi'nin Durumu

M. Reşit Paşa'nın 14 Nisan 1924'de vefat etmesinden sonra, ailesi sıkıntı içine girdiğinden, Paşa'nın emeklilik maaşından faydalanabilmek için kendilerine dul ve yetim aylığı bağlanması için girişimde bulunmuşlardır. Melek Reşit Hanım ve çocukları, 22 Nisan 1921 tarihli dilekçe ile dul ve yetim maaşı talep etmişler, oturdukları muhitin muhtarı tarafından yapılan inceleme sonrasında, maddi durumlarının yetersiz olduğu belirlenmiştir. O tarihte çocuklarının hepsi bekâr ve herhangi bir işleri olmadığından, M. Reşit Paşa'nın ölüm tarihi olan 14 Nisan'dan itibaren 353 kuruşu eşi Melek Hanım'a ait olmak üzere, çocuklarıyla birlikte altı kişilik ailesine toplam 2122 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir (ESA D: M0622993–14980).

Kısa bir süre sonra M. Reşit Paşa'nın ailesi İstanbul'da daha küçük bir eve taşınmıştır. O sıralarda, Bursa'da M. Reşit Paşa'nın aile dostu olan Ali Sait Paşa ve eşinden bir davet alan Melek Hanım, çevresinden ve üzüntüsünden uzaklaşabilmek için çocukları ile birlikte Bursa'ya gitmiştir. Misafiri bulunduğu, Ali Sait Paşalar ile Bursa'da gezintiye çıkan Melek Hanım ve çocukları, Çekirge civarında Atatürk'ün arabası ile karşılaşmışlar, Paşa'nın kendileri ile tanışması üzerine Paşa tarafından akşam yemeğine davet edilmişlerdir. Böylece uzun bir aradan sonra Atatürk'ü tekrar gören Melek Hanım, tek isteğinin, çocuklarının iyi bir eğitim almaları olduğunu belirtmiştir. Paşa da *“Reşit Paşa'nın çocuklarını okutmak borcumuzdur, merak etmeyiniz. Şimdi ilgililere emir vereceğim”* diyerek yaveri Rusuhi Bey'e talimat vermiştir (Aldan, 1990: 218). Nitekim 19 Mayıs 1921 tarihinde, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Baş Kitabet Vekili'nin, İstanbul'dan Dr. Adnan Beye yazdığı; merhum M. Reşit Paşa'nın çocuklarının leyli meccani (parasız yatılı) olarak liselere kayıtlarının kabul edilmesi hakkındaki telgrafla (TİTE A, K:16, G:81) bu istek yerine getirilmiştir.

Üç yıl sonra da, M. Reşit Paşa'nın ailesine, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından, 19 Haziran 1927 tarih ve 1102 sayılı kanunla vatani hizmet aylığı bağlanmıştır (Şahin, 2005: 184; Çoker, 1995: 691).

3. 5. M. Reşit Paşa'nın Aldığı Nişan ve Madalyalar

M. Reşit Paşa, 31 yıl 9 günlük memuriyet hayatı süresince, başarılı bir yönetici olmuş, idareci kimliği ile halkın memnuniyetini kazanmış ve çeşitli dönemlerde birçok nişana layık görülmüştür.

Rütbe-i Rabia (30.01.1895), 4. Rütbeden Nişan-ı Ali Osman (10.02.1897), Mütemayiz¹ (20.04.1898), 3. Rütbeden Mecidi Nişanı (01.11.1900) (BOA. DH. SAİD. 112/297, 298, 180/157) sahibi olan M. Reşit Paşa'nın, Siroz Mutasarrıfı bulunduğu sırada, 9 Ağustos 1905 tarihinde, Selanik Vilâyeti'nden Dersaadete gönderilen bir yazı ile “mesai-yi ruyet-mendânesine mebni, rütbe-i külliyesinin Rumeli Beyler Beyliği'ne terfii” uygun görülmüş, Sadrazam Ferid Paşa imzasıyla padişaha sunulan ve 16 Eylül'de² kabul edilen taltif ve irade-i seniyye layihası ile Paşa unvanına sahip olmuştur. Layiha şöyledir: “*Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki, Reside-i dest-i tanzim olup manzur-u âli buyrulan iş bu tezkere-i seniyye-i Sedaretpenahileri üzerine mucibince İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Hilafetpenahi şeref müteâllık buyrulmuş olmağla ol-babda emr-ü ferman Hazret-i menlehü'l-emr'indir*” (BOA. İ. TAL. İrade No: 36 T: 16. B. 1323).

3. 6. M. Reşit Paşa'nın Şahsiyeti ve Eserleri

3. 6. 1. Şahsiyeti

M. Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, son on yılı idarecilik mesleği olmak üzere, otuz yılı aşkın bir süre başarılı hizmetler vermiştir. Kendisiyle aynı dönemde idarecilik yapmış ve yakından tanışma fırsatı bulmuş olan Mazhar Müfit Kansu, M. Reşit Paşa'nın; uzun boylu, cüsseli, uzun siyah sakallı, çok iyi kalpli, vatanı için her şeyini feda edebilecek bir insan olduğunu belirtmektedir (Kansu, 1997: 346). Nurettin Peker'in ifadesiyle, “*Reşit Paşa kibirli, heybetli gösterişine rağmen, alçak gönüllü, nazik ve adil bir şahsiyetti*” (Peker, 1955: 309). V. Cem Aşkun'un; “*O zamanki Sivas Valisi Reşit Paşa, kırılmış top sakallı, uzun boylu elyevm parti binası (CHP) olan yerde otururdu. Bayanı Melek Hanım, geçkin olmasına rağmen güzelce, zayıf, orta boylu ve gözlüklü bir bayandı*” (Aşkun,

¹ Mütemayiz; sivri, kendini gösteren manasında olup Albay karşılığıdır.

² Fahri Çoker bu tarihi 1 Eylül 1906, Ali Çankaya ise 1907 olarak vermektedir (Çoker, 1995: 690; Çankaya, 1968–69: 155). Burada arşiv belgesine öncelik vermek uygun olacaktır.

1963: 52) sözleriyle anlatırken, M. Reşit Paşa'yı, kızı Nimet Paşakay ise şöyle tanıtmaktadır: *“Kendimi bildiğim andan itibaren babamın kimseyi kırdığını, sesini yükselttiğini görmedim. Daima nazik, hoşgörülü, merhametli, herkese karşı sevgi dolu idi. Anneme son derece saygı beslerdi. Her türlü anlaşmazlığı uyum içinde çözümler, sertlikten hoşlanmazdı. Vatanını, milletini çok severdi”* (Aldan, 1990: 217).

Paşa'nın mesleki başarısında, görev yaptığı yerlerin halkı tarafından çok sevilip, sayılan bir insan olmasının büyük payı vardır. Daha Siroz Mutasarrıflığı'nda bulunduğu sırada, İkinci Meşrutiyet'in ilanı için Padişah Abdülhamit'e gönderdiği o meşhur ilk telgrafla dikkatleri üzerine çekmiş, Rumeli halkının sevgisini kazanmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından valiliğe terfi edilen M. Reşit Paşa, atandığı her vilayette memnuniyetle karşılanmıştır.

Bilindiği gibi, M. Reşit Paşa 1919 yılı Mayıs'ında, yani Millî Mücadele'nin dönüm noktası sayılan Erzurum ve Sivas kongrelerinden kısa bir süre önce Sivas Valiliği'ne tayin edilmiştir. Sivas'ta bulunduğu sürece, Mustafa Kemal Paşa ve millî harekete destek olmak için elinden geleni yapmış olan M. Reşit Paşa, içinde bulunduğu karmaşık durum gereği zaman zaman endişeye kapılarak tereddütler de geçirmiştir.

Ali Kemal'in 23 Haziran 1919, *“Mustafa kemal büyük bir asker olmakla birlikte, siyaset-i zamana o derece agâh değildi...”* diye başlayan meşhur gizli tamiminden sonra, İstanbul taraftarı bazı valiler körü körüne direkt harekete geçmişler, diğer bazı valilerde ister istemez tereddüde düşmüşlerdir (Orbay, 2000: 99). Sivas Valisi M. Reşit Paşa da tereddüt geçirmiş, bir tarafta bağlı bulunduğu İstanbul Hükümeti'nin emirleri diğer tarafta askerlikten uzaklaştırıldığı halde Millî Kongre'yi toplamak için, Sivas'a gelmek isteyen M. Kemal Paşa'ya karşı, ne gibi bir tavır ve muamele sergilemesi gerektiği konusunda kararsız kalmıştır. Gönü ve kafası Mustafa Kemal Paşa'dan yana olmasına rağmen, İstanbul Hükümetine karşı gelerek görevinden olmak ta istemeyen Paşa, hem İstanbul ile hem de Mustafa Kemal ile fikir ayrılığına düşmek istememiş, aslında iki tarafın fikir birliği içinde olmasını kendi durumu ve mevkii için daha iyi görmüştür. Bunun en büyük nedeni, kendisinin de anılarında ifade ettiği gibi *“memur zihniyeti”* olmuştur (Şahin, 2005: 196; Yularkıran: 1939: 66).

Bilindiği gibi, bu günlerde, Fransız Binbaşısı Mr. Brunot'un makamında vali ile yaptığı görüşmeler, Brunot'un tehditvari konuşmaları M. Reşit Paşa'nın endişelerini artırmaya ve hatta korkmasına neden olmuştur. Durumu Mustafa Kemal'e bildirirken: *"Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve adeta elle tutulacak derecede görünürde olduğunu bilip dururken, durumdan zat-ı âlilerini haberdar etmemeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bu yüzden zat-ı devletlerinden ve orada bulunan diğer sayın arkadaşlardan pek çok rica ederim ki, ikinci bir kongrenin toplanmasına mutlak bir ihtiyaç yoksa vazgeçilsin. Varsa, dört yandan işgali pek kolay olan Sivas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse, Erzincan'da toplanması çarelerinin araştırılmasını memleketin selameti adına istirham ederim"* (Yularkıran, 1939: 84–85) diyerek ilk defa Sivas'ta bir kongre toplanması hakkındaki kesin kararını ifade etmiştir. Bu ifadeler bazı tarihçiler tarafından, en başından beri her iki tarafı da memnun etmeye çalışarak, aslında Sivas'ta bir kongrenin toplanmasına taraftar olmadığı şeklinde yorumlara neden olmuştur (Tansel, 1974: 89). Vali M. Reşit Paşa'nın bu isteği açıktı. Memleketin selameti adına *"Aman Sivas'a gelmeyin, başınıza iş açılacak hatta memleket düşman işgaline uğrayacak"* diyordu. Fakat M. Reşit Paşa'nın İstanbul hükümetinden olduğu kadar, etrafında bulunan düşmanların tesiri altında kalarak, böyle düşünüp, teklifte bulunduğu aşikârdı (Cebesoy, 2005: 202). M. Reşit Paşa'nın, sorumluluğu altında bulunan vilayette, asayişsizlik sayılan Kongre girişimlerine karşı tedbirli davranması anlaşılır bir vaziyet olmakla birlikte, bu sıkıntılı dönemde millî davaya karşı durmak gibi bir tavır da Paşa'nın ruh haline aykırı gelmiştir. M. Reşit Paşa, bu sıkıntılı günlerde, azledilmekten korktuğu halde, İstanbul'un emirlerini de tam olarak uygulamaya koyamamıştır. Sürekli ayak direyerek, vilayeti dâhilinde bir huzursuzluk çıkmamasına gayret göstermiş, bunu yaparken, millî hareketin zarar görmemesi için çok çaba sarf etmiştir. Hatta çoğu zaman bu hareketin lehine, İstanbul hükümeti'nin aleyhine bir icraat takip ettiği görülmüştür. Anılarında bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Azlimden korktuğum halde, azlimi isteyişim şüphesiz garip görülür. Nezaret bir yandan M. Kemal ve arkadaşlarının hapis olunmasını, bir yandan da Sivas Kongresi'nin açılmasına meydan verilmemesini ısrarla istiyordu. Ben bu iki emri de infaz edecek vaziyette değildim. Ne vicdani hislerim, ne de resmi kudretim böyle bir vazifeyi görmeye müsait değildi. Lakin Nezarete: "Yapamam elimden gelmez"*

diyemezdim. “Yaparım” deyip de sonunda “Yapamadım onlar zorlu çıktılar” demeyi de şerefime yakıştıramazdım. Şu halde en uygun yol, vaziyetin hakikatini Nezarete anlatmaktı ve bunu yaparken Valilik makamına karşı müstağni görünmek, yani azilden korkmaz gibi davranmak, zemin ve zaman itibariyle etkili olacaktı” (Yularkıran, 1939: 98).

Elaziz Valisi Ali Galip’in İstanbul tarafından Sivas’ta kongreyi basmak için Sivas’a gönderildiği günlerde, valilikten azledildiğinin kendisine bildirilmesi bile M. Reşit Paşa’nın bu direnişine mani olamamış, Mustafa Kemal’in direktifleri üzerine görevinden ayrılmayacağını Hükümet’e bildirmiştir. M. Reşit Paşa, İstanbul ile ilişkilerinin en gergin noktaya tırmandığı bu olaydan itibaren, Mustafa Kemal ve millî hareket cephesindeki yerini almaya başlamış, Ali Galip hadisesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, İstanbul’a karşı tavrı kesin bir şekilde değişmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri artık bir güven ortamına kavuşmuş olduğundan, M. Reşit Paşa’nın tutumu da, Sivas’ta kongrenin toplanmasına yardımcı olmak ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarının isteklerini yerine getirmek olmuştur.

Kongre hazırlıkları sırasında M. Reşit Paşa ve tutumu hakkında, Mazhar Müfit Kansu hatıralarında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Biz Sivas’a gelmeden evvel, Fransızlar’ın “kongre Sivas’ta olursa buraları işgal ederiz” tarzındaki blöfünü bize bildirerek, kongrenin başka bir mahalde in’ikadını tavsiye ve mamañih nihayi hükmü Mustafa Kemal Paşa’ya bırakmış olmakla beraber, salâbet ve dürüstlüğünden hiçbir şey kaybetmemişti. Fakat biz Sivas’a gelince, Vali Paşa tamamen bize rabt-ı kalb etmiş ve bizimle fedakârane çalışmaya başlamıştı” (Kansu, 1997: 346–347).

Şüphesiz M. Reşit Paşa’nın, millî hareketten yana olan tavrını açıkça ortaya koyması, Sivas kongresi’nin toplanmasını kolaylaştırmıştır. Açıklanan nedenlerle zaman zaman kararsızlık ve endişeye kapılmasına rağmen, faydalı hizmetler verdiği kesindir. Seçilen delegelerin Sivas’a gelerek misafir edilmesinden başka, Sultanî Lisesi binasının kongre binası halinde düzenlenmesi konusunda da büyük gayret ve yardımları olmuştur. 2 Eylül 1919’da Sivas’a gelen M. Kemal Paşa, 3. Kolordu kumandanı Miralay Selahattin Bey ile Vali M. Reşit Paşa’nın kongreye gelen murahhasların yerleştirilmesinde ve Heyet-i Temsiliye için de lise binasının ve kongreye mahsus salonun hazırlanmasında ve diğer tertibatın alınmasında fevkalade çalıştıklarını görmüştü (Atatürk, 2005: 191).

Mehmet Aldan'ın da belirttiği gibi; Vali M. Reşit Paşa'nın özellikle Ali Galip olayı sırasında İstanbul'dan yana bir tavır sergilemesi durumunda, millî hareket büyük problemlerle karşılaşabilir, kongre ertelenmek zorunda kalabilirdi (Aldan, 1990: 219–220). İşte bu nedenledir ki, Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra Ankara'ya giderken, kongre ile bütünleşen Vali M. Reşit Paşa'ya bu hizmetlerinden dolayı teşekkür etmiştir. V. Cem Aşkun; *“Reşit Paşa'nın o tarihlerde Sivas Valisi bulunuşu, bir bulunmaz talih eseridir. Eğer o temiz ve anlayışlı vali bulunmasaymış, mutlaka Sivas büyük ve çirkin olaylara sahne olmak istidadındaymış. O, yüksek zekâsı, derin anlayışı ile bu hareketin büyüklüğünü idrak ederek gerek sarayı, gerekse Millî harekâtı çok güzel idare etmiştir. Sonuçta saraya son sözünü söylemiş ve Millî harekâtın valisi olduğunu açıklamak kudret ve cesaretini göstermiştir”* (Aşkun, 1963: 6).

1914'te ilk Kastamonu Valiliği sırasında, iyi ve temiz hareketleri ile halka kendisini sevdirmiş olan M. Reşit Paşa, *“bilhassa tehcir esnasında bulunduğu Kastamonu Vilâyetinde Ermenilere pek ziyade hüsn-ü muamele etmiştir”* (Vakit, 27 Ağustos 1919, s: 1). Vilâyetteki Ermenilerin sürülmesi meselesini kabul etmediği için, dönemin hükümeti tarafından görevden alınmıştır. Bir müddet sonra Sivas Vilâyeti Valiliği'nden ikinci kez Kastamonu Valiliği'ne tayin edilerek geri dönmesi halk tarafından sevinçle karşılanmıştır (Açıksözcü, 1933: 113). Vilâyetinde kaldığı beş ayın çoğunu hastalıkla geçiren Paşa, valiliğinde daima Millî Hükümet emirlerini yerine getirmiştir. Nurettin Peker, 1914 Kastamonu Lisesi'ndeki öğretmenliği sırasında, M. Reşit Paşa'nın oğlu Cevdet Bey'in, iyi yetiştirilmesi hakkındaki tavsiye ve dilekleri ile daima valinin teveccühünü görmüştür (Peker, 1955: 309–310).

M. Reşit Paşa, daha sonraki görev günlerinde de Mustafa Kemal Paşa ile yakın ilişkiler içerisinde bulunarak, emekliliğine kadar ve hatta emeklilikten sonra, O'na ve kurulmakta olan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmet etmekten vazgeçmemiştir.

3. 6. 2. Eserleri

M. Reşit Paşa, iyi bir idareci olmakla birlikte, aynı zamanda iyi bir düşünür ve yazardır. Hastalığı nedeniyle İnebolu'da geçirdiği günlerde, hatıralarını kaleme almaya başlayan M. Reşit Paşa, o günlerde kendisini ziyarete gelen Dr. Adnan Adıvar'ın; Mustafa Kemal Paşa'nın da anılarını yazdığını, ondan önce basılmasının doğru

olmayacağını söylemesi üzerine, bunu kabul ederek Adnan Bey'e söz vermiştir (Aldan, 1990: 217). Ne yazık ki, 1924 yılında vefat eden M. Reşit Paşa, Nutuk'un okunduğu günleri görememiştir.

M. Reşit Paşa'nın hatıraları ancak 1939 yılında, oğlu Ahmet Cevdet Yularkıran tarafından, Tan Matbaasında bastırılmıştır. Eserin "Mukaddime" başlıklı sunuş yazısında, Paşa'nın hatıralarının üç kitap halinde yayınlanacağı belirtilmiştir. Buna göre; *birinci kitap*; M. Reşit Paşa'nın 31 Mart Olayı'na kadar Makedonya ve Rumeli'de geçen hayatına ait olacak, *ikinci kitap*; Mondros Mütarekesinden Sivas Valiliği'nden, birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar geçen zamanı kapsayacak, *üçüncü kitap ise*; iki kitabın dışında kalan zamana ve olaylara ilişkin olacaktır (Yularkıran, 1939: 3).

1939'da basılan ikinci kitaptır. M. Reşit Paşa'nın tuttuğu defterler oğlu Cevdet Bey'de bulunduğu zamanlarda bahsi geçen birinci ve üçüncü kitaplar basılamamış, Cevdet Bey'in vefatından sonra ailesinin¹ ve bizim yaptığımız araştırmalar sonucunda kaybolan bu iki deftere ulaşmak ne yazık ki mümkün olmamıştır.

M. Reşit Paşa'nın yayınlanan hatıraları, yansıttığı dönem ve olaylar ile Millî Mücadele tarihinin en büyük kaynak eserlerinden biri olmuştur. Zira Nutuk yayımlandıktan sonra yapılan karşılaştırmalar, M. Reşit Paşa'nın hatıralarının güvenilirliğini açıkça ortaya koymuştur. M. Reşit Paşa'nın hayatının bir nevi karanlıkta kalan dönemlerini aydınlatmayı amaçladığımız bu tez çalışmamız sırasında, büyük oranla faydalandığımız, toplam 164 sayfadan oluşan hatıralar kitabı; kaleme alınırken mümkün olduğunca objektif ifadeler kullanılmış ve olaylar hakkındaki belgeler okuyucuya birebir sunulmuştur. Bu nedenle "Reşit Paşa'nın Hatıraları", M. Kemal Atatürk'ün Nutkun'dan sonra oluşturulan en önemli kaynak eserlerden biri olarak tarih literatüründe yerini almıştır.

¹ Kızı Nimet Paşakay, Cevdet Bey'in babası ile ilgili evrakı Afet İnan Hanım'a verdiğini hatırladığını, ancak Ankara'da yaptığı ziyaret sonucu defterin Afet Hanım'a hiç ulaşmadığını öğrendiğini belirtmektedir (Aldan, 1990: 178).

Hatıralarının yanı sıra, onun ismini yaşatmayı amaçlayan bir başka eser ise, Sivas'ta Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş ve bugün eğitim-öğretime devam etmekte olan “Vali Reşit Paşa İlköğretim Okulu”¹dur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biri olan Mektubizâde Kazasker İzzet Efendi'nin oğlu, M. Reşit (Ronabar) Paşa, 1868 yılında babasının görevi nedeniyle bulunduğu Şam'da dünyaya gelmiştir. İlk ve Ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, Mülkiye Mektebi'ne geçiş yapan M. Reşit Paşa, 1887'de lise, 1888'de ise yüksek kısımlarından başarıyla mezun olmuştur. Bu dönemde iyi derecede Mertebe ve Fransızca eğitimi alan M. Reşit Paşa, ilk devlet hizmetine 1889 yılında Şura-yı Muhakemat Dairesi (Danıştay)'nde stajyer memur olarak girmiştir.

1890 yılından itibaren Maarif Teşkilatı'nda görev yapmaya başlamış, Osmanlı Devleti'nin eğitim reformunu uygulamaya koyduğu bu dönemde, sırasıyla Siroz, Yanya, Selanik, Trabzon Vilayetleri'nde öğretmenlik ve Maarif Müdürlükleri yapmıştır. On yılı aşkın süreyle Maarif Teşkilatında görev yapmış, O'nun döneminde Selanik Vilayeti büyük bir ilerleme kaydederek eğitim alanında ülke genelinde dokuzuncu sıraya yükselmiştir.

Selanik'te bulunduğu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin siyasal ve sosyal yaşamına etki eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Selanik şubesinde üye olmuş, cemiyetin toplantılarında bir dönem aktif olarak yer almıştır. O'nun tanınmasına vesile olan olay ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi ile 1905 yılında Mutasarrıflık yapmaya başladığı Siroz Sancağı'ndan Padişah'a, Siroz halkı adına II. Meşrutiyet'in ilanını isteyen, ve 24 saat zarfında ilan edilmediği takdirde Sultan Reşat'a biat edeceklerini açıklayan, 23 Temmuz 1908 tarihli ultimatote telgrafını göndermesi olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanında sonra, Cemiyet'in öngörüsü ile 10 Ağustos 1908'de Edirne Valiliği'ne terfi eden M. Reşit Paşa, bu tarihten itibaren çeşitli vilayetlerde valilik görevlerinde bulunmuştur. Sırasıyla, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Vilayeti; 8 Eylül 1909-3 Aralık 1910, Manastır Vilayeti; 3 Aralık 1910-13 Temmuz

¹ Bkz. EK N.

1911, Ankara Vilayeti; 13 Temmuz 1911-1 Ekim 1912, Kastamonu Vilayeti; 14 Mayıs 1913-25 Ağustos 1915, Sivas Vilayeti; 12 Mayıs 1919- 16 Ekim 1920, Kastamonu Vilayeti; 16 Ekim 1920-9 Ağustos 1921 Valiliklerinde görev almıştır. Bu vazifeleri sırasında başarılı bir idareci olarak tanınan M. Reşit Paşa, halkın büyük sevgi ve takdirini kazanmış, bu başarısını resmi olarak birçok nişan ve madalyaya layık görülmesiyle de kanıtlamıştır.

İlk Kastamonu Valiliği'nden İttihat ve Terakki Hükümeti'nce azledilen M. Reşit Paşa, III. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Ergani Mebusu olarak girmiş, meclisin kapatılmasından sonra bir süre açıkta kalarak ailesini geçindirmekte sıkıntı çekmiştir. Eski bir arkadaşının girişimleri ile dönemin hükümeti olan Hürriyet ve İtilafçılar safında gözükererek Sivas Valiliği'ne atanmayı başarmıştır. Ancak Sivas'a geldikten sonra, bu fırkanın Sivas'taki temsilcileriyle anlaşmazlık içine düşmüştür. İlk iş olarak Sivas Vilayeti'nde bulunan çeşitli eşkıya ve çetelerin yakalanarak asayişin sağlanması için çok sıkı tedbirler aldırın Vali M. Reşit Paşa, halkın huzurunu temin etmek konusunda azami gayret sarf etmiştir. Sivas Valiliği'ne atandığı dönemde, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele hareketini başlatan M. Kemal Paşa'yı, gerek Amasya ve Havza, gerekse Erzurum Kongresi günlerinde yakından gözlemlemiş, İstanbul Hükümeti'nin tüm dayatmalarına rağmen Sivas Kongresi hazırlıklarında vilayeti dâhilinde tüm imkânları seferber etmiştir. Oysa resmi vazifesi onu, böyle bir teşebbüse ortak olmaktan alıkoymaktadır. Zaman zaman geçirdiği yoğun tereddüt ve endişeye rağmen, Sivas'ta M. Kemal Paşa ve hareketine kalben bağlanarak, kongre sırasında ve sonrasında Temsil Heyeti'nin direktiflerine uygun, dengeli bir idare ortaya koymuştur. Özellikle Ali Galip olayının ortaya çıkmasında birinci derecede etkili olan Vali M. Reşit Paşa, hakkında verilen azil kararına rağmen hükümetin emirlerine karşı koyarak, M. Kemal Paşa'nın isteği üzerine vazifesinden ayrılmamıştır. Bu tutumunu, İstanbul ile haberleşmenin kesilmesinden sonra da devam ettiren M. Reşit Paşa, Temsil Heyeti'nin Sivas'taki çalışmalarına kolaylık sağlamış, hatta bu toplantılara kendisi de katılmıştır.

Şüphesiz, bu zor günlerde, Türk Tarihi'nin dönüm noktasını oluşturan kararlara ev sahipliği yapan Sivas Vilayeti'nin idaresi büyük önem taşımıştır. Kötü bir yönetimin tüm çabaları boşa çıkarabileceği tahmin edilebilir bir gerçektir. Bazı yazarların ifade

ettiği gibi, eğer M. Reşit Paşa, İstanbul Hükümeti'nin sadık bir valisi olarak Millî Harekete cephe almak ya da en azından duyarsız kalmak keyfiyetinde bulunmuş olsa idi, birçok sıkıntı ile karşılaşılması muhtemeldi. Dolayısıyla, adı Sivas Kongresi ile bütünleşen M. Reşit Paşa, zor günlerin başarılı idarecisi olarak anılmayı hak etmiştir.

Temsil Heyeti'nin Sivas'tan ayrılmasından sonra, Ankara ile Sivas arasındaki haberleşmeyi sağlayan yine Vali M. Reşit Paşa olmuştur. TBMM'nin açılması ile Adana Vilayeti'ne bağlı Kozan Sancağı'ndan milletvekili seçilen M. Reşit Paşa, bu tarihlerde çıkarılan Nisab-ı Müzakere Kanunu nedeniyle, milletvekilliği ve valilik görevini birlikte devam ettiremeyerek, milletvekilliğinden istifa etmiştir. Ancak çok kısa bir süre sonra, stresli çalışma günlerinin de etkisiyle sağlık durumu kötüleşmiş, doktorların tavsiyesi üzerine daha elverişli bir iklimi olan Kastamonu Vilayeti'ne nakledilmesi uygun görülmüştür.

İkinci defa görev yaptığı Kastamonu Vilayeti'nde özellikle eğitim alanındaki çalışmaları ile öne çıkan M. Reşit Paşa, eğitimci kimliği nedeniyle bölgedeki birçok okulu teftiş ve ıslah faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda savaş yılının getirdiği yoksulluğu azaltabilmek için eşi Melek Reşit hanımla birlikte çeşitli yardım derneklerine üye olmuş, bir dönem Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin başkanlığını üstlenmiştir. Hastalığı nedeniyle Kastamonu'daki görevinden sık sık izin almak durumunda kalan M. Reşit Paşa, 9 Ağustos 1921 tarihinde emekliliğini talep ederek ailesi ile birlikte İnebolu'ya yerleşmiştir. İlk devlet hizmetine girdiği 1889 yılından 9 Ağustos tarihine kadar toplam 31 sene 9 gün birçok vilayette görev yapan M. Reşit Paşa, 4245 krş. maaşla emekliye ayrılmıştır. İnebolu'da ikamet ettiği 9 Haziran 1921 tarihinde, Yunanlıların Kılıkış ve Panter isimli savaş gemileri ile İnebolu sahilini bombardıman etmelerine şahit olan M. Reşit Paşa, emekli olmasına rağmen duruma müdahale ederek Yunan generali ile bir görüşmede bulunmuş, sahildeki cephane sandıklarının iç bölgelere taşınması için halkla birlikte seferber olmuştur. Bu olaydan bir süre sonra ailesi ile birlikte İstanbul'a taşınan M. Reşit Paşa, hatıralarını bu dönemde kaleme almıştır. Hastalığının şiddetlenmesi üzerine 14 Nisan 1924 günü 56 yaşında iken vefat etmiştir. Ölümünden sonra ailesine Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk tarafından Vatani Hizmet Maaşı tahsis edilmiş, çocuklarının eğitimi devam ettirilmiştir.

Görüldüğü üzere M. Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, bulunduğu görevler dolayısıyla birçok tarihsel olaya müdahil olmuştur. Hatıraları incelendiğinde M. Reşit Paşa'nın aynı zamanda objektif ve başarılı bir yazar olduğu da görülmektedir. Bu çalışmanın yapılmasındaki başlıca amaç da, Türk tarihinin dönüm noktası sayılan Milli Mücadele döneminde idarecilik yapmış tarihi şahsiyetlerinden biri olan M. Reşit Paşa'nın hayatının ortaya koyulması ile bu tür çalışmaların yaygınlaşarak günümüz idarecilik anlayışına bir katkı sağlaması ve devrin olaylarına ışık tutulması olmuştur. Şahısların tarihe şekil vermesi noktasından ele alındığında, önemli devlet adamlarının, bir proje çerçevesinde ayrıntılı olarak çalışılması, Türk Millî Mücadele Tarihi'nin daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıksöz*, 14 Aralık 1919; 11 Kasım 1920; 15 Kasım 1920; 27 Aralık 1920; 27 Mart 1921; 3 Nisan 1921
- AÇIKSÖZCÜ, Hüsnü (1939), *İstiklal Harbi'nde Kastamonu*, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu.
- AĞAPINAR, Fuat (1989), "Eski Sivas", *4 Eylül Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 1-3, Sivas.
- AHMAD, Feroz (2004), *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKBULUT, Dursun Ali (2004), "İrade-i Milliye Gazetesi ve Sivas", *Sivas Kongresi II. Uluslar arası Sempozyumu 2 Eylül 2003-Sivas*, Sivas Valiliği, ATAMER Yayınları, Ankara, s.17-25.
- AKBULUT, Dursun Ali (2002), "Sivas Kongresi'nin Gündemi", *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002*, SİSKAV Yayınları, Sivas, s. 125-130.
- AKSUN, Ziya Nur (1994), "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ötüken, İstanbul, s. 306-308.
- AKŞİN, Sina (1986), "Millî Mücadele ve İstanbul Hükümetleri", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 5, İstanbul.
- AKYÜZ, Kocatürk, Aybars v.d (1997), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, C.1, Yükseköğretim Yayınları, Ankara.
- ALBAYRAK, Hüseyin (1987), *Tarih İçinde Trabzon Lisesi*, Trabzon Liselerinde Yetişenler Derneği Yayınları, Trabzon.
- ALBAYRAK, Mustafa (1998), *Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, ATAMER Yayınları, Ankara.
- ALDAN, Mehmet (2001), *Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler*, ATAMER Yayınları, Ankara.

- ALDAN, Mehmet (1990), “İz Bırakan Mülkî İdare Amirleri”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ALKAN, Ö. Mehmet (2000), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, C. 6, DİE Matbaası, Ankara.
- ALPARGU, Mehmet (2002), “Sivas Kongresi’nden Bir Portre: Tıbbiye Temsilcisi Hikmet Bey”, *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002-Sivas*, SİSKAV Yayınları, Sivas, s. 61-67.
- ARIBURNU, Kemal (1997), *Sivas Kongresi (Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla)*, ATAMER Yayınları, Ankara.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Sayı: 87, Yıl: 38, Şubat 1989, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Sayı: 109, yıl: 49, Ocak 2000, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- AŞKUN, V. Cem (1963), *Sivas Kongresi*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul.
- ATATÜRK, M. Kemal (2005), *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Haz. Zeynep Korkmaz, ATAMER Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK, M. Kemal (2003), *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK, M. Kemal (2000), *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, C. 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ATATÜRK, M. Kemal (1999), *Nutuk (Söylev) Vesikalar*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK, M. Kemal (1991), *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* Yay. Haz. Nimet Arsan, C. 4, Ankara.
- ATATÜRK, M. Kemal (1982), *Atatürk Sivas’ta-Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı İçerisinde Sivas Kongresinin Yeri ve Önemi*, (100. Yıl Komitesi), Sivas Valiliği (Ata’nın Doğumunun 100. Yılı), Emek Matbaası, Sivas.
- ATATÜRK, M. Kemal (1961), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, Ankara.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (1983), *Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922*, C: 2, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (1978), *Enver Paşa*, C: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDOĞAN, Erdal (2000), *Samsun’dan Erzurum’a Mustafa Kemal*, ATAMER Yayınları. Ankara.

- AYIŞIĞI, Metin (2004), *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yayınları, Ankara.
- BASTIYALI, Mehmet (1999), Rodos ve Oniki Adalar Tarihi, İzmir.
- BAYAR, Celal (1996), Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, ATAMER Yayınları, Ankara.
- BAYAR, Celal (1972), *Ben de Yazdım-Millî Mücadele'ye Giriş*, C. 8, Baha Matbaası, İstanbul.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1989), *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara.
- BCA. 30. 18. 1. 1/ 3. 31. 5.
- BIYIKLIOĞLU, Tefik (1959), “Vesikaların Işığı Altında: Amerikan Senatosu'na Sivas'tan Yollanan Mektup”, *Tarih Coğrafya Dergisi*, S. 7, C. 2, İstanbul.
- BİLGİN, Deniz (2004), *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi, Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'in Faaliyetleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- BOA. DH. EUM. AYŞ. D: 7 G: 58 lef: 1, 2; D: 10 V: 13 lef: 1; D: 11 G: 6.
- BOA. DH. EUM. THR. D: 38, V: 61.
- BOA. DH. EUM. 5. Şube D: 14, G: 21.
- BOA. DH. İD. D: 81–2, V: 60; D: 80, G: 23.
- BOA. DH. İ-UM. D: 19–10, V: 1/6, lef: 2, 3; D: E/57, V: 24.
- BOA. DH. KMS. D: 53–1 V: 12; D: 53–2 V: 57 lef: 1-5; D: 53-3, V: 20; D: 53-3, V: 34, lef: 1-9; D: 53-3, V: 45; D: 54–1, V: 12/3-4-5; D: 55-1, V: 46, lef: 3.
- BOA. DH. MB. HPS. D: 1, G: 14; D: 35, G: 8; D: 3, G: 19; D: 18, G: 11.
- BOA. DH. MB. HPS. M. D: 53, G: 42.
- BOA. DH. MUİ. D: 1–2, V: 4; D: 35–1, G: 10; D: 52–1, V: 44; D: 7–4, V: 41.
- BOA. DH. SAİD. D: 112, V: 297, 298; D: 180 V:157.
- BOA. DH. ŞFR. D: 99 B: 26; D: 99 B: 332; D: 99, B: 377; D: 101, B: 19–18; D: 101, B: 74; D: 102, B: 183; D: 103, B: 58; D: 103, B: 126, 126-1; D: 104, B: 38.
- BOA. DH. UMVM. D: 95, G: 31; D: 39, G: 32.
- BOA. İ-DH. D: 1469, G: 1326-B–82; V: 20, T: 1329-B-16; D: 26 G: 26.Ş.1328.
- BOA. İ-HUS. D: 122 V: 4.
- BOA. İ. MBH. No: 4 T: 4 Ca 1329 (3 Mayıs 1911).
- BOA. İ. TAL. İrade No: 36 T: 16. B. 1323 (16 Eylül 1905).

- BOA. MV. D: 116, G: 111; D: 241 G: 105; G: 163 D: 250; G: 163 D: 250; D: 251, G: 90; D: 253, G: 25.
- BOA. TFR. 1 SL. 163/ 16240; 1 SL. 150/14916; 1 A. 34/3382.
- BOA. Y.EE. D: 71, G: 78; D: 71 G: 95.
- BOA. Y. MTV. D: 269, G: 69; D: 286, G: 165; D: 303, G: 87.
- BOA. Y. PRK. ASK. D: 244, G: 45; D: 220, G: 114; D: 251, G: 69.
- BOA. Y. PRK. KOM. D: 15, G: 50.
- ÇAĞLAR, Günay (2000), “Atatürk ve Erzurum Kongresi”, *Atatürk Konferansları (1999 Yılı-Yurtiçi)*, ATAMER Yayınları, Ankara.
- ÇANKAYA, Ali (1968-69), *Mülkiye ve Mülkiyeliler (1859-1949)*, C.2, Mars Yayınları, Ankara.
- ÇAY, M. Abdulhaluk-Yaşar KALAFAT (1990), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuva-yı Millîye Hareketleri*, Ankara.
- CEBESÖY, Ali Fuat (2000), *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİ, Mevlüt (1999), “Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 2, Siyaset, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 527-531.
- ÇEVİK, Zeki (2002), *Millî Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918–1923)*, ATAMER Yayınları, Ankara.
- ÇOKER, Fahri (1995), *Türk Parlamento Tarihi / Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C.3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- DAYI, Esin (2004), “Erzurum Kongresi Beyannamesi’nden Sivas Kongresi Beyannamesi’ne”, *Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu 2 Eylül 2003-Sivas*, Sivas Valiliği-ATAMER Ortak Yayını, Ankara, s. 53-68.
- DEMİRÖREN, Rabia (1959), *Sivas Tarihi*, Sivas.
- DENİZLİ, Hikmet (1996), *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*, Kültür Bak. Yay.no:1655, Ankara.
- EKEN, Halit (1995), *Millî Mücadele’de Vali (Kapancızâde) Hamid Bey (YDT)*, Erzurum.
- ERDAHA, Kamil (1975), *Millî Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- ERKUL, Ali (2002), “Kongre Günlerinde Sivas”, *Sivas Kongresi I. Uluslar arası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002-Sivas*, SİSKAV Yayınları, Sivas.
- ESA. D: M0622993–14993/ M0622993-14980.
- ESKİ, Mustafa (2000), *Kastamonu Valileri (1838-2000)*, Ankara.
- GOLOĞLU, Mahmut (1966), *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara.
- GÖKBİLGİN, Tayip (1965), *Millî Mücadele Başlarken*, C. 2, Ankara.
- GÖRGÜLÜ, İsmet (1993), *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK Yayınları, Ankara.
- GÜMÜŞ, Saadettin (1974), *Sivas Kongresi*, Sebat Matbaası, Sivas.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), (Eylül 1953), S. 5, Ankara.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), (Eylül 1952), S.1, Y.1, Ankara.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekleri (1914-1918)*, TTK, Ankara.
- http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/098_4_c.htm - 5k - 04.05.2007.
- İĞDEMİR, Uluğ (1999), *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara.
- İĞDEMİR, Uluğ (1989), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara.
- İkdam*, 26 Ağustos 1919; 27 Ağustos 1919; 30 Ağustos 1919; 4 Eylül 1919; 11 Ekim 1919; 13 Ekim 1919; 27 Ekim 1919.
- İrade-i Milliye*, 14 Eylül 1919; 17 Eylül 1919; 28 Eylül 1919; 12 Ekim 1919; 19 Ekim 1919; 22 Aralık 1919; 22 Mart 1920.
- JAESCHKE, Gotthard (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (1918–22)*, TTK Yayınları, Ankara.
- KANSU, M. Müfit (1997), *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C. 1-2, TTK Yayınları, Ankara.
- KARABEKİR, Kazım (1993), *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul.
- KARABEKİR, Kazım (1995), *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*, Emre Yayınları, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. 5, TTK Yayınları, Ankara.
- KARPAT, Kemal (2003), *Osmanlı Nüfusu, Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- KASALAK, Kadir (1992), “Erzurum Kongresinin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasındaki Yazışmalar ve Basında Tartışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, ATAMER Yayınları, S. 23, C. 8, Ankara.
- Kastamonu*, 28 Eylül 1914; 21 Aralık 1914; 22 Mart 1915; 13 Kasım 1920; 29 Ocak 1921; 30 Ocak 1921; 26 Mart 1921; 9 Nisan 1921.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi (Resmi Arşiv ve Ailelerdeki Belge ve Hatıralara Göre)*, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara.
- KİNROSS, Lord (1994), *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul.
- KOCATÜRK, Utkan (2002), “Erzurum, Sivas ve Ankara’da Heyet-i Temsiliye Kadrosu”, *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Eylül 2002*, Sivas, s.35-40.
- KONUKÇU, Enver (2002), “Erzurum’dan Sivas’a (29 Ağustos-2 Eylül 1919)”, *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002*, Sivas, s. 97-104.
- Maarif Salnamesi* (1898), 2. Takım, İstanbul.
- Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi* (1916), (1917), (1917-18), (1918), İstanbul.
- ONUR, Oral (2004), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne.
- ORBAY, Rauf (2005), *Rauf Orbay’ın Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1974), *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ÖZDEMİR, Remzi (2000), *Bir Siyasi Parti Olarak İttihat ve Terakki’nin Evrimi, İttihat ve Terakki Kongreleri* (YLT), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan.
- ÖZKAYA, Yücel (1989), *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, ATAMER Yayınları, Ankara.
- ÖZÇELİK, İsmail (2002), “Millî Mücadele’de İrade-i Milliye Gazetesi ve Millî Konular”, *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002-Sivas*, SİSKAV Yayınları, Sivas, s. 409-422.
- ÖZGÜL, Cemil (1989), *Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, ATAMER Yayınları, Ankara.

- PAÇACIOĞLU, Burhan, “Cumhuriyet’e Kadar Sivas Basını ve İrade-i Milliye’nin Yeri” *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2-4 Eylül 2002-Sivas*, SİSKAV Yayınları, Sivas, s.227-249.
- PEKER, Nurettin (1955), *İstiklal Savaşı’nın Vesika ve Resimleri (1918-1923)*, Gün Basımevi, İstanbul.
- Peyam*, 30 Ekim 1919.
- SARIKOYUNCU, Ali (1992), *Millî Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SAVCI, Celal (1963) (Cemal Kutay’dan aktaran), “Kurultay Günlerinden Anılar”, *4 Eylül Dergisi*, S. 1, C. 1-3, Sivas, s. 18-20.
- SARIHAN, Zeki (1994), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, Açıklamalı Kronoloji, Erzurum Kongresi’nden TBMM’ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Ankara.
- SARIHAN, Zeki (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Açıklamalı Kronoloji, Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, TTK, Ankara.
- SELEK, Sabahattin (1963), *Anadolu İhtilâli*, Sıralar Matbaası, İstanbul.
- SELVİ, Haluk (2005), “İzmir’in işgali ile ilgili Sivas’tan Çekilen Protesto Telgrafları”, *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004-Sivas)*, Yayına Haz: Nilgün İNCE, ATAMER Yayınları, Ankara.
- SELVİ, Haluk (2001), “Mondros Mütarekesinden Sonra Vilâyet-ı Şarkîye’de Nüfus”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.50, C. XVII, , Ankara.
- SELVİ, Haluk (2000), *Millî Mücadele’de Erzurum (1918–1923)*, ATAMER Yayınları, Ankara.
- Sivas Vilâyet Salnamesi (1325)*, Vilâyet Matbaası, Sivas.
- SONYEL, Salâhi (1995), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK Yayınları, Ankara.
- SÖYLEMEZ, Faruk (1996), “Millî Mücadele Döneminde Kastamonu’da Kurulan Cemiyetler”, *ATAMER Dergisi*, C. 12, S. 34, Ankara, s. 159-170.
- SÖYLEMEZ, Faruk (1993), “Millî Mücadele’de Kastamonu Basını”, *Atatürk Yolu*, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıl. 6, S. 12, Ankara, s. 411-416.

- SÜSLÜ, Azmi (1990), *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını no: 5, Van.
- ŞAHİN, Enis (2005), “Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşit Paşa”, *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu 2-3 Eylül 2004- Sivas*, Yayına Haz: Nilgün İnce, Sivas Valiliği ve ATAMER. Ortak Yayını, Ankara, 183-214.
- ŞAPOLYO, E. Behnan (1943), *Ziya Gökalp: İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, Güven Matbaası, İstanbul.
- TANSEL, Selahattin (1973), *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. 1-2, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara.
- TANÖR, Bülent (1986) “Millî Mücadele’de Kongreler” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi (1986)*, C. 4-5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tasvir-i Efkâr*, 29 Ağustos 1919; 4 Eylül 1919.
- TBMM A. D: 295.
- TİTE A. K: 15, G: 36; K: 15, G: 37; K: 15, G: 47; K: 15, G: 51; K: 15, G: 56; K: 16, G: 39; K: 16, G: 49; K: 16, G: 51; K: 16, G: 60; K: 16, G: 61; K: 16, G: 68; K: 16, G: 70; K: 16, G: 81; K: 16, G: 82; K: 17, G: 4 lef: 1-2; K: 17, G: 7; K: 17, G: 12; K: 17, G: 35; K: 17, G: 36; K: 18, G: 97; K: 19, G: 48 lef: 1-5;
- TURAN, Osman (1998), *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul.
- TEVETOĞLU, Fethi (1971), *Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar*, Ankara.
- TORAMAN, Ömer (2002), “Vilayât-ı Şarkıyye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısında Tavrıları”, *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşundan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)*, ATAMER Yayınları, Yayına haz: Yavuz Aslan, Salim Gökçen, Erzurum.
- TOSUN, Ramazan (1996), “Millî Mücadele’de Sivas’ın Yeri ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 12, Mart 1996, Sayı: 34, Ankara.
- TURAN, Refik (1999), “Millî Mücadele’de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı”, *ATAMER Dergisi*, C. 15, S. 44, Ankara, s. 693-699.
- Türk İstiklâl Harbi I- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (1999), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Türk İstiklâl Harbi II-Batı Cephesi 2. Kısım (1999), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TÜRKMEN, Zekeriya (2002), *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, ATAMER Yayınları, Ankara.

Vakit, 26 Ağustos 1919; 27 Ağustos 1919; 29 Ağustos 1919; 4 Eylül 1919; 5 Eylül 1919; 14 Eylül 1919; 30 Ağustos 1919; 29 Ekim 1919.

YULARKIRAN, Cevdet R. (1939), *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi (1981), “Kastamonu”, C. 6, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi (1982-83), “Sivas”, C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

(ESA. D: M0622993–14993)

158

N

۲۲۴۲	سالنامه معارف	سلانیک ولایتی
معارف مدیری عزتو رشید بک		
مکتب ملکی شاهانه اوجیوز درت سندسده نشأت ایدرک بر مدت شورای دولت خاکاک داترسنه ملازمته دوام ایله اوجیوز آتی تاریخنده فرانسجه و جغرافیا معالکری اقتضایله سیوز مکتب اعدادیسی مدیرکنه تعیین ایدلشد. مؤخر اوجیوز سکر تاریخنده مکتب مذکورک علم ثروت درسی دخی عهده سنده ویرلشد. مکتب اعدادیه بروش املونجه اجرا ییوریلان تبدیلات اوزرینه مکتب مذکور مدیرکیله برابر انشا و کتابت، معلومات فیه، اصول دفتری و فرانسجه معالکریه تعیین اولنلشد. سنمذ کوره اواخرنده حکیت طبعیه و کیمیا معالکری اقتضایله سلانیک اعدادیسی مدیرکنه واوراده آز مدت ایشلی خدمتدن سکره مکتب اعدادینک اصول دفتری و ادبیات و اخلاق معالکی اقتضایله طبرزون معارف مدیرکنه بخوبل مأمورت ایدلشد. اوجیوز اون سنمذ اواسطنده مرکز مکتب اعدادیسی کیمیا درسی، مملکتک اقتضایله سلانیک معارف مدیرکنه تعیین قلنلشد و مؤخر مذکور درس علم ثروت و کتابت معالکریله تبیل اولنلشد. تدریجاً قطع مراتب ایدرک ۳۱۵ سندسده و تبیل متناظر احراز ایدلشد. دردیجی رتبه دن عثمانی حاکمیدر.		

۱۳۴۵	سلانیک ولایتی	مأمورت	اسای	رتبه	تاریخی
معارف اداره سی					
۳۱۵۵۳	مبارز	رشید بک	عالمیه مأموری	مدیر	۳۱۵۵۳
۳۱۶۰۶	ثالثه	مدحت شکر بک	باش کاتب	عالمیه مأموری	۳۱۶۰۶
۳۱۶۰۶	ثالثه	توفیق اقدی	عالمیه مأموری	عالمیه مأموری	۳۱۶۰۶
۳۱۶۰۶	ثالثه	احمد سعید اقدی	کاتب رفیق	کاتب رفیق	۳۱۶۰۶
۳۱۶۰۶	ثالثه	حقی اقدی	صندوق امینی	صندوق امینی	۳۱۶۰۶
۳۱۶۰۶	ثالثه	صادق	معاویه مأموری	معاویه مأموری	۳۱۶۰۶
۳۱۶۰۶	ثالثه	زبان	"	"	۳۱۶۰۶
مشتب اعدادیه					
سلانیک مکتب اعدادیسی					
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	صائب بک	مدیر	مدیر	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	عنان اقدی	معاون اول	معاون اول	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	شکری	ثالث	ثالث	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	آبادورخان	کاتب ربابیه مأموری	کاتب ربابیه مأموری	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	علی بک	دبوی و انبار	دبوی و انبار	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	سعد	امام	امام	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	حاجی سعید اقدی	طیب	طیب	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	حسن بک	طبرزون مکتب سب معنی	طبرزون مکتب سب معنی	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	رشید	مشتب	مشتب	۳۱۵۰۶
۳۱۵۰۶	ایزده مکتب	صائب	مشتب	مشتب	۳۱۵۰۶

اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ
وَعَلٰى اٰلِهِ وَارْحَمِهِمْ
وَاَجْزَلِهِمْ

1222

[illegible]

Handwritten text in Urdu script, likely a continuation of the letter or a separate note, written on a piece of paper with a decorative border.

TOTAL 1323 / B-36

(BOA. Y.EE. D: 71, G: 78)

ماہنامہ ہمارے ملک کے لئے ایک نیا دور کا آغاز ہے۔
 ہمارے ملک کے لئے ایک نیا دور کا آغاز ہے۔
 ہمارے ملک کے لئے ایک نیا دور کا آغاز ہے۔

سنة في
Le 190

وصول نومروسي
N° d'arrivée
دقيقة ساعة
h. m. du

ارسالي
Réexpédié

لأمورك امضاسي
Signature de l'Employé

سنة في
Le 190

واسطه سيله
Transmis par
دقيقة ساعة
h. m. du

بدأ خباره
Commencé à

ختم خباره
Fin à

L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

لأمورك امضاسي
Signature de l'Employé

De pour

الى عن

محل نومروسي	عدد كلمات	غروب	محل تاريخي	ساعة	دقيقة	روز و باش	طريق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxés

مفرد و سلامه خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
مرفوعه ترك رفته قبل واسطه سبله منتظر بلنه تفكر و تفكر
فرد سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
طالع سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
امروزه سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع
سبله خاها و سعادته بريا فدايا سبله مشكور اوله طالع

سنة في
Le 1940

وصول نومروسي
N° d'arrivée
دقيقة ساعت
h. m. du

ارسالي
Réexpédié

مأمورك امضاسي
Signature de l'Employé

مخبراتي اوفيس

L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

سنة في
Le 1940

واسطه سيله
Transmis par
دقيقة ساعت
h. m. du

بدأ مخبره
Commencé à

ختم مخبره
Fin à
مأمورك امضاسي
Signature de l'Employé

De pour

الى عن

مخبراتي نومروسي	عدد كلمات	غروب	ساعت	دقيقة	روز وباش	طريق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies

نقد خبر و تقديم ختمه تفريجه في خبر عدي خبره ختمه
كسب سبب مطهره اسفاده مع سبب اسراع الامكان و طرقي
و خبره از سبب تفريجه اخراج اسفاده بالسرعة و هاتيكه جواب
الجنبي لما ختمه خبره في خبره افاده ابديتي معقده و فانه

سبب خبره
نقد خبره
ختمه

سنة في 1900

وصول نومروسی

Nº d'arrivée

دقیقه ساعت

h. m. du

ارسالی

Réexpédié

à

مأمورك امضایی

Signature de l'Employé

نمونه ۱

سنة في 1900

واستطه سیله

Transmis par

دقیقه ساعت

h. m. du

بدأ بخاره

Commencé à

ختم بخاره

Fin à

مأمورك امضایی

Signature de l'Employé

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

De pour

عن سكرتیر الى سكرتیر

اشارات مخصوصه	طریق	روز و یاشب	دقیقه	ساعت	محل تاریخ	غروب	عدد کلمات	محل نومروسی
Indications non taxés	Voies	Matin ou soir	Minutes	Heures	Date du dépôt	Group	Nombre de mots	Nº du dépôt

۱ خارده

بسم تدافعاً به کلمه مقصدی ابتدا کلمات اینجور
قانونه اساسی رفوع نظیفه قونسله عیالیه بنامه بومارده
انچه دکلامه تذکره طریقه بوقدر بارش هر قانونه سیاسی
اجا استیبره بنسب بوسیله سکر تدافعاً به کلمه تذکره
شروطیه اداره بومارم اعلا ادره دیارینده اعتبار قانونه
شماره بومارم عانده افسه موفع نظیفه قونسله مقصد

سنة في ١٩٠٠
Le 190

وصول نومروسی

Nº d'arrivée

دقیقه ساعت

h. m. du

ارسیالی

Réexpédié

à

مأمورك امضایی

Signature de l'Employé

نومره ١

خاتمه الی میده

L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

ک في ١ - ١٩٠٠
Le 190

ید واسطه یله

Transmis par

دقیقه ساعت

h. m. du

٨ ٢٠ بدأ بخاره

Commencé à

روز ختام بخاره

Fin à

مأمورك امضایی

Signature de l'Employé

De pour

عن سرفه الی میده

اشارات مخصوصه	طریق	روز و باشب	دقیقه	ساعت	محل تاریخ غروب	عدد کلمات	محل نومروسی
Indications non taxés	Voies	Matin ou soir	Minutes	Heures	Date du dépôt	Nombre de mots	Nº du dépôt
١٢٩٨	١٠٥	٨	٢٠	٨	٨	١٠٥	١٢٩٨

ما به لکتهر ضایعده به تابت جدید

بوندید اولی تمهات خاتم علیه السلام داره و طومنه و تلفات خاتم ده
سما اجتماع ابدی و عده اولی و عده و الله یا شا سوره ملت
اداره ری عیون حقیقه و اولی و عده اولی و عده اولی و عده اولی
کسبه و تقسیم قندلیقه ضاعت انیمه و کتیری ترمید و الم جود
جواب تریقه افاده ایلمین بولند قدرینه ضایعده ضایعده علی امداد
مؤلفه محمد خالید ادره بوباج شرف صدره بوباج ادره
بنه عده یار لکتهر سرحه و الله یا شا سوره ملت و تلفات خاتم ده
یا لکتهر اداره بوباج کمال اهمیت و ایلمین ضایعده ضایعده
اندره اولی و عده اولی و عده اولی و عده اولی و عده اولی
سید

صورتيله اتخاذ ايديان اوزون سوراق
جاده سنده برخانه دن عبارت اولوب ذات
عالی و لایقناهی معیت دولترنده معارف
مدیری طاعت بکده برابر اوله رقی خانه نک
هر طرفی کز مشلر و یناقخانه و سائر
اتخاذ اولسان اوطه لر کوجک و معلومه
غیر وافی اولدینی و هیئت مجموعه سی
اعتباریه مکتب اطلالان غیر شایان بولندینی
ایچون دها مناسب دها احتیاجی دفعه کافی
وواح بردارنه نک تدارکی لزومی مدبر
موصی الیه امر بیورمشلردر . اشهر
دارالمعلمات طالبانکده : امر تحصیل و تربیه
سند شایان تقریر بر درجه ده کوردکاری
ترقی و انتظامدن طولایده مدیره
و معامله لری خاطرله بیسان نمونیت
بیورمشلردر .

(ولایتک هفته لقی رسن غزته سیدر)

مکتب صنایع و دارالمعلماتی زیارت و تفتیشات

والی عالیجنز رشید باشا حضراتی
بکین بازار کونی مکتب صنایع و دارالمعلماتی
تشریف بیورمش و مکتبک یناقخانه لرینی ،
درسخانه لرینی ، صنعتخانه لرینی برر برر
نظر تفتیش و تدقیق آصفانه لریدن
یکچشمه شلردر . شهر مزک الک نافع و الک
مکمل و هر دلو احتیاجی دفعه کافی و اسع
مؤسسه سندن اولان مکتب صنایعدن
صنعت ، زراعت ، تجارت یعنی اقتصاد
ملکیت نقطه سندن بک عظیم فوائد و منافع
اسلحصال و تأمین ایدیه بکینه کوره بونک
دها و اوده حال مکملیده بواندیرلمس نزد عالی
ولایتناهیده بک ماترم اولست مبنی مشارالیه ،
مکتب مذکورک دردست اکال اولدینی
آکلاشیان مطبخیه کیلارینک و سققی
آلتنده بایدیرله حق یناقخانه و سائر نک

بر آن اول انشاییه اکالی و مکتب دروننده
بولان جورج خانه نک تفرماتیه یعنی مدبر
خانه ، تسویه خانه و دکو خانه نک لوازم
سائر سبیه برابر مکتب خارچنده و جوارنده
بوندیرلمس . او ینانی معظه نک دو جوار و هن
اولامسی نقطه سندن لاید اولدینه بناء
بونلر حقنده ده برر کشفنامه تنظیمی
ضمتمنده بلدیله هندسی احسان اقتدییه
امر بیورمش و شاکردانک احوال
کرده لوی اولان اشیایی حقیقه نظر ربا
آثار تفتیشدن کوردکاری کی کرک صنعتلرنجه
و کرک تعلم و تربیه لرجه دها زیاده ترقیات
تأمین ایچون اعظمی بیایلمسی لزومی ده
هیئت اداره و تعلیمیه به تفهیم ایشلردر .
ایشو مکتبک بوجو قاروده مع الشکران درج
ایله بکمر مقرر ات ایجابجه نموده صنایع
مکتب عالیله سی حال افراغ بیورلدینی
تقدیرده وجودندن ایدیه بک استفاده
باین اولیه جینی بی کاندرو . بر ایکی کون
مسکره انمقصاد ایدیه بک اولان مجلس
عمومیجه و مکتبک آتی ترقیاتی حقنده
مصیب و مفید قرارلر اتخاذ بیوریله جفت
امیتمز برکالدرو .
دارالمعلمات کتبخه : پورامی اشیجار

(BOA. DH. KMS. D: 53-1, V: 12)

169

اوران عمومی	مردی	تاریخ تسوید			
نوسروسی					
نام نوسروسی	میخی	تاریخ پیش			
		۵۸			

حقیقتی در قتلایه مقتدی و مقتدی کاکی
 محمد

J.

فرستادہ شدہ
مقتدا، فداک و عقیقہ
وہ کہ ہدیہ کی تہہ تہہ جملہ ایہ جہد
جہ کہ مکتلا

2

EK G: Sivas Kongresi Delegatesi

Delegenin Adı:	Temsil Ettiği Yer:	Mesleği:
Mustafa Kemal (Atatürk)	Temsil Heyeti Başkanı	Ordu Müf. istifa
Hüseyin Rauf (Orbay)	Temsil Heyeti Üyesi (Sivas)	Em. Deniz subayı
Bekir Sami (Kunduk)	Temsil Heyeti Üyesi (Sivas)	Mülkiyeli - Vali
Fevzi (Baysoy)	Temsil Heyeti Üyesi (Erzincan)	Din adamı -Şeyh
Raif (Dinç)	Temsil Heyeti Üyesi (Erzurum)	Hukukçu- Yargıç
Refet (Bele)	Canik (Samsun)	Asker (Albay)
Kara Vasıf	Gaziantep	Emekli Albay
İsmail Hami (Danışment)	İstanbul	Mülkiyeli- Tarihçi
İsmail Fazıl (Cebesoy)	İstanbul	Emekli General
Hikmet (Boran)	Askeri Tıp Öğr. (İstanbul)	Tıbbiye öğrencisi
Ahmet Nuri	Bursa	İlmiye sınıfı hocası
Osman Nuri (Özpay)	Bursa	Avukat
Hüseyin (Bayraktar)	Eskişehir	Tüccar
Hüsrev Sami (Kızıldoğan)	Eskişehir	Subay
Halil İbrahim (Sipahi)	Eskişehir	Tüccar- Bld. Bşk.
Mehmet Şükrü (Koçzade)	Afyon	Hukukçu
Salih Sıtkı (Kesrioğlu)	Afyon	Mülkiyeli
Bekir (Gümişioğlu)	Afyon	Öğretmen
Abdurrahman Dursun (Yalvaç)	Çorum	Öğretmen
Mehmet Tefik (Ergun)	Çorum	Öğretmen
İbrahim Süreyya (Yiğit)	Alaşehir (Saruhan)	Mutasarrıf
Macit (Suner)	Alaşehir (Manisa)	Hâkim
Mehmet Şükrü (Dalamanlı)	Denizli	Hukukçu
Yusuf (Başagazade)	Denizli	Hukukçu - Ziraatçı
Necip Ali (Küçükaka)	Denizli	Hukukçu -Yargıç
Hakkı Behiç (Bayiç)	Denizli	Mülkiyeli
Sami Zeki	Kastamonu	Emekli Subay
Nuri (Tatlızade)	Kastamonu	Tüccar
Halit Hami (Mengi)	Bor (Niğde)	Tüccar- Beld. Bşk.

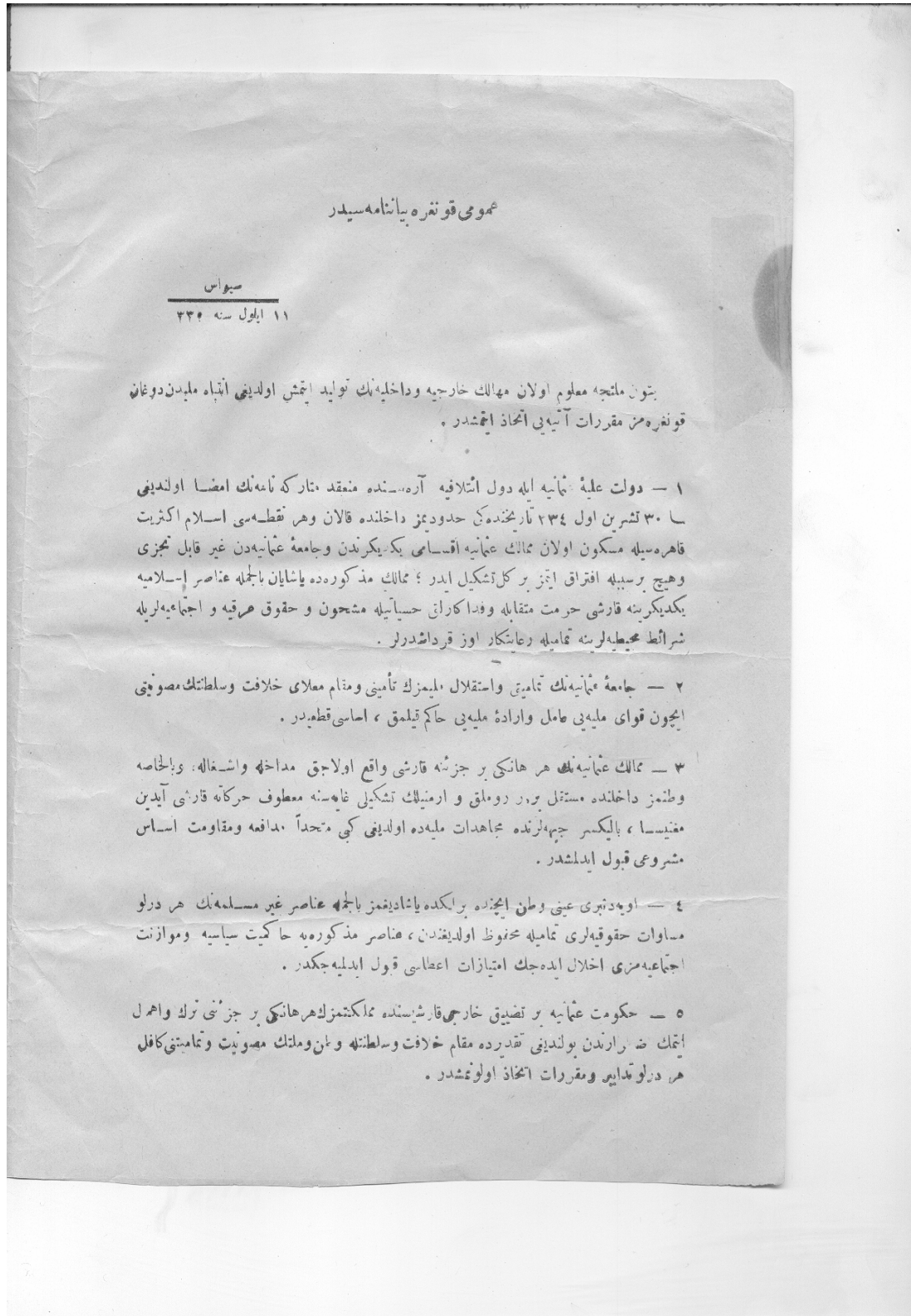
Mustafa (Soylu)	Niğde	Öğretmen
Yusuf Bahri (Tatlıoğlu)	Yozgat	Çiftçi
Osman Remzi (Öğüt)	Nevşehir	Memur
Mazhar Müfit (Kansu)	Hakkâri	Valilikten istifa
Süleyman (Boşanlı – Boşnak)	Samsun(Canik)	Çiftçi - Denizci

Aşağıdaki isimler ise Sivas Kongresi'ne delege olarak seçilmişler, ancak kongre çalışmalarını sona erdikten sonraki günlerde Sivas'a gelebilmişlerdir.

Nuh Naci (Yazgan)	Kayseri	Tüccar
Ahmet Hilmi (Kalaç)	Kayseri	Kaymakam
Ömer Mümtaz (İmamzade)	Kayseri	Tüccar
İhsan Hamit (Tigrel)	Diyarbakır	Eğitimci

Bursa delegeleri gösterilen askerlikten istifa etmiş Necati (Kurtuluş) ve hukukçu Asaf (Doras)'a kongre tutanaklarında rastlanmadığı halde, bazı eserlerde isimleri geçmektedir.

[Türk İstiklal Harbi II/2, 1999: 464, 465; Aşkun, 1963: 148, 149; Goloğlu, 1966: 73, 74; Atatürk Sivas'ta, 1982: 57-60; Denizli, 1996: 66-73].

۶ - دول اتلافیه جه متارکه نامه نیک امضا اولدنی سا ۳۰ ثنبرن اول سنه ۳۳۴ تاریخده کی حدودینز داخلنده قلوب عظیم اکثریت اسلامیه ایله مسکون اولان وحرئی و مدنی فاقیتی مسلمانلره عائد هولان وحدت ملکیه مرکز تقسیمی نظریه سندن بالکایه فراغتله بو طوبراقلر اوزرندکی حقوق تاریخیه، عرقیه، دینه وجغرافیه مزه رعایت ایلمسینه وبو مقایر تشبیهاتک ابطاله وبو صورته حق و عدله مستند برقرار انحاز اولونماسنه انتظار ایدهرز .

۷ - ملتزم انسانی، عمری غایه لری نیجیل وفی، صناعی واقصادی حال واحتیاجزی تقدیر ایدر بناء علیه دولت و ملکزک داخلی وخارجی استقلانی و وطنیزک تمامیتی محفوظ قالمق شرطیله آلتنجی ماده ده مصرح حدود داخلنده ملیت اساسلرینه رعایتکار و ملکت مزه قارشق ایتیلأملی بسله بیان هر هانکی دولتک فنی، صناعی، اقتصادی معاوفتی، ممنونیته قارشیلارز وبوشرايط عادله وانسانیه بی محتوی برصلحکده عاجلا ققرری سلامت بشر وسکون عالم نامه اخص آمال مایامزدر .

۸ - ملتزک کندی مقدراتی بالذات تعیین استدیکی وتاریخی دورده حکومت مرکزیه مرکزده اراده مایه تابع اولماسی ضروریدر . چونکه : اراده مایه غیر مستند هر هانکی برهیت حکومتک عیدی وشخصی مقرراتی ملتجه مطاع اولماقدن بشقه خارجأه معتبر اولما دینی واوله میه جتی شمسیه قدر مسبوق افعال ونتایج ایله ثابت اولمشدر . بناء علیه ملتزک ایچنده بولندینی حال ضجرت وانديشه دن قورقولوق چارلرینه بالذات توسله حاجت قالمادن حکومت مرکزیه مرکزک مجلس ملی همان وبلا افاته آن طوبیلامی وبوصورته مقدرات ملت وملتک حظه انحاز ایله بهجکی بالجمله مقرراتی مجلس ملتزک مراقبه سنه عرض ایتیمی مجبوریدر .

۹ - وطن ملتکزک معروض اولدینی مظالم وآلام اله وتماماً عینی غایه و مقصدله وجدان ملیدن دوغان وطنی وملی جمعیتلرک اتحادندن متحصل کتله عمومییه بوکره (آناطولی وروم ایلی مدافعه حقوق جمعیتی) عنوانیه توسیم اولونمشدر . بو جمعیت هر درلو فرقه جیلوق جریانلرندن واحتراسات شخصیه دن کلیاً مبروم نزهدر . بالجمله مسلمان وطنداشیلرینز بو جمعیتک اعضای طبعیه-ندندرلر .

۱۰ - آناطولی وروم ایلی مدافعه حقوق جمعیتک سا ۴ ایلول سنه ۳۳۵ تاریخده سیواس شهرنده انعقاد ایدن عمومی قولفهرمی طرفندن مقصد مندسی تعقیب ایله تشکیلات عمومییه اداره ایچون بر (هیئت تمثلیه) انتخاب ایدلمش وکویلردن ولایت مرکز لرینه قدر بالجمله تشکیلات ملیه تقویه و توحید اولونمشدر .

عمومی قولفهره هییتی

Sûret
Umûmî Kongre Beyânnâmesidir

Sivas
11 Eylül sene 1335

Bütün milletce ma'lûm olan mehâlik-i hâriciye ve dâhiliyenin tevli'd etmiş olduğu intibâh-ı millîden doğan kongremiz mukarrerât-ı âtiyeyi ittihâz etmiştir:

1-Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile Düvel-i İ'tilâfiye arasında mün'akid Mütârekenâme'nin imza olunduğu 30 Teşrîn-i Evvel sene [1]334 târîhindeki hudûdumuz dâhilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyet-i kâhiresiyle meskûn olan Memâlik-i Osmaniye aksâmı yekdiğerinden ve câmi'a-i Osmaniye'den gayr-i kâbil-i tecezzî ve hiçbir sebeble iftirâk etmez bir kül teşkîl eder. Memâlik-i mezkûrede yaşayan bi'l-cümle anâsır-ı İslâmiye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile ve fedâkârlık hissiyâtıyla meşhûn ve hukûk-ı ırkıye ve ictimâ'iyeleriyle şerâ'it-i muhîtiyelerine tamâmıyla ri'âyetkâr öz kardâşdırlar.

2-Câmi'a-i Osmaniye'nin tamâmiyeti ve istiklâl-i millîmizin te'mîni ve makâm-ı mu'allâ-yı Hilâfet ve Saltanat'ın masûniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esâs-ı kat'îdir.

3-Memâlik-i Osmaniye'nin herhangi bir cüz'üne karşı vâki' olacak müdâhale ve işgâl ve bilhâssa vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkîli gâyesine ma'tûf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cebhelerinde mücâhedât-ı milliyede olduğu gibi müttehiden müdâfa'a ve mukâvemet esâs-ı meşrû'u kabul edilmiştir.

4-Öteden beri aynı vatan içinde birlikde yaşadığımız bi'l-cümle anâsır-ı gayr-i müslimenin her türlü müsâvât-ı hukûkiyeleri tamâmıyla mahfûz olduğundan anâsır-ı mezkûreye hâkimiyet-i siyâsiye ve muvâzenet-i ictimâ'iyemizi ihlâl edecek imtiyâzât i'tâsı kabul edilmeyecektir.

5-Hükûmet-i Osmaniye bir tazyîk-i hâricî karşısında memleketimizin herhangi bir cüz'ünü terk ve ihmâl etmek ıztırârında bulunduğu takdîrde makâm-ı Hilâfet ve Saltanat'la vatan ve milletin masûniyet ve tamâmiyetini kâfil her türlü tedâbîr ve mukarrerât ittihâz olunmuştur.

6-Düvel-i İ'tilâfiyece Mütârekenâme'nin imza olunduğu fî 30 Teşrîn-i Evvel sene [13]34 târîhindeki hudûdumuz dâhilinde kalıp azîm ekseriyet-i İslâmiye ile meskûn olan ve harsî medenî fâ'ikiyeti Müslümanlar'a âid bulunan vahdet-i mülkiyemizin taksîmi nazariyesinden bi'l-küllîye ferâgatla bu topraklar üzerindeki hukûk-ı târîhiye, ırkıye, dîniye ve coğrafiyemize ri'âyet edilmesine ve bu mugâyir teşebbüsâtın ibtâlîne ve bu sûretle hak ve adle müstenid bir karâr ittihâz olunmasına intizâr ederiz.

7-Milletimiz insânî, asrî gâyeleri tebcîl ve fennî, sînâ'î ve iktisâdî hâl ve ihtiyâcımızı takdîr eder. Binâen-aleyh devlet ve milletimizin dâhilî ve hâricî istiklâlîni ve vatanımızın tamâmiyeti mahfûz kalmak şartıyla altıncı mâddede musarrah hudûd dâhilinde milliyet esâslarına ri'âyetkâr ve memleketimize karşı istîlâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sînâ'î, iktisâdî mu'âvenetini memnûniyetle karşılırsınız ve bu şerâ'it-i âdile ve insâniyeyi muhtevî bir sulhün de âcilen takarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-ı âlem nâmına ehass-ı âmâl-i milliyemizdir.

8-Milletlerin kendi mukadderâtını bizzât ta'yîn ettiği bu târîhî devirde hükûmet-i merkeziyemizin de irâde-i milliyeye tâbî' olması zarûrîdir. Çünkü irâde-i milliyeye ye gayr-i müstenid herhangi bir hey'et-i hükûmetin indî ve şahsî mukarrerâtı milletce mutâ' olmadıktan başka hâricen mu'teber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbûk ef'âl ve netâyic ile sâbit olmuştur. Binâen-aleyh milletin içinde bulunduğu hâl-i zucret ve endîşeden kurtulmak çârelerine bizzât tevessüle hâcet kalmadan hükûmet-i merkeziyemizin Meclis-i Millî 'yi hemen ve bilâ-ifâte-i ân toplaması ve bu sûretle mukadderât-ı millet ve memleket hakkında ittihâz eyleyeceği bi'l-cümle mukarrerâtı Meclis-i Millî 'nin murâkabesine arzetmesi mecbûrîdir.

9-Vatan [ve] milletimizin ma'rûz olduğu mezâlim ve âlâm ile ve tamâmen aynı gâye ve maksadla vicdân-ı millîden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihâdından mütehassıl kütle-i umûmiye bu kere Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cemiyeti unvânıyla tevsîm olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyânlarından ve ihtirâsât-ı şahsiyeden külliye müberrâ ve münezzehdir. Bi'l-cümle müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin a'zâ-yı tabî'iyesindendirler.

10-Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cemiyeti'nin 4 Eylül sene [13]35 târîhinde Sivas şehrinde in'ikâd eden umûmî kongresi tarafından maksad-ı mukaddesi ta'kîb ile teşkilât-ı umûmiyeyi idâre için bir Hey'et-i Temsîliye intihâb edilmiş ve

köylerden vilâyet merkezlerine kadar bi'l-cümle Teşkilât-ı Milliye takviye ve tevhîd edilmiştir.

Umûmi Kongre Hey'eti

سیواس والیستک عزلی

سیواس والیسی رشید پاشا عزلی ایملشدور .
دوئکی رفقاسردن بعضیلرینک ویردکلری مالماته
نظراً رشید پاشانک سبب
عزلی صرکزدن ویریلن
اواصری ایضاده تمل
کوسترمسیدور . رشید
پاشادن ماعدا دقترداز ،
مثنی کبی رؤسای مأمور
ریشکده یازیلدیفته کوره
تبدیلی تقرر ایتشدور .

رشید پاشا وقتیه مختلف
والیاکلردو بولنش ویا
لخاصه تهجیر اشناسنده
بولدین قسط وئی ولایتده
ارمنیلره پک زیاده حسن
معامله ایتشدی . صوک زمانلرده مجلس مبعوثانده
ارغنی معدنی مبعوثی بولنیوردی .
رشید پاشایه استانبوله هودت ایلمسی تبلیغ ایتلدور .
سیواس والیکنه سابق چار والیسی بابان زاده
ذهنی پاشانک تمیین ایدیلدیجکی سویلنمکده در .

سیواس والیکندن عزلی ایدیلن
رشید پاشا

EK İ: M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliği'ne İadesi

(BOA. DH. KMS. D: 253, G: 25)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

۱۲/۱۲/۱۲۴۱
۱۲

۱

۱۲

۱۲

راحد قضاة سید کانی وده معه بد اولناه ۹ دمه اول / مایه
تیره رخ سیه اوله یقه اوله سه سواس ولایتی وایلیک وایلیک
رسید یاساندا ایضا یقیه موهه مسعود سیه حجاب یاد ساهی
اولدنی یالندکر یوماره قد آغانه ازان سیه لایم / لغا و مطوب
عده و تصدیق قلمه اولطه قلمه احواله

اراده سیه

سواس ولایتی وایلیک وایلیک سیه رسید یاساندا ایضا یقیه
مجه و صلا قرارید سیه اولمده
یو اراده سیه یو ایاز را حد نا طه مامورده

(TBMM A. D: 295

180

EK K: Millî Hareketin Liderleri ve M. Reşit Paşa

(Servet-i Fûnun, 9 Ekim 1919, No: 1430, s. 365)

سيواس واليسى رشيد پاشا
Réchid pacha, gouverneur general de Sivas.

EK L: M. Reşit Paşa ve Eşi Melek Reşit Hanım

(DENİZLİ, Hikmet (1996), *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*,
Kültür Bak. Yay.no:1655, Ankara, s. 213)

EK M: M. Reşit Paşa, Eşi ve Çocukları

(YULARKIRAN, R. Cevdet (2002), *Hatıralar*, SİSKAV Yayınları, Sivas, s. 176)

EK N: Vali Reşit Paşa İlköğretim Okulu, Sivas

ÖZGEÇMİŞ

6 Ekim 1982 tarihinde Ankara’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara’da tamamladı. 1999 yılında, Sakarya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde lisans eğitimine başladı. 2003 yılında mezun oldu ve aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Yüksek Lisans yapmaya hak kazandı.